

AFYONKARAHİSAR ESİR KAMPI (1914-1923)

Gülfidan AKÇAY

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

Mayıs 2018

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AFYONKARAHİSAR ESİR KAMPI
(1914-1923)

Hazırlayan
Gülfidan AKÇAY

Danışman
Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

AFYONKARAHİSAR 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “*Afyonkarahisar Esir Kampı (1914-1923)*” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07/05/2018

Gülfıdan Akçay

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Sadık SARISAMAN

: Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN

Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Gülfidan AKÇAY'ın “**Afyonkarahisar Esir Kampı (1914 -1923)**” başlıklı tezi, 07.05.2018 günü saat 13.30’ da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği’nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Celal DEMİR
MÜDÜR

ÖZET

AFYONKARAHİSAR ESİR KAMPI (1914-1923)

Gülfidan AKÇAY

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

MAYIS 2018

Danışman: Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın 1914 yılında başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti de bu savaşa dâhil oldu. Uzunca bir süre çeşitli cephelerde mücadele gösteren Osmanlı Devleti, kimi savaşlarda başarı gösterirken kimilerinde ise başarısız oldu.

Osmanlı Devleti'nin yanı sıra İtilaf Devletleri'nin de başarısız olduğu mücadeleler olmuştur. Taraflar arasında gerçekleşen savaş sürecinde ve sonrasında maddi ve manevi kayıplar olurken aynı zamanda her iki cenah birbirinden çok sayıda esir aldı. Osmanlı Devleti'nin, İtilaf Devletleri'nden almış olduğu esirler Anadolu'da bulunan esir kamplarına sevk edildi. Bu kamplardan biri de Afyonkarahisar Esir Kampı idi. Afyonkarahisar, ulaşım yollarının kesiştiği noktada olması sebebiyle, çok sayıda esirin toplanma alanı olarak hizmet vermekle birlikte İngiliz, Fransız, Avustralyalı, Rus ve diğer milletlerden birçok esirin tutulduğu bir kamp özelliği taşımaktadır.

Bu çalışmayla, Afyonkarahisar'daki Esir Kampı'nda bulunan esirlerin sıhhi, sosyal, ekonomik, sevk ve iade durumlarının ne olduğu; bunlar üzerinde durularak esirlerin hangi şartlar içerisinde yaşadığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Afyonkarahisar Esir Kampı, Anadolu'da o dönemde oluşturulmuş ilk esir kamplarından biriydi. Afyonkarahisar'daki Esir Kampı'nın açılması tahminen Mayıs ve Haziran 1915 yılının başları olmalıdır. Kurulduğu tarihlerde dönemin şartları doğrultusunda hizmet vermeye çalışmıştır. Kamp komutanı Yusuf Ziya Bey'in kampta yaptığı girişimler neticesinde yaşanır hale getirilen kamp 1918 yılının sonunda Mondros Mütarekesi hükümleri çerçevesinde kapatılmıştır.

Anahtar Sözcükler: I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Esirler, Afyonkarahisar Esir Kampı, Yusuf Ziya Bey.

ABSTRACT

AFYONKARAHİSAR PRİSONER CAMP (1914-1923)

Gülfidan AKÇAY

**AFYON KOCATEPE UNİVERSİTY
THE INSTITUT OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of HISTORY**

MAY 2018

Advisor: Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ

With the beginning of the First World War in 1914, the Ottoman Empire was involved in this war. The Ottoman Empire, which had struggled for a long time on various fronts, succeeded in some wars and failed in others.

The Ottoman Empire as well as the Entente States have failed. Both during and after the war between the parties the material and moral losses were both at the same time both fugitives received a large number of prisoners. The prisoners whom the Ottoman State had taken from the Entente States were referred to prisoners' camps in Anatolia. One of these camps was Afyonkarahisar Prison Camp. Because Afyonkarahisar is at the intersection of transportation roads, it has a camping facility where many prisoners are being held hostage by British, French, Australian and other nations while serving as a gathering place for many prisoners.

With this work, what are the sanitary, social, economic, referral and return cases of the prisoners in Afyon Camp in Afyonkarahisar; and the conditions under which the prisoners lived were emphasized. Afyonkarahisar Prison Camp was one of

the first prisoner camps created in Anatolia at that time. The opening of the Prison Camp in Afyonkarahisar should be the beginning of May and June 1915. He tried to provide services in accordance with the terms of the period established. The camp, which was made possible by the initiative of camp commander Yusuf Ziya Bey in the camp, was closed at the end of 1918 under the provisions of Mondros Armistice.

Key Words: I. World War, Ottoman State, Prisoners, Afyonkarahisar Prison Camp, Yusuf Ziya Bey.

ÖNSÖZ

1914-1923 yılları arasında Anadolu’da pek çok kamp açılmış, bu kamplardan bir de Afyonkarahisar Esir Kampı olmuştur. Önemli demir ve karayollarının kesiştiği noktada bulunması nedeniyle farklı milletten asker ve subay esirin muhafaza altında tutulduğu kamplardan biridir. Tezin amacı; Afyonkarahisar Esir Kampı’nı ve burada bulunan esirlerin tutsak alınmalarından başlayarak; günlük yaşantıları ile esirler için sağlanan nakil, iskân, iaşe, giyim ve haberleşme durumlarının yanı sıra esirlerin ibadetleri, sağlık, tedavi ve ölümleri ile ekonomik durumları, sevk ve mübadele işlemleri için yapılan çalışmaları önemli belge ve bilgiler ışığında ortaya koymaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak esir kavramı açıklanarak, esirlerin sahip olduğu haklar üzerinde durulmuştur. Esir hakları, elinde esir bulunduran devletlerin üzerine düşen görevler, mevcut belgeler ile değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, Afyonkarahisar Esir Kampı hakkında genel bilgiler verilerek, burada bulunan esirler üzerinde durulmuştur. Edinilen kaynaklar doğrultusunda kampta bulunan esirlerin, hastalık ve tedavi süreçleri, istihdam, haberleşme durumları, ibadet özgürlükleri, vefatları, firar durumları ile esirlerin yaşam koşulları ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde, Afyonkarahisar Esir Kampı’nda bulunan esirlerin sevk ve iade durumları hakkında bilgi verilmiştir. Esirlerin mübadelesi ile ilgili Osmanlı Devleti tarafından İngiltere, Fransa ve Rusya ile yapılan esirlerin iade edilmesi ve mübadeleye tabi tutulması konusunda imzalanan anlaşmalar ele alınmıştır.

Çalışmamda bana büyük katkıları olan, manevi desteğini esirgemeyen, en zor anımda bilgi ve tecrübesiyle bana katkı sağlayan sayın Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ’a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Tez yazım sürecinde benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve beni hep motive eden anneme ve babama, farklı kaynaklara ulaşmamda bana yardımcı olan büyüklerime teşekkür ederim.

Gülfidan AKÇAY

Afyonkarahisar 2018

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESİR KAVRAMI VE ESİR HUKUKU

1. ESİRLERİN TEMEL HAKLARI	14
1.1. ÜSERA HAKKINDA TALİMATNAME	16
1.2. SAVAŞ ESİRLERİNE YAPILACAK MUAMELE İLE İLGİLİ CENEVRE SÖZLEŞMESİ	20

İKİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR ESİR KAMPI

1. AFYONKARAHİSAR ESİR KAMPI	25
1.1. KAMPIN FİZİKİ DURUMU	31
1.1.1. Kilise	32
1.1.2. Taş Medrese	33
1.1.3. Alt Kamp	33
2. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN SAĞLIK ŞARTLARLARI	34
2.1. ÖLÜMLERDE YAPILAN İŞLEMLER	42

3. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN İSTİHDAM VE TERFİ DURUMU	48
4. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN YAŞAM ŞARTLARI	53
4.1. ESİRLERİN GÜNLÜK HAYATI	65
4.2. ESİRLERİN YAPMIŞ OLDUĞU ETKİNLİKLER	74
5. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN FİRAR TEŞEBBÜSLERİ VE ALINAN ÖNLEMLER	77
6. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN İBADET ÖZGÜRLÜĞÜ	87
6.1. VEFAT EDEN ESİRLER	90
7. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN TEMASLARI	91
7.1. ESİRLERE YAPILAN PARA VE MALZEME YARDIMI	93
7.2. ESİRLERE KOLİ, POSTA PAKETLERİNİN GÖNDERİLMESİ	103
7.3.ESİRLERE GÖNDERİLEN KİTAP VE MEKTUPLAR, SANSÜR OLAYI	106
7.4. SANSÜR VE GECİKMELER İLE İLGİLİ SORUNLAR	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN MÜBADELESİ, SEVK VE İADESİ

1. SEVK VE İADE EDİLEN ESİRLER	116
2. ESİRLERİN MÜBADELESİ VE YAPILAN ANLAŞMALAR	121
2.1. İNGİLTERE VE FRANSA İLE YAPILAN BERN ANLAŞMASI	128
2.2. RUSYA İLE YAPILAN BREST- LİTOVSK ANLAŞMASI	132
3. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE ESİRLER	134
3.1. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE AFYONKARAHİSAR ESİR KAMPI VE ESİRLERİN MÜBADELESİ	135

3.1.1. Milli Mücadele Döneminde Afyonkarahisar Esir Kampı	136
SONUÇ	140
KAYNAKÇA	144
EKLER	156

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

a.g.t: Adı geçen tez

ATASE: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Bkz: Bakınız

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO: Bab-ı Ali Evrak Odası

C: Cilt

Çev: Çeviren

D: Dosya

DH. EUM: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

DH. EUM. 5. Şube: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 5. Şube

DH. EUM. 6. Şube: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 6. Şube

DH. EUM. SSM: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Seyr ü Sefer Müdüriyeti

DH. ŞFR: Dâhiliye Şifre

Ed: Editör

Hızl: Hazırlayan

HR: Hariciye

HR. HMS. İŞO: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası

HR. MA: Hariciye Matbuat

HR. SYS: Hariciye Siyasi

HR. TO: Hariciye Tercüme Odası

İSH: İstiklal Harbi

KA: Kızılay Arşivi

No: Numara

s: Sayfa

S: Sayı

TTK: Türk Tarih Kurumu

Vb: Ve benzeri

Yay. Haz: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, aniden patlak vermiş bir devletlerarası buhran değildir. 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerin bir sonucunda ortaya çıkmıştır¹.

İngiltere’de başlayıp sonrasında Batı Avrupa’ya yayılmış, Sanayi İnkılâbı ile makineleşmenin artması üzerine üretimde makine kullanan ülkeler için yeni pazar arayışları beraberinde önemli ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümlere yol açmıştır. Hammadde, kaynak ve Pazar bulma faaliyetleri hızlanmış, sömürgecilik anlayışı bir yarış halini almış, devletlerarasında bloklaşma oluşmuş ve bütün bunların sonucunda da Birinci Dünya Savaşı meydana gelmiştir. Ayrıca bu savaş, 1789-1815 arasında Avrupa’da yaşanan Fransız İhtilalı’ndan sonra kendisini gösteren gelişmelerin bir sonucu olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’nın kökleri, 1815-1914 arasının siyasal ve diplomatik gelişmelerinde de yatmaktadır. Bu dönemde özellikle milliyetçilik akımının etkisiyle İtalya ve Almanya’da milli birlik kurulmuş, ayrıca Almanya İmparatorluğu bu dönemde bir kuvvet olarak öne çıkmıştır².

Almanya’nın izlediği emperyalist politikalar 1894 Fransız-Rus, 1904 İngiliz-Fransız ve 1907 İngiliz-Rus anlaşmalarının yapılmasına ve dolaylıda olsa bu üç devletin İngiltere, Fransa ve Rusya’nın bir blok içerisinde birleşmesine neden olmuştur. Bu da üç devlet arasında sıkı ilişkilerin kurulmasına ve ilk defa “*Üçlü İtilaf*” deyiminin kullanılmasına sebep olmuştur³. Almanya, karşısındaki bu güçlü bloktan daha üstün duruma geçmek ve askeri bakımdan daha iyi olmak için silahlanmaya yönelmiştir. Almanya ve müttefikleri Avusturya’nın bu şekilde hızlı bir silahlanmaya başlaması, Üçlü İtilaf Devletlerini harekete geçirmiştir.

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2010*, Der Yayınları, İstanbul 2010, s.551.

² Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınları, 2004, s.19.

³ Uçarol, *a.g.e.*, s.303.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti savaşlarda kaybettiği topraklarla birlikte ve bilhassa Fransız İhtilali'nin doğurduğu Milliyetçilik akımının tesiriyle, kendi sınırları içerisindeki yabancı milletler bağımsızlıklarını kazanarak imparatorluktan kopmuşlardır. Bu ise devletin dağılma ve çöküşünü hızlandıran bir faktör olmuştur⁴.

Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı ile beraberinde Balkan Savaşından yeni çıkmıştı. Bu savaşlarda uğradığı yenilgi sonucunda da büyük topraklar kaybetmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin sonu geldi kanısını uyandırmıştır. Bundan dolayıdır ki Anlaşma Devletleri harp içinde yaptıkları seri toplantılarla Osmanlı Devleti'ni paylaştılar. Bu devletlerin Osmanlı üzerindeki emelleri şu şekildedir; Rusya, Boğazlara resmen egemen olmak, ayrıca Doğu Anadolu'yu elde ederek İskenderun'a inmek istiyordular. İngiltere, Basra Körfezi, Hint yolu ve Süveyş kanalının güvenliği bakımından da Filistin'e ulaşmak istiyordu. Fransa, Suriye ve Kilikya'ya; Almanya ise, Türkiye'yi hayat sahası, Hint Denizi ve Asya'ya ulaştıran bir köprü olarak görüyordu. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin paylaşılması demek Almanya'nın kuşatılması demektir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'ni koruma altına almıştı⁵.

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları sonucunda almış olduğu mağlubiyet onu askeri teşkilatın düzenlenmesi ve kuvvetlendirmesi için harekete geçirmiştir. Bu yüzden donanmasının ıslahı İngilizlere; kara ordusunun ıslahı ise Almanlara verilmiştir. Uygulanan Denge Politikası ve askeri ıslahatlar, Osmanlı Devleti için bir çözüm olmaktan çok yeni düşmanlar oluşmasına sebebiyet vermiştir⁶.

Osmanlı Devleti, bir yandan ordu ve donanmasını yeniden düzenlemeye çalışırken, diğer yandan siyasi yalnızlıktan kurtulmak için bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştur⁷.

Diplomatik yalnızlığını gidermek amacı ile yöneticiler bir takım önlemlere başvurmuştu. Tedbirlerden bir tanesi de güvenliğini ve varlığını koruyabilmek için takip etmiş olduğu denge politikasıdır. Osmanlı Devleti ilk ittifak teşebbüsünü

⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.30.

⁵ Cemal Akbay, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi I.inci Cilt Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991, s.33.

⁶ Akbay, a.g.e., s.56.

⁷ Uçarol, a.g.e., s.555.

geleneksel dostu saydığı İngiltere nezdinde yapmıştır. 21 Ekim 1911’de resmi bir sıfatı olmayan eski Maliye Bakanı Cavit Bey, o sırada Bahriye Nazırı olan Winston Churchill’e bir mektup yazarak iki devletin ittifakını ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti tarafından yapılan bu teklif ret edilmiştir. İngiltere’ye ikinci teklif ise 12 Haziran 1913’te, Londra’daki Osmanlı Büyükelçisi Tevfik Bey, İngiliz Dışışleri Bakanı’na ittifak yapmak istediğini bildirmiştir. İngiliz Hükümeti, bütün büyük devletlerle imparatorluğa iyi bir yönetim ve sağlam bir mali durumun sağlanabileceğini söyleyerek bu teklifi de ret etmiştir. İkinci ittifak teşebbüsü Bulgaristan ile olmuş ve teklifi getiren Bulgaristan olmuştur. Yapılan görüşmeler neticesinde bu ikinci teşebbüs de sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti’nin üçüncü ittifak girişimi Fransa nezdinde oldu. Osmanlı Devleti’nin İngiltere ve Fransa ile iyi geçinerek reform yapma emelinde olunduğunu göstermek ve bu sayede bu devletlerin kendisini Rusya’ya karşı korumalarını sağlamak en esaslı kararlarıydı. Bahriye Nazırı Cemal Bey ile İstanbul’daki Fransa işgüzarı arasında yapılan görüşmelerde, Osmanlı-Yunan donanmasının, Akdeniz’de İtilaf donanmalarıyla beraber çalışabileceğini söylemiştir. Ancak Fransız işgüzarı, Almanya ile olan yakınlıklarını ileri sürerek bu konuya pek yakın durmamıştır. Fransız işgüzar, Fransa Dışışleri Bakanı’na çektiği bir telde, söylenenlerin bir vaat olduğunu, Türklerle aralarında hem iyi hem kötü ilişkiler kurmanın mümkün olmadığını, benzer şeylerin 1908 ve 1910 yılında da görüldüğü, ama Almanya’nın bu şartları kendi faydasına çevirdiğine değinmiştir. 28 Haziran 1914’ten sonra Saraybosna suikastı olduğu sırada Osmanlı Hükümeti, Fransa ile ittifak arama çalışmalarına devam etmiştir. Ancak Cemal Bey, Fransa Dışışleri Bakanı’nın çok meşgul olması sebebiyle kendisiyle bir görüşme gerçekleştirememiştir. Fransa’dan genel olarak alınan cevap, ittifak ve siyasi dostluk sorununda tek başına karar veremeyeceği, müttefiklerinin de kararlarının önemli olduğunu söylemiş ve istenen sonuç alınamamıştır.

Bu politika çerçevesinde Almanya, Osmanlı Devleti ile yakın münasebetler kurmaya çalışmıştır. Savaşa katılma kararı esasen İttihatçı liderlerden Enver, Sait Halim ve Talat Paşaların eseridir⁸. Çabaları olumlu sonuçlanan Almanya, Osmanlı Devleti ile ittifak görüşmelerine başlamıştır. Almanlarla ittifak müzakerelerine

⁸ Akbay, *a.g.e.*, s. 37,40,42.

girişmek için bir izin belgesi gerekliydi. Bunun için sadrazam başkâtibe izin belgesi müsveddesi yazdırmıştır. 25 Temmuz 1914 tarihli izin belgesinin metninde “ Rusya Devleti’nin muhtemel saldırısına karşı Almanya ile savunma ittifakı yapmaya Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmet Said Paşa mezundur. Mehmet Reşat.”⁹. Bu gelişmeler neticesinde 2 Ağustos 1914’ de Türk-Alman ittifakı imzalanmıştır¹⁰. İttifak metni, Sait Halim Paşa’nın Yeniköy’deki yalısında imzalanmıştır. İttifak metni şöyle idi:

1. Anlaşma ile iki devlet, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıklarda tarafsızlıklarını taahhüt ederler.
2. Rusya, fiilen askeri tedbirlerle işe karışır ve bu suretle Almanya için Avusturya-Macaristan hakkında, Kazüs- Federis saldırıya yol açma durumu, meydana getirirse, aynı durum Türkiye için de geçerli olacaktır.
3. Harp olursa Almanya, askeri heyetini Türkiye’nin emrinde bırakacaktır. Türkiye askeri heyete, ordunun sevk ve idaresinde fiili bir nüfuz temin edecektir.
4. Almanya, Osmanlı toprakları tehdit altına düştüğü takdirde onu gerektiğinde silahla muhafazayı taahhüt eder.
5. İki İmparatorluğu, bugünkü anlaşmazlığın meydana getirebileceği uluslar arası karışıklıklardan korumak için akdedilmiş anlaşma, delegeler tarafından imzalanması ile yürürlüğe girecektir ve 31 Aralık 1918’e kadar yürürlükte kalacaktır.
6. Anlaşma taraflardan biri tarafından hükümsüz ilan edilmediği zaman bu maddeler beş sene daha geçerli olacaktır.
7. Bu anlaşma şevketli Osmanlı Padişahı ve haşmetli Almanya İmparatoru Prusya Kralı tarafından tasdik edilecektir.
8. Anlaşma gizli kalacaktır. Ancak iki tarafın izni ile ilan olunabilecektir. Sait Halim, Baron Von Vangenheim¹¹.

⁹ Akbay, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁰ Ahmet Tetik, Mehmet Şükrü Güzel, Kızılay ve Kızılbaş Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 66.

¹¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1.nci Cilt, *Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, s. 48.

İttifakın amacı, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Hint Okyanusuna kadar uzanan toprakları vasıtasıyla İngiltere'yi zor durumda bırakmaktır. Bunun içinde Berlin-Bağdat demiryolu projesini ortaya atarak bu şekilde Basra Körfezi'ne ulaşmaktı¹².

Avusturya-Macaristan Velihtı Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 günü Saraybosna'da Princip isimli Sırp tarafından öldürülmesi büyük olayların çıkmasına neden olmuştur. Avusturya-Macaristan Sırbistan'a kırk sekiz saatlik bir süre vermiş ve sessiz bir şekilde savaş hazırlıklarına devam etmiştir¹³. Bu gelişmeler üzerine devletler sırasıyla birbirlerine savaş ilan etmiştir. İlk olarak Avusturya- Macaristan, Sırbistan'a 28 Temmuzda saldırmıştır. Almanya, 1 Ağustosta Rusya'ya, 3 Ağustosta Fransa'ya, 4 Ağustos da Belçika'ya savaş ilan etmiştir. İngiltere, Almanya'nın Belçika'ya savaş ilan ettiğini öğrenince, 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan etmiştir. 4 Ağustos 1914 günü dünya savaşı başladığında, Osmanlı Devleti tarafsız kalmaya karar verdiğini bütün vilayetlere tebliğ edip, bu konuda Osmanlı Ajansı kaynaklı haberlerin dışındaki bilgilere itibar edilmemesi gerektiğini duyurmuştur¹⁴.

Osmanlı Hükümeti'nin tarafsızlığını ilan ettiği bir zamanda İngilizler Osmanlı savaş gemisi Sultan Osman ve Reşadiye zırhlılarına el koyduklarını açıklamıştır. Osmanlı, gemilerine el konulmasından sonra, boğazların yapılacak bir Rus saldırısına açık hale geleceği düşünmüş ve bu arada Akdeniz'de bulunan *Goeben* ve *Breslau* gemileri, İngiliz donanmasının takibinden kaçarak 10 Ağustosta 1914'te Çanakkale'ye sığınmıştır. Gemiler Alman Deniz Bakanı Amiral Tirpitz' den bu yolda bir emir almışlardır. Osmanlı Hükümeti'nin tarafsız devlet olarak gemilerin silahlarını sökmesi ve personelinin de gözaltına alması gerekirdi. Ancak Osmanlı Hükümeti, bu gemileri daha önce Almanya'dan 80 milyon marka satın almış gibi göstererek gemilere Türk bayrağı çekip, tayfalara da fes giydirerek Goben'e Yavuz ve Breslau'a da Midilli adları verilerek Osmanlı donanmasına dâhil etmiştir. Aynı

¹² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

¹³ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, İstanbul 2013, s.21.

¹⁴ *Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi I*, *a.g.e.*, s. 44.

zamanda bu iki geminin komutanı olan Amiral Souchon'un komutasına verilmesi ile birlikte Osmanlı Hükümeti istemeyerekte olsa savaşa katılmıştır¹⁵.

Başta Harbiye Nazırı Enver Paşa olmak üzere, kabinenin bazı üyeleri de devletin savaşa katılmasını istiyordu. Nitekim Maliye Bakanı Cavit Beyin haberi olmadan, Almanya ile 20 Ekimde Enver ve Cemal Paşalar ile Talat ve Halil Beyler bazı şartlar öne sürerek anlaşma yapmışlardır¹⁶. Bunun sonucu olarak, “*Karadeniz Olayı*”¹⁷ diye bilinen ve Enver Paşa'nın emri ile Amiral Souchon, Osmanlı donanmasını alarak 29-30 Ekim 1914 gecesi Karadeniz'e çıktı ve birkaç Rus gemisini batırıp, Odesa, Sivastopol ve Novorosiski gibi Rus Limanlarını topa tuttu. Bu olayı bir savaş nedeni olarak gören Rusya, 1 Kasım 1914'te Kafkasya'da Türk sınırını geçerek savaşı fiilen başlatmıştır¹⁸. Rusların saldırısından sonra, İngilizlerin önce Akabe'yi bombalaması sonrasında İzmir Körfezi'ndeki iki Türk gemisini batırması ve 3 Kasım 1914'te Boğaz giriş tahkikatı bombardımanı ardından Şattülarap'ta Fav'a asker çıkarması sebebi ile Osmanlı Hükümeti, 11 Kasım 1914'te Rusya ile İngiltere'ye resmen savaş ilan etmek zorunda kalmıştır¹⁹.

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra devletler, haklı nedenlerle savaşa girdiklerini kamuoyunu inandırmak için açıklama yoluna gitmişlerdir. İngiltere “*Mavi Kitap*”, Almanya “*Beyaz Kitap*”, Rusya'da “*Turuncu Kitap*” yayınlayarak dünya kamuoyuna haklı oldukları propagandası yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ise propaganda kitabı “*Yeşil Kitap*” adlı çalışması olmuştur²⁰.

Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olması ile birlikte cephe sayısı artmıştı. Bu durum hem Almanya hem de İtilaf bloku tarafından işlerini kolaylaştıracağı düşüncesini yaratmıştı. Almanya, Osmanlı ordusunu Balkanlardan uzak tutmak için

¹⁵ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim, Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 13. ; ayrıca bkz. Uçarol, a.g.e., s.562.

¹⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1.nci Cilt, a.g.e., s.83.

¹⁷ Bu olayla ilgili detaylı bilgi için bkz. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1.nci Cilt, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, s.83-86.

¹⁸ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V.inci Cilt *Çanakkale Cephesi Harekâtı 1.inci Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.69.; ayrıca bkz. Tetik, Güzel, a.g.e., s.86.

¹⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V.inci Cilt, a.g.e., s.69.

²⁰ a.g.e., s.62.

onların Kafkas, Irak ve Suriye (Sina) cephelerinde çarpışmalarını daha uygun bulmuştur²¹. İtilaf bloku, Osmanlı Devleti'ni önemli noktalarından vurmak için ilk önce güney Irak'ta ve ondan sonra da Çanakkale'de iki cephe açmıştır. Bu sebeple Osmanlı Devleti daha savaşın başında dört cephede savaşmak zorunda kalmıştır.

Kafkasya Cephesi, Rus ordusunun 1 Kasım 1914 günü, sınırı geçmesiyle Osmanlı Devleti adına Birinci Dünya Savaşı'nın ilk cephesi olan Doğu Cephesinde çatışmalar başlamıştır²². Rus kuvvetleri burada Erzurum genel istikametinde ilerlemiş, Köprüköy (7-12 Kasım 1914) ve Azap muharebelerini (17-20 Kasım 1914) kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum üzerine 3'ncü Türk ordusu, kış aylarında Sarıkamış doğrultusunda bir kuşatma taarruzu yapmaya karar vermiştir²³. Bu sırada 3'ncü Ordu'nun başında Hasan İzzet Paşa bulunmaktaydı. Başkomutan Enver Paşa, onu görevinden alarak Sarıkamış Harekâtını gerçekleştirmek için ordunun başına geçmiştir. 22 Aralık 1914 günü, 9,10 ve 11'nci kolordular ile 2'nci Nizamiye tümeni ve 3'ncü Ordu, yaklaşık 118.000 mevcuduyla Sarıkamış'a doğru hareket etmiştir. Kış mevsiminin olumsuz etkileri ilk günden itibaren orduyu zorlamaya başlamıştır. Bu taarruz 22 Aralık 1914'den 19 Ocak 1915'e kadar devam ettiyse de, yüksek dağlar, yolsuzluk, soğuk, açlık ve tifüs sebebiyle Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmı soğuktan donarak şehit olmuştur. Bu savaşlarda Rusların zayıyatı 32.000, Türklerinki ise takriben 62.000 kadardı²⁴.

Kanal Cephesi, Süveyş Kanalı, Almanların harekât planlarındaki önemli hedeflerinden biriydi. Almanlar kanalı ele geçirerek İngiltere'nin Hindistan'la bağlantısını kesmek istiyordu. Osmanlı Devleti'nin amacı ise Mısır'ı ele geçirerek İslam âlemindeki saygınlığını arttırmaktı. Fakat Kanal'a ulaşmak için yaklaşık 200 km genişliğindeki Sina Çölünü, aşmak gerekiyordu²⁵. Harp başlayınca Türk Ordusu Başkomutanlığı, İngiliz kuvvetlerini Mısır'a çekmek ve burada bağlamak amacıyla İngilizlerin en kritik yerlerinden biri olan Süveyş Kanalı'nı ele geçirmeyi

²¹ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, 2016, s.77.

²² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı, Genelkurmay Basımevi, 1993 Ankara, s. 49. ; ayrıca bkz. Özçelik ,a.g.e., s.13.

²³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, s.122.

²⁴ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, s. 14-24.; ayrıca bkz. Armaoğlu, a.g.e., s.61.

²⁵ Özçelik, a.g.e., s.19.

kararlaştırdı. Kanal seferine Hicaz'dan bir kuvvetin katılması, Mekke Emir'inin de bunun başına geçirilmesi (taşıdığı siyasi ve askeri değeri bakımından) 4'ncü Ordu komutanlığınca tasarlanmış ve bu husus 10 Aralık 1914'te Emir'e bildirilmiştir. Cemal Paşa'nın ısrar ve uyarılarına rağmen Asir durumunu bahane eden Şerif Hüseyin, böyle bir kuvvetin başına geçmekten kaçındığını bildirmiştir²⁶. Suriye-Halep bölgesinde bulunan 8. ve 12'nci Kolordulardan oluşan 4'ncü Ordu, 8'nci Kolordu ile Kanal'a taarruz etmek üzere gerekli hazırlıkları tamamlamıştır. Taarruz birlikleri 1915 Ocak ayında Sina çölünü aşarak 2-3 Şubat Kanal Taarruzu yapılmıştır. Ancak şiddetli ateş sebebiyle kanalı geçebilen 500-600 kişilik Türk kuvveti imha edilmiştir. Bunun üzerine 4. ordu komutanı Cemal Paşa, Sina çölünü boşaltarak geri çekilmiştir.

Daha sonraları Çanakkale cephesinde savaşın şiddetlenmesi dolayısıyla 4'ncü Ordudan bir kısım kuvvetin bu cepheden alınması zorunluluğu olduğundan İngilizlerin de Çanakkale'ye önem vermeleri sebebiyle, Kanal Taarruzu ileride tekrarlanmak üzere geri bırakılmıştır²⁷.

Irak Cephesi, bu cephe, iki amaçla İngilizler tarafından açılmıştır. Biri, Abadan petrollerini korumak, ikincisi de kuzeye çıkıp Ruslarla birleşerek, Türk kuvvetlerinin İran'a girip Hindistan'ı tehdit etmesini önlemektir.

Osmanlı Devleti Irak'ta kabilelere ve Halife'nin “*Kutsal Cihat*” çağrısına güvenerek sadece 8.000 kişilik bir jandarma kuvveti bulunduruyordu. Bölgede az sayıda Osmanlı askerinin bulunmasından istifa eden İngiliz kuvvetleri harekete geçmiştir²⁸. Bu cephede birçok çarpışma olmuştu, ancak en önemlisi ise Kut'ul-âmare'dir. Eylül 1915'te İngilizler, Bağdat'ın 160 kilometre güneyindeki Kut'ul-âmare'ye girdiler. 6/7 Aralık tarihlerinde İngiliz Kuvvetleri yaşanan çarpışmalar sonucunda bölgede çekilmeye başlamış ve bu çekilmeyi gizlemek adına ise Kut'ul-âmare'de az sayıda savaş teçhizatı bırakmıştır. Nitekim İngiliz Kuvveti Komutanı General Townshend Kut'ul-âmare'ye çekilmiş olmasına rağmen birliklerine “daha

²⁶ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt *Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, Genelkurmay Basımevi, 1978 Ankara, s.153.

²⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt, *a.g.e.*, s.165. ; ayrıca bkz. Armaoğlu, *a.g.e.*, s.61.

²⁸ Özçelik, *a.g.e.*, s.17.

fazla çekilmek istemediği ve burayı savunacağını” bildirmiştir²⁹. Türk kuvvetleri biraz kuzeyde Selman-ı Pak'ta kuvvetli bir savunma kurmuşlardı. Kasım ayında burada İngilizlerin yaptıkları taarruz kendilerine çok pahalıya mal olmuştur³⁰. Burada yaşanan çarpışmalar neticesinde Kut’ul-âmare’nin tesliminden başka İngilizler için alınacak başka bir tertip ve düzen kalmamıştı. General Townshend, ordu komutanı Halil Paşa’ya gönderdiği mektupta; yaklaşık olarak beş ay süren kuşatma sebebiyle erzaklarının bittiğini, askeri araç gereç ve bir miktar para karşılığında serbestçe Âmare’ye oradan da Hindistan’a gitmelerine müsaade edilmesini istemiştir. Ancak General Halil ise kayıtsız şartsız teslim olmaları hususundaki isteklerini ısrarla bildirmiştir. 6’ncı Ordu Komutanı Halil (Kut) Paşa’nın bu ısrarı üzerine ve yapılan görüşmeler neticesinde, İngilizler 29 Nisan 1916 günü General Townshend komutasında teslim oldular. Bunun üzerine 6’ncı Ordu ve 18’nci Kolordu tarafından Kut’ul-âmare’nin teslim olduğunu müjdeleyen genelgeler yayınlanmıştır. Teslim alma heyetince İngiliz Ordusu’ndan 5 general, 272 İngiliz subayı, 204 Hintli subay, 2592 İngiliz eri, 6988 Hintli er, 3248 kayıp er ile toplamda 13.309 esir alınmış olup bunun 1306 kişisi hasta ve yaralıydı³¹.

Çanakkale Cephesi, Çanakkale Boğazı’na hâkim olma mücadelesi Birinci Dünya Savaşı’nın en önemli olaylarından birisiydi. Rusların 1 Kasım 1914’te Kafkaslar’dan taarruza geçmesi üzerine, İngiltere de 3 Kasım 1914’te Boğaz’ın giriş tahkimatını bombardımana tutmuştur. Bu saldırının amacı bir sonuç almaktan ziyade Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilanı anlamını taşıyordu. Bu amaçlarla 3 Kasım 1914 tarihinde, 18 savaş gemisinden oluşan Birleşik Filo’dan iki İngiliz muharebe gemisi, Seddülbahir ve Ertuğrul tabyalarını, diğer iki Fransız muharebe gemisi de, Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman etmişlerdir. Bombardımandan sonra, en ağır kayba uğrayan 1’nci ve 2’nci Türk bataryaları olmuştur³². Birleşik filonun Boğaz giriş tahkimatını bu ilk bombardımanı, bir sonuç almaktan ziyade Rusya’dan sonra, İngiltere ve Fransa’nın da Osmanlı Devleti’ne karşı savaşı başlatma anlamını

²⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi III. ncü Cilt, *Irak-İran Cephesi 1914-1918 1.nci Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979, s.431.

³⁰ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi III. ncü. Cilt, *a.g.e.*, s.432. ; ayrıca bkz. Armaoğlu, *a.g.e.*, s.62.

³¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi III. ncü. Cilt, s.779,780. ; ayrıca bkz. Özçelik, *a.g.e.*, s.18.

³² Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V.nci. Cilt, *a.g.e.*, s.99,100.

taşımaktadır. Aralıklarla çok şiddetli olan bu bombardımanlar 18 Marta kadar devam etmiştir³³.

Müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'na yönelik büyük taarruzu, 18 Mart 1915 günü başladı. Bu taarruzun amacı, Çanakkale (Çimenlik) ve Kilitbahir tabyalarıyla mayın bölgesini savunan sabit ve seyyar bataryaları susturmak, 800 metre genişliğinde serbest bir geçit açtıktan sonra Marmara'ya girmektir. Müttefik donanması Çanakkale Boğazı'na girerek, boğazı geçme teşebbüsünde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır. Müttefik donanmasının Boğaz'ı terk etmesiyle, tarihin bu büyük “*Boğaz Muharebesi*” Türklerin kesin zaferi ile sonuçlanmıştır. Boğazlardan geçilememesi üzerine İtilaf Devletleri karadan harekete geçme kararı almıştır. Gerek Fransız komutanlığı gerekse İngilizler Arıburnu ve Anafartalar'da yenilgiye uğramaları üzerine, yeni bir çıkarma yapma hususunda çalışma yapmışlardır. Bu sebeple İngilizler, iki tümenli ANZAC kuvvetlerinden oluşan gece yapılacak bir baskın planı yapmıştır. 25 Nisan 1915 tarihinde başlayan bu saldırı da ANZAC birlikleri, Kanlısırtı ele geçirmiş olmalarına rağmen Kabatepe'deki Türk bölüğü ve bataryasının direnişi karşısında ağır kayba uğramış ve ileri hareketleri durmuştur. Çarpışmalar esnasında inisiyatifi ele alan Yarbey Mustafa Kemal, 57'nci alaya Koçaçimen'e “*harekete hazır ol*” emri vermiştir. Böylece Arıburnun'daki gerilim atlatılmıştır³⁴. Suvla limanına yaptıkları çıkarma da başarısız olunca, bu sebepten ve Çanakkale'yi tutmanın çok zor olacağı düşünüldüğünden dolayı İngilizler, 12 Aralıktan itibaren Gelibolu'yu boşaltmaya başlamışlardır. İngiliz ve Fransızlar, Çanakkale muharebe alanına, 410.000'i İngiliz ve 79.000'i Fransız olmak üzere, yarım milyona yakın insan göndermişlerdir. Gelibolu yarımadasını işgal etmek suretiyle Çanakkale boğazına hâkim olunmak istiyorlardı. Ancak İtilaf kuvvetleri istedikleri başarıyı gösterememiştir. Yaşanan muharebeler neticesinde çok sayıda ölü, yaralı ve esir alınmıştır. Bu kuvvetlerden İngilizler, 205.000 (ölü, esir ve kayıp

³³ Birinci Dünya Savaşı *Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914- Ocak 1916)*, Genelkurmay Basımevi, 2014 Ankara, s. 33. ; ayrıca bkz. Armaoğlu, *a.g.e.*, s.62.

³⁴ Birinci Dünya Savaşı *Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914- Ocak 1916)*, *a.g.e.*, s. 75.

115.000; memleketlerine gönderilen 90.000 hasta) ; Fransızlar ise 47.000 kişi zayıat vermişlerdir³⁵.

Savaş sonrası hem İtilaf Devletleri'nin hem de Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu zayıat oldukça fazlaydı. Yaralıların yanı sıra cephede ölenler ile cephede hastalık sebebiyle hayatını kaybedenler mevcuttu.

Çanakkale Savaşları'nda tarafların her biri için kanlı geçen mücadelelerde Osmanlı Devleti'nin kaybı tahmini 210.000 kişi iken İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri'nin kaybı ise 215.000 kişi civarında olmuştur³⁶.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında savaş esirleri, önemli bir sorun olarak her iki tarafında ortak sorunu olmuştur. Taraflar birbirlerinden çeşitli sayılarda esir almıştır. 1. Dünya Savaşı'nda ilk cepheler Kafkaslarda Ruslara karşı ve Kanal'da da İngilizlere karşı açılmıştı. Osmanlı Devleti'nin açtığı bu cepheler haricinde; Çanakkale, Irak, Suriye-Filistin, Hicaz ve Yemen, İran ve müttefik devletlere yardım amacıyla Romanya, Makedonya ve Galiçya'da savaşan Osmanlı kuvvetleri; bu cephelerde 200.000³⁷ (sadece İngilizlere 135.000 civarında³⁸) esir verirken; İtilaf Devletleri (İngiltere, Rusya, Fransa, Romanya, İtalya) toplamda 217.746 adet esir vermiştir³⁹. Bu rakamlar kesin olmamakla birlikte tahmini rakamlardır.

İtilaf Devletleri'nin esir aldığı Türk esirler, Avrupa'nın çeşitli yerlerindeki kamplarda tutulmuştur. Romanya ve Galiçya'da Ruslara esir düşenler Kazan ve Sibirya'da bulunan esir kamplarına, Doğu Anadolu'dan esir alınanlar Bakü yakınındaki Nargin adasına⁴⁰, İngilizler ise, Süveyş'ten ve Çanakkale'den aldıkları esirleri Mısır'da hazırladıkları kamplara (Heliopolis, Maadi, Raseltin, Seydibeşir) götürmüşlerdir. Ancak esirlerin çokluğu sebebiyle, 1914 yılı sonundan başlayarak

³⁵ Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914- Ocak 1916), s. 238.

³⁶ Mahmut Akkor, “1. Dünya Savaşında Kocaeli'nde İngiliz Esirleri”, Ed: Haluk Selvi ve M. Bilal Çelik, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli 2015, s.851.

³⁷ Özçelik, a.g.e., s.30. ayrıca bkz. Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim, Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

³⁸ Taşkıran, a.g.e., s.51.

³⁹ Yücel Yanıkdağ, *Bir Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s.24,27.

⁴⁰ Taşkıran, a.g.e., s.69-71.

Kıbrıs, Malta, Hindistan ve Burma gibi çok uzak ve çok farklı bölgelerde de esir kampları kurmuşlardır. Fransızlar ise, daha çok Çanakkale ve Tunus'tan Türk esiri almışlardır. Esirleri önce Limni adasının Mondros kentinde tutmuşlar, oradan Korsika adasına götürülmüşlerdir. Daha sonra bu esirler Fransa'da çalıştırılmak üzere Marsilya'ya buradan da Fransa'ya getirilmişlerdir⁴¹. Aynı şekilde Osmanlı Devleti tarafından alınan esirler de Anadolu'nun çeşitli esir kamplarına sevk edilmiştir.

Anadolu'da, Adana, Beledik, Amanos, Ankara, Bağdat, Bursa, Cizre, Eskişehir, Gediz, Giresun, Halep, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Koçhisar, Konya, Kütahya, Manisa, Resulayn, Samatya, Sivas, Şam, Tarsus, Toros, Yozgat gibi yerlerde esir kampları oluşturulmuştur⁴². Bu kamplardan bir tanesi ve önemlilerinden biri ise Afyonkarahisar'daki Esir Kampıdır. Demir ve karayollarının kesiştiği noktada bulunması nedeniyle farklı milletten birçok esirin toplandığı bir kamp olmuştur⁴³.

Bu çalışmada, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan esirlerin tutsak alınmalarından başlayarak; günlük yaşantıları ile ilgili detaylar, esirler için sağlanan nakil, iskân iâşe, giyim ve haberleşme durumları, esirlerin ibadetleri, sağlık, tedavi ve ölümleri, ekonomik durumları, sevk ve mübadele işlemleri ile yine esirlerin yaşam şartlarını iyileştirmek için yapılan çalışmalar ve uluslararası temsilcilerin raporları hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmada, uluslararası alanda esirlerin sağlık koşulları, sosyal ve ekonomik durumlarını güvence altına alan anlaşma ve sözleşmelerden La Haye ve Cenevre Sözleşmelerine, Osmanlı Devleti'nin bu konuda hassasiyet gösterip oluşturmuş olduğu Üsera Talimatnamesi ile esaret altında bulunan sivil ve askerlerin sahip oldukları haklardan da bahsedilmektedir.

Çalışmanın amacı, I. Dünya Savaşı süresinde esir alınan sivil ve askerlerin geçirmiş oldukları süreçleri ortaya koymaktır. Esir alındıkları andan itibaren yaşam

⁴¹ Taşkıran, *a.g.e.*, s.73, 74.

⁴² Nebahat Oran Arslan, *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.47.

⁴³ BOA. HR. SYS.2225/21.

koşulları, kendilerine yapılan muameleler, firar durumları, karşılaştıkları sorunlar, sevk ve mübadeleler anlatılmaktadır. Ayrıca, esaret dönemlerinde kaleme alınan hatıratlardan faydalanılarak esareti esirlerin bakış açısından verilmeye çalışılmıştır.

Araştırma bundan sonra yapılacak benzer çalışmalara yön verecektir. Esir denildiğinde genel manada anlaşılan yabancı devletler tarafından esir alınan Türk askeridir. Bu yüzden konuyla ilgili yapılan çalışmaların çoğu *Türk Esirleri* üzerinedir. Osmanlı Devleti tarafından alınan *Yabancı Esirler* üzerine yapılan çalışmalar günümüzde artmakla birlikte kısıtlı sayıdadır. Çalışmaya başlarken dikkate alınan ve az çalışılmış bir konu olması sebebi yapılan araştırma ayrı bir önem kazanmaktadır.

Bu çalışma, çok fazla çalışılmış bir konu olmaması sebebi ile ilk olarak kaynak yetersizliği konusunda bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. Konunun kaynak sıkıntısı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ATASE Arşivi, Kızılay Arşivi dönemin Süreli Yayınları, esirlere ait Hatıratlar ile az sayıda kitap ve makale ile çözülmeye çalışılmıştır.

Araştırma neticesinde, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar zorlayıcı olmasına rağmen olabildiğince Anadolu'da bulunan esir garnizonlarındaki esirlerin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış, sağlık, iskân ve maaş işlemlerine kadar bütün işlemleri gerçekleştirilmiştir. İtilaf Devletleri tarafından da çok sayıda Türk askeri esir alınmıştır. Onlarla karşılaştırıldığında Osmanlı Devleti'nde bulunan esirlerin daha insancıl koşullarda muhafaza edildikleri gözlemlenmiştir. Yapılan bu çalışmada da onları ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmada temel olarak Osmanlı arşiv kaynakları, yabancı heyetlerin kamp raporları ve esirler tarafından tutulan günlükler esas alınmıştır. Bu belgeler arasında resmi yazışmalar, esirlere ait mektuplar ve dilekçeler ile devletlerarası anlaşmalar yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESİR KAVRAMI VE ESİR HUKUKU

1. ESİRLERİN TEMEL HAKLARI

Eski Çağ ve Roma Döneminde, halk hürler ve köleler olarak iki farklı sınıfa ayrılmıştır. Kölelik, doğarken köle doğanlar, borçları sebebiyle köle olanlar ve savaş esirleri şeklinde adlandırılmıştır. Bu dönemde köleler sahiplerinin mülkiyetindeydi ve hiçbir hak ve hürriyete sahip değillerdi.

Kelime, eski Yunanlılarda ‘*Doulos*’, Romalılarda ise ‘*Servus*’ olarak kullanılmıştır. Eski Türklerde ise ‘*Bulun*’, ‘*Tutgun*’ ve ‘*Tutmak*’ şeklinde geçmektedir.

Arapça’da “*savaş tutsağı*” anlamında kullanılan esir kelimesi, “ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak” anlamındaki *esr(isare)* kökünden türemiştir. Esir kelimesinin, savaşta ele geçen ve asıl muharip unsur olan yetişkin erkekler için kullanılmasıyla birlikte yalnız kadın ve çocuk tutsakları da ifade eder⁴⁴.

İslam Hukukunda kölelik müessesesini ifade etmek üzere “*rık*” veya “*rıkkıyet*” kelimeleri kullanılmaktadır. Hem İslam Hukukunda hem de Osmanlı tatbikatında köle olan erkeklere, “*rakik, abd, memluk, esir ve kul*” denmektedir. Savaşlarda elde edilen erkeklere esir denirken, kadın ve çocuklara da “*seby*” veya çoğulu olarak “*sebaya*” adı verilmektedir⁴⁵.

Harp esiri kavramı, savaş esnasında taraflardan biri tarafından ele geçirilen, düşmanın resmi ordusuna mensup ve statüleri devletlerarası sözleşmelerle garanti

⁴⁴ Ahmet Özel, “Esir”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.382.

⁴⁵ Ahmet Akgündüz, “Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlıda Harem”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Ankara 2002, s.315.

altına alınmış, asıl savaşçı unsurları ifade etmektedir. Ancak esir alınacak unsurların, düşman ordusuna ait üniformayı giymesi şart değildir. Düşmana karşı silahlı çatışmaya giren sivil güçler veya herhangi bir askeri güçle ilintisi olan silahsız insanlar da esir edilebilmiştir⁴⁶.

18 Ekim 1907 tarihinde Hollanda'nın Lahey şehrinde görüşülen La Haye Konferansı'nda harp esirleri, meşru ve silahı alınmış bir düşman olarak kabul edilmiştir.

12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nde harp esirleri, gruplar halinde ele alınmıştır. Cenevre sözleşmesine göre şu kişiler harp esiri sayılmıştır:

1. Silahlı kuvvetler mensupları (askerler). Eli silah tutan sivil halkta bu gruba dâhil edilmiştir.
2. Diğer milis kuvvetleriyle gönüllü birlikler, milislerin veya gönüllü birliklerin aşağıdaki şartları taşımaları gerekmektedir;
 - a) Başlarında aslarından sorumlu bir şahıs bulunması,
 - b) Sabit ve uzaktan seçilebilir ayırıcı işaretlerinin bulunması,
 - c) Açıkça silah taşımaları,
 - d) Hareketlerinde harp kanunlarına ve adetlerine uymaları.
3. Bağımsızlık iddiasında bulunan silahlı kuvvet mensupları,
4. Askeri uçakların sivil mürettebatı, harp muharrirleri, iaşe müteahhitleri, askerin hizmetinde bulunan çalışma birliklerine silahlarıyla refakat eden şahıslar.
5. Ticaret mürettebatı filolarıyla sivil havacılık mürettebatı.
6. İstila kuvvetleriyle mücadele etmek üzere kendiliklerinden silaha sarılan işgal edilmemiş bir ülkenin ahalisi. Açıkta silah taşımaları ve harp kanunlarına uymaları gerekir⁴⁷.

Devletlerarasında meydana gelen savaşların bir kurala bağlanması düşüncesi eski çağlardan bu zamana mevcut olmakla birlikte, uluslararası hukukta bu konudaki ilk ciddi adımların 19.yy'da atıldığı görülmektedir. Bu düşünceler, hukuk alanına devletleri bağlayıcı uluslararası sözleşmeler olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

⁴⁶ Aslan, *a.g.e.*, s.33-34.

⁴⁷ Ahmet Özdemir, "Hukuk Dilinde Harp Esirleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, S:7, 1991, s. 575.

Uluslararası belgeler savaşta dost-düşman ayrımı yapmaksızın, yaralılara, hastalara, kazaya uğramış denizcilere, savunmasız veya teslim olmuş düşmana, savaş esirlerine, işgal edilmiş bir ülkenin sivil halkına, sağlık kurumlarına, kültür ve sanat varlıklarına saygı, koruma ayrıcalıklarını önermektedir⁴⁸.

Savaş nedeniyle İngiltere, Fransa, Rusya Büyük Elçilikleri ve konsoloslukları kapatıldığı ve düzenli çalışmaması sebebiyle bu ülkelerin uyruklularının işlerine Felemenk (Hollanda) Elçiliği ve temsilcilikleri bakmıştır. Bunun dışında I. Dünya Savaşı boyunca ve Milli Mücadele döneminde Hilal-i Ahmer (Kızılây) Cemiyeti, Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti ve Beynelmilel Üsera Ajansı'nın da esirlerle ilgili bazı işlemleri yürüttüğü görülmüştür.

Harbiye Nezareti'nde esirlerin işleriyle ilgilenmek için savaş esnasında “*Üsera Muamelat Şubesi*” kurulmuştur. Bu şube gerek yurt içinde bulunan esir kamplarındaki sivil ve asker esirlerle ilgilendiği gibi yurt dışındaki esir kamplarında bulunan sivil ve asker Türk esirleri ile Kızılhaç Cemiyeti vasıtasıyla ilgilenmiştir.

Kuruluş, dünyadaki bütün esir kamplarında esirlerin durumunu kontrol edip yetkili mercilere ilettiği gibi esirler için para, ilaç, giyecek ve yiyecek yardımları sağlıyor, ayrıca aileleri ile haberleşmelerini para ve paket nakliyatını düzenliyordu.

Yabancı ülkelerdeki Türk esirlerle ise Kızılhaç Cemiyeti veya tarafsız ülkelerin elçi veya konsoloslukları ilgileniyor, mektup, para, paket gibi malzemeleri esirlere dağıtmaya çalışıyordu⁴⁹.

1.1. ÜSERA HAKKINDA TALİMATNAME

Bu talimatname, esirlere uygulanacak muamele hakkında bilgi veren beş ana bölümden oluşan bir belgedir. Belgenin beş ana bölümüne bakılırsa;

⁴⁸ M. Yasin Aslan, “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, *TBB Dergisi*, S:79, Ankara 2008, s.236.

⁴⁹ Aydın Ayhan, “ 1.Dünya Savaşında Türkiye Dışında ve Anadolu’da Esir Kampları Balıkesir Esir Kampı”,[http://www.geliboluyuanlamak.com/335_1-Dunya-Savasinda-Turkiye-Disinda-ve-Anadoluda-Esir-Kamplari-Balikesir-Esir-Kampi-\(Aydin-Ayhan\), \(2016,Mart\).](http://www.geliboluyuanlamak.com/335_1-Dunya-Savasinda-Turkiye-Disinda-ve-Anadoluda-Esir-Kamplari-Balikesir-Esir-Kampi-(Aydin-Ayhan), (2016,Mart).)

I.Bölüm: Sevk ve idare

Esirlerin, Harbiye Nezareti'nce garnizonlara sevk ve ikame olundukları, durumları hakkında bilgi verildiği gibi esir subaylar ile erlerin, Osmanlı Ordusu'ndaki durumu ve maaşı nasılsa aynı şekilde onlara da uygulanacağı, harp esirlerine her türlü hukukî hak ve durumlarının garnizon kumandanlıklarına bağlı kolordu kumandanlığınca görüleceği belirtilmiştir.

Ayrıca esirlerin iskân ve ikâme durumları bunun için esirlere oteller veya konaklar kiralandığı, esirler kendi kendilerini iâşe edemezlerse esirlerin iâşe ve tedavileri Osmanlı Hükümeti'nce yapılacağı dile getirilmiştir.

Esir deniz erlerinin garnizondaki kışla veya münasip yerlerde ikâme ettirilip ve doğrudan doğruya devlet tarafından iâşe ve tedavi edileceği belirtilmiştir⁵⁰.

II. Bölüm: Esirlere Verilecek Genel Müsaadeler

Esirlere ait eşyaların esir komisyonunun kasasında tutulduğu ve ihtiyaca göre bir mecdiyeden fazla olmamak koşuluyla para bırakıldığı ve ihtiyaçları olduğu zaman makbuz karşılığında verileceği ifade edilmiştir.

Ayrıca, esirlere gelen posta, mektup vs. posta haneler aracılığıyla gerçekleştirildiği ve ücretten muaf olduklarına, yine esirlere mahsus gönderilen eşyalardan ve onların gönderdikleri eşya vs. gümrük vergisi alınmayıp; harp esirlerinin Osmanlı sınırı içindeyken nakil masrafları Osmanlı Hükümeti'nce karşılanacağı belirtilmiştir.

Harp esirlere gelen mektup, paket ve gazetelerin sansüre tabi tutulduğu ve sansür edilmeden esirlere verilmediği vurgulanmıştır.

Askeriyece ve hükümetçe uygun görülen şekilde esirlerin din ve mezheplerini yaşamada gerekli serbestliğin verildiği, duruma göre ise bu serbestlik garnizon

⁵⁰ *Üsera Hakkında Talimatname*, Matbaa-ı Askeriye, Süleymaniye-İstanbul 1331, s.2. BOA. HR. SYS.2216/7 Belgenin orijinal metni ektedir. Belgenin bir kısmı paylaşılmıştır. Bkz. EK- 1.

komutanlığınca da belirlenebileceği, esirlerin oluşabilecek özel izinlerin duruma göre Harbiye Nezareti'nce tayin ve emir olunacağı belirtilmiştir⁵¹.

III. Bölüm: Tahsisat ve İaşe

Esir subayların rütbelerine uygun maaşı her ay ayın sonunda aldıkları, otel ve konak gibi yerlerde ikame olunup devlet tarafından iaşe edilmekte iseler, iaşe masrafı maaşlarından alınarak harpten dolayı oluşan hastalıklarının tedavisinin devlet tarafından karşılanacağı söylenmiştir. Esir subayların her türlü hizmetten muaf oldukları fakat erlerin isterler ise amale ve işçi olarak çalıştırılabilecekleri belirtilmiştir.

Amale ve işçi olarak istihdam edilen esirlerin yevmiyeleri devletçe belirlenip verileceği, ancak bu yevmiyenin bir kısmı serbest kalma zamanı verilmek üzere emaneten komisyon kasasında saklanarak haftalık ihtiyacını karşılayacağı kadar parası eline verilir, denilmiştir⁵².

IV. Bölüm: Üsera Komisyonu

Esirlerin ikâme ve iskânı, iaşe ve idaresi, hasta olanların tedavisi, deftere kayıt işlemleri, sevk ve idarelerinin sağlanması amacıyla üsera komisyonun kurulduğu belirtilmiştir. Komisyonun başkanı duruma göre yüksek rütbeli subaydan, onun emrinde bir subay olmak üzere bir reis ile bir iaşe ve hesap heyeti, icabı kadar muhafız asker veya jandarmadan teşkil edildiği dile getirilmiştir.

Üsera Komisyonunun esirlere ait bir künye defteri oluşturacağını, her esir kafilesi geldikçe sırayla bu deftere kayıtlarının yapılacağını, bu künye defterinin bir örneğinin her yeni kafile geldikçe bir defaya mahsus olarak tanzim ve doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'ne gönderileceği belirtilmiştir.

Üsera Komisyonunun esirlere özel bir vukuat defteri oluşturmasını ve esirlerden vefat eden olursa bu deftere geride kalan eşyaları ile birlikte kayıt edilip,

⁵¹ Üsera Hakkında Talimatname, BOA. HR. SYS.2216/7-5 s.3.

⁵² Üsera Hakkında Talimatname, BOA. HR. SYS.2216/7-5 s.4.

bu defterin ay sonunda suretinin Harbiye Nezareti'ne gönderilmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Üsera Komisyonu tahsisat defteri oluşturulup esir subaylara verilen maaş sonunda defter subaylara imzalatırılıp, bu defterin bir suretinin Harbiye Nezareti'ne gönderildiği, ifade edilmiştir. Esirler için tutulan defterler aynı zamanda Fransızca kaleme alınıp, yazılanların okunmasında komisyonca imkân bulunamazsa mülkiyeden yerel bir memur ve bizzat esirlerden ve hatta mahallî ahaliden Fransızca bilenlerden istifade edilmesi gerektiği belirtilmiştir⁵³.

V.Bölüm: Güvenlik Maddeleri

Esirlerin Osmanlı kanun ve nizamlarına tabi tutulduğu, garnizonda serbest oldukları bir muhafız eşliğinde küçük gruplar halinde gezdirilmesi gerektiği, vukuat derecesine göre divan-ı harbe sevk olunabileceği ve bir asker gibi cezalandırılacağı belirtilmiştir.

Firara teşebbüs edenler serbestliklerini yitirerek sıkı bir kontrole tabi tutulup, firar ettikten sonra yeniden esir edilen esir hakkında evvelki firarına dayanarak bir ceza verilmeyeceği, esirlerden uygun olmayan davranışlarda bulunanlar gerekirse ceza olarak garnizonlarının değiştirilmesini garnizon komutanları, kolordu kumandan vekillerinden talep ve adı geçen kumandanın talebinin kabul edileceği belirtilmiştir⁵⁴.

Savaşın sürdüğü bir dönemde, ele geçirilen esirlerin hak ve hukukuna yönelik 1915 yılında yayınlanmış önemli bir talimatname özelliği taşımaktadır. Düşman askerlerine karşı Osmanlı Devleti'nin tutumunu onlara yaklaşımını en iyi biçimde sergileyen bir belgedir. Esirlerin, Osmanlı topraklarında kaldıkları süre içerisinde sevk ve idarelerinin ne şekilde olduğu, esirlere verilecek genel müsaadelerin sınırları, nelerden faydalanabilecekleri, tahsisat ve iâşe durumları, esirlerin ülke içindeki vaziyetlerinin düzenlenmesi için Üsera Komisyonlarının oluşturulması ve ikâmet ettirildikleri yerlerde güvenlik konuları hakkında hazırlanan talimat ile ortaya konulmuştur. Bu talimatnameye uygun olarak esirlere yaklaşılmaya muamele

⁵³ Üsera Hakkında Talimatname, BOA. HR. SYS.2216/7-6, s. 5.

⁵⁴ Üsera Hakkında Talimatname, BOA. HR. SYS.2216/7-7, s. 6.

edilmeye çalışılmıştır. Harp esirlerine yapılacak uygulama hakkında bilgi veren bir başka belge ise Cenevre Sözleşmesidir.

1.2. SAVAŞ ESİRLERİNE YAPILACAK MUAMELE İLE İLGİLİ CENEVRE SÖZLEŞMESİ

Harp esirlerine yapılacak muamele hakkında bilgi veren sözleşmenin bu kısmında; bu sözleşmeyi imzalayan tarafların herhangi bir savaşa girmesi dâhilinde tarafların her biri aşağıdaki şartları uygulamakla yükümlü tutulmuşlardır. Savaş sürerken ve savaş bitiminde taraf devletlerin nelere dikkat etmeleri gerektiği üzerinde durulmuştur.

Savaşın asker ve siviller üzerindeki etkisini hafifletmek için ilk Cenevre Sözleşmesi 22 Ağustos 1864 yılında imzalanmıştır. 27 Temmuz 1929 tarihli Cenevre Sözleşmesin de ise savaşan devletlerin esirlere insanca davranması, haklarında bilgi vermesi ve tarafsız ülke temsilcilerinin esir kamplarını ziyaret etmelerine imkân tanınması üzerinde durulmuştur⁵⁵.

Sözleşme gereği, silahlarını terk eden silahlı kuvvetler mensuplarıyla, hastalık ve yaralanma nedeniyle harp dışı edilmiş kişilerin, din, dil, ırk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin can ve mal güvenlikleri sağlanıp insanca muamele edilecektir.

Sözleşmede, yaralılar ve hastalar toplanacak ve tedavi altına alınacaktır, denilmiştir. Milletlerarası Kızılhaç Komitesi gibi tarafsız insani bir teşkilat, anlaşmazlık halinde taraflara hizmet edebilecektir. Bu kişilerin hayatlarına zarar verilmeyeceği gibi, herhangi bir yaralama, sakatlama, işkence, tecavüz, haysiyet kırıcı hakaret ve davranışta bulunulması yasaklanmıştır. Bu sözleşmenin düşman eline düşen kimselere iadelerine kadar, uygulanmasına karar verilmiştir.

Düşmanın eline düşen korunan kişiler bakımından bu sözleşme, kesin şekilde ülkelerine gönderilmelerine kadar uygulanacaktır, denilmiştir.

Anlaşmazlıktaki taraflardan biri veya diğeri tarafından kendileri için daha

⁵⁵ Genelkurmay Başkanlığı, “1949 Tarihli Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmeleri”, Silahlı Çatışma Hukuku İle İlgili Uluslararası Hukuk Metinleri Cilt-I, Genelkurmay Basımevi, 2010 Ankara, s.165.

müsait tedbirler alınmadığı sürece hastalar ve yaralılar ile Sağlık ve Dini Teşkilat üyelerinin sözleşmeden faydalanabileceği ifade edilmiştir⁵⁶.

Sözleşmeye göre, muharıpler, ellerine düşen hasta, yaralı ve ölülerin hüviyetlerini tayine yarayan bütün malumatı mümkün olan en kısa zamanda tespit edeceklerdir. Bu malumatta mümkün ise aşağıdaki hususlara yer verilecektir:

- a) Tabi oldukları devletin adı,
- b) Mürettepleri veya sicil numaraları,
- c) Soyadları,
- d) İlk isim veya isimler,
- e) Doğum tarihleri,
- f) Kimlik kartında veya künyede yazılı bulunan diğer bilgiler,
- g) Esir düşme veya ölüm tarih ve yeri,
- h) Yara veya hastalıkla veya ölüm sebeplerine dair malûmat.

1929 yılına ait Cenevre Sözleşmesi ile alınan kararlar, harp esirlerine yapılacak muamelenin, 22 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile daha da detaylandırılmıştır.

İhtilaf halindeki taraflar, ölümü tespit etmek için cesetlerin gömülmesinden evvel dikkatli bir tıbbi muayeneden geçmelerine özen gösterecekti. Ölüler mensubu bulunduğu dinin icabı üzerine defin edileceği dile getirilmiştir⁵⁷.

Harp esirleri düşman devletin hükmünde olmalarına rağmen, kendilerini esir eden fertlerin veya askerî birliklerin hükmünde değillerdi. Harp esirlerine her zaman insanca muamele edilmesi şarttır. Bunları elinde tutan devletin, hükmünde bulunan harp esirlerinin sağlıklarını önemli derecede tehlikeye düşürecek her fiil ve ihmal ile onların ölümüne sebep olacak her türlü şeye önem vermemek söz konusu olamazdı,

⁵⁶ Genelkurmay Başkanlığı, “1949 Tarihli Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmeleri”, a.g.e., s.167,168.

⁵⁷ a.g.e., s.178.

denilmiştir⁵⁸.

Sözleşmeye göre, harp esirleri, esir alındıklarından sonra mümkün olan en kısa zamanda tehlikeden uzak olacak kadar muharebe bölgesinden uzak kamplara tahliye olunacaklardır. Harp esirlerini elinde tutan devlet, tahliye olunan esirlere kâfi miktarda içecek su, yiyecek, giyecek ve sıhhi bakımlarını temin edecektir; adı geçen devlet, bunların tahliyesi sırasında emniyetlerini temin için lüzumlu bütün tedbirleri alacak ve tahliye edilen esirlerin bir an evvel listesini tanzim edecektir, denilmiştir.

Esirleri elinde tutan devletler, harp esiri kamplarının coğrafi mevkileri hakkında lüzumlu her türlü malumatı birbirlerine bildireceklerdir⁵⁹. Harp esirleri, yemeklerinin hazırlanmasına mümkün olduğunca katılabilecekler; bu maksatla mutfakları kullanabileceklerdir. Yemekhane olarak münasip yerler ayrılacağı söylenmiştir.

Esirleri elinde tutan devlet tarafından esirlerin bulunduğu iklim şartları göz önünde bulundurularak kâfi miktarda giyecek, çamaşır ve ayakkabı temin edilecektir. Esir kamplarında fiyatları mahalli piyasasını geçmemek koşuluyla esirlerin günlük gıda, eşya, sabun ve tütün eşyalarını karşılamak adına kantinler kurulacaktır. Kantinlerden hâsıl olacak karlar harp esirleri menfaatine kullanılacaktır, denilmiştir⁶⁰.

Harp esirleri, tabi bulundukları devlete ve mümkünse kendileriyle aynı millete mensup bir tıbbi personel tarafından tedavi olunacaklardır. Harp esirleri, mezheplerinin ayinlerinde bulunmaları da dâhil olmak üzere dini vecibelerini yerine getirmekte serbest olacaklardır. Dini ayinler için münasip mahaller tahsis olunacağı bildirilmiştir.

Harp esirlerine, sporlar ve oyunlar da dâhil olmak üzere, bedeni hareketlerde bulunmak ve açık havadan istifade etmek imkânı verilecektir. Bu maksatla bilumum kamplarda kâfi miktarda açık sahalar tahsis edileceği ifade edilmiştir.

⁵⁸ 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmesi ve Ek Protokolleri, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yay. Haz. Melike Batur Yamaner, Emre Öktem, Bleda Kurtarcan ve Mehmet C. Uzun, İstanbul, s.55.

⁵⁹ a.g.e., s.58,59.

⁶⁰ a.g.e., s.61.

Harp esirlerine ve bilhassa bunlardan firar eden veya firar teşebbüsünde bulunanlara karşı silah kullanma, gerekli görülürse ihtarlar yapılmasının ardından en son olarak müracaat edilecek bir tedbir olacaktır. Esirleri elinde tutan devlet, harp esirlerinin mazhar olacakları ve tabi bulundukları devletçe kendisine usulen tebliğ edilecek olan rütbe terfilerini tanıyacaktır. Harp esiri olan subaylara, rütbe ve yaşlarına göre gösterilmesi gereken hürmetle muamele edilecektir, denilmiştir⁶¹.

Başka yere nakil halinde harp esirlerine hareket edecekleri ve yeni posta adresleri resmen tebliğ olunacaktır; bu tebliğ, ağırlıklarını hazırlamalarına ve ailelerine haber vermelerine imkân bırakacak kadar erken yapılacaktır. Esirlerin eski kampları adresine gönderilmiş bulunan mektuplar ve paketler kendilerine geciktirilmeden yollanacaktır. Nakil masrafları esirleri elinde tutan Devlete ait olacağı dile getirilmiştir.

Harp esirleri, kamplarının idaresi, tanzimi ve bakımı haricinde ancak aşağıdaki işlerde çalışmakla mükellef tutulabileceklerdi:

- a) Ziraat,
- b) Maden, makine ve kimya sanayinden, imal sanayi,
- c) Askeri mahiyette nakliye ve levazım işleri,
- d) Ticaret ve sanat faaliyetleri,
- e) Ev hizmetleri,
- f) Askerî mahiyette kamu hizmetleri.

Hiçbir harp esiri gönüllü olmadıkça gayrisıhî veya tehlikeli işlerde kullanılamayacaktır. Esirleri elinde tutan devlet harp esirlerine aşağıda yazılı meblağları uygun miktarda aylık bir maaş avansı ödeyecektir:⁶²

Çavuştan aşağı rütbede esirler: 8 İsviçre Frangı,

Çavuşlarla sair erbaş esirler: 12 İsviçre Frangı,

Yüzbaşı rütbesine kadar subaylar: 50 İsviçre Frangı,

⁶¹ 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmesi ve Ek Protokolleri, a.g.e., s.65,66.

⁶² a.g.e., s.71.

Binbaşılar, yarbaylar, albaylar: 60 İsviçre Frangı,

Generaller: 75 İsviçre Frangı,

Harp esirleri, esirleri elinde tutan devletin silahlı kuvvetlerinde cari bulunan kanun, nizamname ve umumi emirlere tabi olacaktır. Bir harp esiri aynı fiil veya suç maddesinden dolayı ancak bir kere cezalandırılabilir, denilmiştir⁶³.

Harp esirlerine tatbiki caiz cezalar şunlar olacaktır:

1. Otuz günlük bir devreyi geçmemek üzere maaş avansının ve çalışma ücretinin yüzde ellisine kadar para cezası,
2. İzinlerin kaldırılması,
3. Günde iki saati geçmemek üzere angaryalar, (subaylara tatbik olunmayacaktır)
4. Tutukluluk, alıkonulma.

Harp esirleri etkin düşmanlıkları son bulmasıyla vakit geçirilmeden tahliye ve memleketlerine iade olunacaklardır. Harp esirlerinin memleketlerine iade masrafları her halde esirleri elinde tutan devletle esirlerin tabi oldukları devlet arasında pay edileceği söylenmiştir⁶⁴.

Osmanlı Hükümeti tarafından 1915 yılında yayımlanan Üsera Talimatnamesi'nde geçen maddeler benzer şekilde Cenevre Sözleşmesi'nde de geçmiştir. Esirler adına düzenlenen her iki belgede de hemen hemen benzer konulara değinilmiş olması devletlerde esir olarak tutulanların ortak sorunlar yaşamalarından ileri gelmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin böyle bir talimatname yayınlaması ile esirler meselesini alelade bir konu gibi görmediğini de anlaşılmaktadır. Zira savaşın başlarında böyle bir talimatnamenin hazırlanması Osmanlı Hükümeti'nin muhafaza altında tuttuğu esirlere ne kadar önem verdiğinin de kanıtıdır. Esirler konusunda şartlar el verdikçe yukarıda sıralamış olduğumuz hususlara dikkat edildiği ve esirlere ona göre muamele etmeye çalışıldığı konunun ilerleyen bölümlerinde belgeler eşliğinde örneklendirmeye çalışılacaktır.

⁶³ 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmesi ve Ek Protokolleri, a.g.e., s.83.

⁶⁴ a.g.e., s.94.

İKİNCİ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR ESİR KAMPI

1. AFYONKARAHİSAR ESİR KAMPI

Yapılan mücadeleler neticesinde ele geçirilen esirler, esir garnizonlarına gönderilmeden evvel İstanbul Askeri Hastaneleri'nde tedavi görmüşler ve daha sonra tutuklu kalacakları esir garnizonlarına sevk edilmişlerdir.

Esirler Anadolu'daki esir kamplarına doğru kafileler halinde deniz, karayolu ve demiryolu vasıtasıyla gönderilmiştir. Kesin sayı bilinmemekle birlikte esirlerin birçoğu özellikle o dönemde ordularda sıklıkla karşılanan dizanteri, çiçek, tifüs ve tifo gibi hastalıklar neticesinde yollarda hayatını kaybetmiştir. Geri kalanlar ise daha sonra tedavileri görülmek üzere çeşitli esir garnizonlarına dağıtılmıştır⁶⁵. Bunların içinde Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunmaktadır. Hintli ve İngiliz esirler buraya gönderilmiştir.

Başkomutanlık Vekâleti'nden 18 Mart 1917 tarihinde Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na gönderilen listeye göre Osmanlı topraklarında;

Büyükada Genaral Townshend Karargâhı,

Samatya,

İzmit,

Bursa,

Eskişehir,

Ankara,

⁶⁵ Özçelik, *a.g.e.*, s. 61.

Konya,
Kastamonu,
Kütahya-Tavşanlı,
Yozgat,
Manisa,
Afyonkarahisar,
Bor(Niğde),
Denizli,
Gedos,

Kırşehir gibi yerlerde esir garnizonu bulunmaktaydı⁶⁶.

Anadolu'da bulunan bu kamplar, Alman '*Stalag*' ları veya İngiliz '*Maadi Kampı*' gibi yerlerle kıyaslanınca daha insanî olduğu görülmüştür⁶⁷.

Anadolu'da Birinci Dünya Savaşı sırasında esir kamplarının sayısı 80 kadardır. Belli başlıları yukarıda belirtildiği gibidir. Afyonkarahisar Esir Kampı, Anadolu'da o dönemde oluşturulmuş ilk esir kamplarından biriydi⁶⁸. Afyonkarahisar Esir Kampı 1915 yılında açılmış olup Asım Bey ilk komutanıdır. 1916 yılında bazı esirlerin kaçma girişimlerinin sıklaşması sebebi ile görevinden alınmış kendisinden sonra kampın komutanı Binbaşı Mazlum Bey olmuştur. Mazlum Bey'in ise görevi sırasında esirlere karşı kötü davranışları sebebi ile 1918 yılında görevden alınmış kamp komutanlığına Yarbay Ziya Bey getirilmiştir⁶⁹. Kamp, 1918 yılının sonunda Mondros Mütarekesi hükümleri çerçevesinde kapatılmıştır⁷⁰. Afyonkarahisar'da savaşın başından beri esir kampı bulunmakta olup 1915 ilkbaharında ABD

⁶⁶ BOA. DH. EUM.5. Şb. 34/30.

⁶⁷ Haşim Söylemez, Sedat Gülmez, "Emanet Düşmanlar", *Aksiyon Dergisi*, C.11, S.851, 2011, s.15.

⁶⁸ John Still, *A Prisoner in Turkey*, Jhon Lane Company, London 1920, s.18.

⁶⁹ Still, *a.g.e.*, s.145,202.

⁷⁰ Jennifer Lawless, *The Fate of the Australian Gallipoli POW's*, University of New England, (Doktora Tezi), Haziran 2010, s.148.

Büyükelçilik Müsteşarı M. Philip tarafından ziyaret edildiği sırada, kampta yaklaşık 2.300 harp esirinin mevcut olduğunu belirtmiştir⁷¹.

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda çeşitli milletlere mensup esirler muhafaza altında tutulmuştur. Kampta, Kafkas Cephesi'nde Karadeniz'de ve İran üzerinden Kut'ul-âmare'ye yardıma giderken ele geçirilen Rus askerleri, Irak'ta ele geçirilen İngiliz ve Hintli esirler, Çanakkale Deniz Savaşları sonucunda ele geçirilen Anzaklar⁷² ve Fransızlar ile yine Filistin'de ele geçirilen Yeni Zelandalı askerler bulunmaktaydı⁷³.

Çanakkale Muharebeleri sonunda, Çanakkale Boğazına girmeyi başaran Avustralya denizaltısı AE2, 30 Nisan 1915 tarihinde Sultanhisar gambotunun yakınlarında yüzeye çıkmak zorunda kalınca vurulmuş ve 34 kişilik mürettebatın hepsi esir alınmıştır. Mürettebatın tamamı kısa bir süre İstanbul Samatya'da bir Ermeni okulunda tutulduktan sonra Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmiştir⁷⁴. Afyonkarahisar, Avustralyalı esirlerin temel toplanma noktalarından biri olmuştur⁷⁵.

Fransız *Turquoise*⁷⁶ denizaltısı, 1915 Ekim ayında Çanakkale Boğazını geçip Marmara'ya ulaşan ilk Fransız denizaltısıdır. Bu denizaltı 30 Ekim tarihinde karaya

⁷¹ Alfred Boissier-Adolphe Vischer, Comité International De La Croix-Rouge, Documents Publiés à L'occasion De La Guerre Européenne 1914-1917, Rapport, sur leur inspection des camps de prisonniers en Turquie, October 1916 a Janvier 1917, Douzième Série, (Mars 1917), s. 25. (Mesela Bkz. BOA. HR. SYS.2225/21).

⁷² Anzak(Anzac) kelimesinin geniş açılımı "Australian and New Zealand Army Corps" dur. Birinci Dünya Savaşında Çanakkale'de savaşmak üzere İngilizler tarafından getirilen Avustralya ve Yeni Zelanda ordusuna verilen isimdir. Bkz. Abdullah Tok, Hakan Ayaz, Çanakkale Kara Muharebelerinin İngiliz "TheTimes" Gazetesine yansımaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XVI/32, Bahar, 2016.

⁷³ H.Tahsin Güneş, "I.Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Esir Kampı", *Taşpınar*, S.8, 2012, s.33.

⁷⁴ Doğan Şahin, *Türklere Esir Olmak-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Savaş Yıllarında Yabancı Esirler*, Ozan Yayın. İstanbul 2015, s.51,59.

⁷⁵ <https://www.awm.gov.au/blog/2010.10.20/experiences-of-a-prisoner-of-war-in-turkey-the-captain-white-story/> (2016,Mart).

⁷⁶ Fransız *Turquoise* denizaltısı "*Müstecib Onbaşı*" adı ile adlandırılmıştır. Bu denizaltıya bu ismin verilmesinin sebebi, Müstecib Onbaşı isimli asker tarafından ilk olarak fark edilip ve onun tarafından atılan mermilerin sefine kulesine isabet etmesi sebebiyle İstanbul'a getirilen *Turquoise* denizaltısı Osmanlı donanmasına eklenmesi ve isim değişikliği için 10 Kasım tarihinde Bahriye Nezaretinde, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın katılımıyla gerçekleşmiştir. Bkz. *Donanma Mecmuası*, Fransız Bahriyesinin Osmanlı Filosuna Kıymetli Bir Hediyesi, 18 Kasım 1915, no: 116/67.

oturmuştur⁷⁷. İki zabitle yirmi dört neferden ibaret olan mürettebatı esir edilmiştir. Bu esirlerden bir kısmı Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmiştir⁷⁸.

Fransız denizaltısı *Turquoise*'ın batırılması ile denizaltında bulunan tüm gizli belgeler Türklerin eline geçmiştir. Bu belgelerde İngiliz denizaltısı *HMAS E-20* denizaltısıyla planlanan buluşmanın detayları da bulunmaktaydı⁷⁹. E-20 İngiliz denizaltısı 22 Ekim'de Çanakkale'de batırılmıştır. Denizaltı otuz kişilik mürettebattan oluşmaktaydı. Bu denizaltıdan 2 subay, 24 er esir alınmıştır. Daha sonra bu esirler Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmiştir⁸⁰.

Afyonkarahisar Kampı'nın ilk esirleri, 1915 başlarında subaylar ve Fransız donanması *Sapir*'in subay ve erleri ve Ruslardan oluşmuştur⁸¹. *Sapir*'in 23 kişilik mürettebatının tamamı esir edilmiş ve Osmanlı Hükümeti elinden gelen nezaketi göstermiştir⁸².

Afyonkarahisar, Nisan ayının sonlarından itibaren ise, Gelibolu savaşları sırasında yakalanan denizci ve askerlerin muhafaza altında tutulduğu bir kamp olmuştur⁸³.

Çanakkale Cephesinde esir edilen Fransız ve İngiliz askerlerinden ilk kabile İstanbul Taş kışlaya sevk olunmuş daha sonra bunlardan bir kısmı Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmiştir⁸⁴.

⁷⁷ Şahin, *a.g.e.*, s.52.

⁷⁸ BOA. HR. MA.1155/60.

⁷⁹ Şahin, *a.g.e.*, s.65.

⁸⁰ BOA. HR. MA.1155/5.1.

⁸¹ Söylemez, *a.g.m.*, s.16.

⁸² BOA. HR. MA.1118/4.

⁸³ [http://wiki.fibis.org/index.php/Prisoners_of_the_Turks_\(First_World_War\)](http://wiki.fibis.org/index.php/Prisoners_of_the_Turks_(First_World_War)), (2016,Mart).

⁸⁴ *Tasvir-i Efkar Gazetesi*, İstanbul'a Nihayet Gelmeye Başladılar, 1 Mayıs 1915, no: 1427.

Söz konusu esirlerle ilgili olarak; Dışışleri İstihbarat kaleminden 26 Haziran 1915 tarihinde gönderilen belgede, İngiliz donanmasına ait E-15⁸⁵ , 2-AE⁸⁶ denizaltıları ile 16. Piyade Alayı subaylarının esir alınarak Afyonkarahisar Esir Kampı'na getirildikleri bildirilmiş esir olan İngiliz subayların rütbeleri verilmiştir;

E-15 denizaltında ikinci Kaptan Edward John Price, üçüncü Kaptan Philerim Palmer, Harp memuru Jefri Fits Gerald,

2-AE denizaltında birinci Kaptan Stocker⁸⁷, ikinci Kaptan Hegard, üçüncü Kaptan John Kerry,

16.Piyade Alayında Ronald Mac Ronald ve William Eliton bulunmaktadır⁸⁸.

27 Temmuz 1915 tarihinde Çanakkale'de 21 kişilik mürettebata sahip Fransız bandıralı *Mariotte* denizaltısı batırılmıştır. Bu denizaltı Çanakkale'de batırılan ikinci Fransız denizaltısı aynı zamanda Fransa'nın en iyi denizaltılarından birisidir⁸⁹.

Başkomutanlıktan, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 10 Kasım 1915 tarihinde gönderilen yazıda, *Mariotte* denizaltısı mürettebatından bulunan Morris Wery ile dördüncü Wolister Alayına mensup T.Walsh isimli İngiliz neferinin Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunduğu bildirilmiştir⁹⁰.

⁸⁵ İngiliz gemisi 15 Martta bir kruvazör tarafından batırılmıştır. Çanakkale'de Osmanlı Devleti tarafından alınan ilk İngiliz esirlerini teşkil etmektedir. Denize düşen mürettebat halk tarafından denizden çıkarılıp üzerlerine kuru giyecekler verilmiştir. Esir alınan mürettebat durumlarından oldukça memnun olduklarını belirtmiştir. Aralarında İngiliz Konsolosunun da bulunduğu mürettebat 3 zabıt ve 22 neferden oluşmaktaydı. Esirler deniz yoluyla İstanbul'a getirildikten sonra kılık ve kıyafetleri yenilenip tedavilerine başlanmıştır. Ayrıca halk esirlere hiçbir kötü söz ve harekette bulunmamıştır. Detaylı bilgi için bkz. *Tasvir-i Efkar Gazetesi*, Mağruki Tahtül-Bahrin Sergedeşti, 18 Nisan 1915, no: 1414; *a.g.g.*, Üsera gördükleri Hüsnü Muameleden Minnettar, 21 Nisan 1915, no: 1417 ; *a.g.g.*, Tahtül-bahir Mürettebatı İstanbul'a Geliyor, 22 Nisan 1915, no:1418 ; *a.g.g.*, İngiliz Esirler, 23 Nisan 1915, no:1419 ; *a.g.g.*, (15-E) Tahtül-Bahrenden Alınan Esirler, 25 Nisan 1915, no: 1421.

⁸⁶ AE2 denizaltısı Marmara denizine girme teşebbüsünde iken Osmanlı donanması tarafından batırılarak 3 zabıt ile 29 neferden oluşan mürettebatı esir alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. *Tasvir-i Efkar Gazetesi*, Tebli-i Resmi, 2 Mayıs 1915, no:1427.

⁸⁷ Londra'nın önemli gazetelerinden Times'ın 29 Temmuz 1915 tarihli haberinde; "Çanakkale'de 30 Nisan 1915 tarihinde Türkler tarafından batırılan AE-2 denizaltısının süvarisi olup hükümet-i Osmaniye nezdinde esir bulunan Bahriye Kıdemli Yüzbaşı Stocker tarafından Malta'da bulunan bir dostuna gönderilen mektubun tercümesidir. " Rahatım pek yerinde, ummadığımız derecede iyilik görüyoruz. Arkadaşlarımız ile birlikte idman yapmaya müsaade olunması büyük bir lütuftur. Burada 6 Rus, 2 Fransız, 2 Avustralyalı ve 6 da İngiliz birlikte bulunmaktayız." , BOA. HR. MA.1139/27.

⁸⁸ BOA. HR. SYS.2216/62-1, ayrıca bkz. *Tasvir-i Efkar Gazetesi*, Esir Edilen Zabitlerin İsimleri, 2 Mayıs 1915, no: 1428.

⁸⁹ *Tasvir-i Efkar Gazetesi*, Bir Tahtül-bahri Daha Batırdık, 27 Temmuz 1915, no:1514.

⁹⁰ BOA. HR. SYS.2219/12.

Ele geçirilen esirler sadece deniz savaşları sonucunda ele geçirilen esirlerden oluşmuyordu. Süveyş Cephesinde Kut'ul-âmare'de girişilen mücadele sonucunda İngiliz komutan General Townsend başta olmak üzere beş general ve 481 subay ve 13.300 kadar er, Türk ordusu tarafından esir alınmıştır⁹¹. Bunların 2.869'u İngiliz ve 10.440'ı Hintlilerden oluşmaktaydı⁹².

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda, 1916 yılının ikinci yarısından itibaren çoğunlukla subaylar muhafaza altında tutulmuştur. Rütbesizlerin büyük bir kısmı, harp öncesi başlayan ve yokluklara rağmen devam ettirilen Bağdat Demiryolu Hattı inşası için Toros tünelleri kazısında çalışmaya veya başka kamplara gönderilmiştir. Kalanların birçoğunu ise emir erleri ya da çalışamayacak derecede zayıflar ve hastalar oluşturmaktaydı⁹³.

Genelkurmay Başkanlığı'ndan Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 2 Mart 1916 tarihinde gönderilen yazıda, tayyare gözlemcisi Yüzbaşı Baron de Sezyö esir olarak Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunduğu, belirtilmiştir. Fransız Yüzbaşılardan Henry Astolfi ile nefer Mariuse Ferdinand Dumas'ın esir edildiklerine dair bir malumat henüz bulunmadığı ifade edilmiştir⁹⁴.

Nisan ayından itibaren ise az olmakla birlikte sürekli bir esir akışı olmuştur. Afyonkarahisar Esir Kampı'na çoğunlukla Çanakkale cephesinden gelen esirler olmuştur⁹⁵.

Uluslararası Kızılhaç komitesinden, M. M. Alfred Boissier ve Dr.Adolphe Vischer Ekim 1914-1917 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'ndeki esir kamplarını ziyaret ederek rapor yazmışlardır. Yazdıkları bu raporu Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne sunmuşlardır⁹⁶.

⁹¹ Özçelik, *a.g.e.*, s. 18.

⁹² Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'de İtilaf Devletleri Esirleri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, C.II., S.12, Haziran 1999, s.49.

⁹³ Söylemez, *a.g.m.*, s.16.

⁹⁴ BOA. HR. SYS.2221/15.

⁹⁵ Still, *a.g.e.*, s.196.

⁹⁶ Boissier-Vischer, *a.g.e.*, s.25.

Heyet sırasıyla şu kamplara gitmiştir: Afyonkarahisar, Bursa, Eskişehir, Kütahya, Kırşehir, Konya, İstanbul, İzmit, Konya⁹⁷.

Heyetin Afyonkarahisar Esir Kampı'nı ziyareti sonucunda hazırlamış oldukları raporda şu bilgiler yer almıştır;

Şehrin ovadan 200 metre yüksekliğinde bir kaya dibinde ve deniz seviyesinden 1008 metre yükseklikte yer aldığı belirtilmiştir⁹⁸.

Afyonkarahisar'da esir bulunan İngiliz subay John Still ise bölgenin bir kavşak noktası olduğunu, binlerce leyleğin gelip geçtiğini ve özellikle Türkiye'deki dervişlerin en iyi camiye (Mevlevi dergâhı) sahip olduğunu, belirtmiştir⁹⁹.

Raporda, esir bulunanların İngiliz ve Fransız subayları, İngiliz askerleri, Fransız, Hindu ve Rus askerleri olduğu ifade edilerek kamp komutanının Binbaşı Mazlum Bey olduğu dile getirilmiştir¹⁰⁰.

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda, Ekim 1914-1917 tarihleri arasında, 67 İngiliz subayının bulunduğu bunlardan ikisinin askeri Doktor olduğu, Hint Ordusunda görevli iki yardımcı cerrah ve 9 Fransız subayının bulunduğu belirtilmiştir. 29 İngiliz subayı, iki Hint askeri ve bir Fransız askeri kendileri için ayrılmış yedi özel evde barınmışlardır¹⁰¹.

1.1. KAMPIN FİZİKİ DURUMU

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda; 482 İngiliz askeri, 223 Hint askeri, 26 Rus askeri ve 6 Fransız askerinin bulunduğu, askerlerin Ermeni Kilisesi'nde ve eklerinde ve birde Medrese'de (Taş Medrese) muhafaza altında tutuldukları ifade edilmiştir¹⁰².

⁹⁷ Ahmet Tetik, "Kızılhaç Raporlarından; Osmanlı'ya Tutsak Düşenler, Anadolu'daki Esir Kampları", *Atlas Tarih Dergisi*, S.19, Nisan-Mayıs 2013, s.84; ayrıca bkz. Jennifer Lawless, *Kismet*, s. 196.

⁹⁸ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 25.

⁹⁹ Still, *a.g.e.*, s.129.

¹⁰⁰ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁰¹ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰² Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 26.

1915 yılında Suvla körfezi mücadelesinde esir edilen İngiliz subay John Still, ziyaret ettiği evin Karahisar kalesinin karşısında bir ev olduğunu, içerisinde 9 Fransız subayı, 9 veya 10 İngiliz subayı, çoğunluğu deniz subayı ve denizde servis elamanı olan Rus esirlerinin bulunduğunu, yazmıştır. Taş Medresede ise, daha fazla Rus denizci subayı ve mühendisinin bulunduğunu belirtmiştir¹⁰³.

1.1.1. Kilise

Kilise ve eklerinde neredeyse hepsi İngiliz ve Fransız çalışamayan, zayıf, sakat ve iyileşmeye başlamış esirler bulunmaktaydı ve binalar Afyonkarahisar Kalesinin kuzeydoğu yamacında, gölgelik bir alanda yer almaktaydı. Kilise, taş duvarlar ve ahşap zeminden oluşmaktaydı¹⁰⁴.

Kilise, 15x28x15 metre ölçülerinde, 120 askeri içinde barındırıp; okulun bir salonu 11x13x4½ metre ölçülerinde ve 60 askeri içinde muhafaza etmekteydi. Kilisenin 4x9x5 metre ölçülerinde hiç penceresi olmayan koyu karanlık odasında 10 asker ikâmet etmekte olup, Kilise ve eklerinin iyi şekilde havalandırılmakta olduğu ancak temizliklerinin yeterli olmamasından kaynaklı haşaratlarla ilgili şikâyetler de bulunmaktaydı.

Esirlerin ısınma ihtiyaçları için Kilisenin ek binasında sadece sobalar bulunmaktaydı, askerler yerlerdeki hasır üzerinde bulunan şilteler üzerinde uyumakta olup yeterli sayıda battaniyeleri de yoktu.

Kampta; Kilise'de dört, ek binasında dokuz alaturka tuvalet var olup, bunlar ise kirli ve etrafa kötü bir koku yaymaktaydı, çeşme suları ise iyi denebilecek düzeydeydi.

Esirler, mevcut iki avluda gezmekteydi, avluların ölçüleri 15x26 ve 11x20 metreydi, esirler bütün günlerini bu avlularda geçirmekteydi, esirlerin kampın dışına çıkışları düzenli değildi¹⁰⁵.

¹⁰³ Still, *a.g.e.*, s.130.

¹⁰⁴ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰⁵ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 27.

1.1.2. Taş Medrese

Medresede ikamet edenlerin sağlıklı esirler olup, onların arasından çalıştırılmak üzere işçiler seçilmekteydi. Burada 95 İngiliz, 105 Hintli ve 26 Rus askeri bulunmaktaydı.

Medrese odaları karanlıktı, pencereleri bozuk ve karoları eski olduğundan, odalarda soba bacaları olup, iki avlusunun bulunduğu, bunların ebatları ise 46x62 ve 15x26 metre ölçülerindeydi.

Medresenin duvarları kireç sıvalıydı ve yerleri ahşap zeminden oluşmaktaydı¹⁰⁶.

Boissier ve Vischer Taş Medresedeki esirlerin Ermeni Kilisesi'ndekilerle aynı şekilde tedavi edildiğini, esirlerin büyük bir kısmını Ermeni Kilisesi'nde bulunan hasta ve güçsüzlerin oluşturduğunu belirtmiştir¹⁰⁷.

1.1.3. Alt Kamp

Dört bloktan oluşan ve ortak bir avluya bakan bu binaların şehrin biraz dışında bulunduğu, diğer üçünün şehrin ortasında ve aynı sokakta olduklarını ve bu dört evin avlusunun 33x50 metre ölçülerinde olduğu dile getirilmiştir.

Şehrin ortasındaki evlerin diğerlerine göre daha az güneş gördüğü, Eskişehir'de olduğu gibi binalardan dolayı hiç bir şikâyetin bulunmadığı belirtilmiştir. Ayrıca evlerin yeteri miktarda temiz sayılabileceği gibi burada bulunan subayların sağlıklarının yerinde olup hiç ölümün olmadığı belirtilmiştir¹⁰⁸.

İngiliz subay John Still, 1918 baharında Afyonkarahisar'da 120 Rus, 100 İngiliz subayı olduğunu ve bu esirlerin kasaba ile istasyon arasında yer alan iki mil uzaklıktaki boş evlerde kaldığını yazmıştır. Still, evlerin sıcak havalarda yaşanabilir olacağından bahsederken kış ayları için cam ve kapı olarak oldukça savunmasız yerler olduğunu ve soğuk olduğunu dile getirmiştir¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁰⁷ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁰⁸ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s.26.

¹⁰⁹ Still, *a.g.e.*, s.18.

2. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN SAĞLIK ŞARTLARI

Savaş sonrası Osmanlı Devleti, değişik milletlerden birçok esir almış ve bu esirler ülkenin farklı bölgelerinde kurulan esir garnizonlarına gönderilmiştir. Hasta ve yaralı bir şekilde esir edilenler öncelikle bir saha hastanesinde tedavi altına alınırken; yaralı olmayan esirler ise gönderildikleri garnizonda dönemin imkânları ölçüsünde sağlık kontrolünden geçirilmiştir¹¹⁰. Gerekli görülenler tedavileri için askeri hastanelere sevk edilmiştir. Ayrıca esirlerin sağlık durumları hakkında ailelerine bilgi vermeleri için gerekli imkânlar da sağlanmıştır¹¹¹.

Esir olarak getirilen şahıslara öncelikle tifo, tifüs ve kolera gibi hastalıklara karşı bağışıklık sağlayan aşılar yapılmıştır.

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan Avustralyalı esir Çavuş Arch, 17 Eylül 1916 tarihinde Kut Garnizonu'ndan 250 kadar kişinin Afyonkarahisar Esir Kampı'na getirildiğini ve birçoğunun hasta olup yaklaşık 120 kişinin hastanede tedavi görmesinden sonra kamplara yerleştirildiğini belirtmiştir¹¹².

Çavuş Arch, ayrıca sık sık karantinaya alınıp hastalıklara karşı aşılandıklarını ve kampta daha hijyen bir ortamın sağlanması adına kendileri için başka bir banyo yapıldığını, giysilerinin dezenfekte edildiğini bununla birlikte kaldıkları kilise ve okulun tütsü ile temizlendiğini bunun kısa süreliğine kargaşa yarattığını ve yeniden aynı yerlerine yerleştirildiklerini yazmıştır Çavuş Arch, 30 Kasım 1916 tarihinde, iki Kızılhaç Temsilcisinin kampa geldiğini, esirlerin tedavi durumlarının ne olduğunu

¹¹⁰ Peter Stanley, *Prisoners Of War (Australia)1914-1918*, International Encyclopedia of the First World War (Dijital Koleksiyon), 2015, s.4.

¹¹¹ Fransız Denizaltısı Saphir'den esir olarak alınan mürettebattan birkaç tanesi ailelerine durumları hakkında bilgi vermek için mektup yazmışlardır. Bunlardan bir tanesini örnek vermek gerekirse, Saphir Denizaltısı'nın Elektrik Çavuşu Logal tarafından ailesine yazılan mektupta: “*Tahliye sandalı gelinceye kadar yarım saat suda kaldık. Lakin bereket versin, Türk zabıtlar bizi çok iyi karşıladı. Sandal içinde zabitin biri ceketini bile verdi. Bizi hemen ısıttılar. Bizi bir kışlaya götürdüler. Orada bize elbise verdiler. Bizi İstanbul' a getirdiler ve arada sırada Türk zabıtlar gelirler. Bize sigara paketleri ikram ediyorlar. Hemen ekserisi Fransızca biliyor. Hâlbuki biz başka türlü muamele göreceğimizi zannediyorduk.*” demiştir. Bkz. BOA. HR. MA.1118/11.

¹¹² Jonathan Arch, *Diaries of a World War One Prisoner of War in Turkey*, (Basılmamış Kitap), s.32.

kontrol etmek için görevlendirildiklerini ve ayrıca kampları, hastaneleri, mezarlıkları kapsamlı bir şekilde incelediklerini belirtmiştir¹¹³.

Yine bir başka İngiliz esir John Still, Afyonkarahisar'a getirilirken, şehir içinden bir mil kadar uzakta olan bir eve (Ermeni evi olduğunu belirtmiş) getirilmiş ve burada birkaç gün kaldıktan sonra çok iyi durumda olmayan bir hastaneye getirildiğini burada kontrolden geçtiğini ifade etmiştir¹¹⁴.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından görevlendirilen, M.M. Alfred Boissier ve Dr. Adolphe Vischer 1914-1917 tarihleri arasında Afyonkarahisar Esir Kampı'na yaptıkları ziyaret sonucunda hastaların dört pavyondan oluşan askeri hastanede tedavi edildiklerini, ahşaptan yapılmış karyolalar üzerine serilmiş yataklar üzerinde uyuduklarını ve ayrıca Hastane temizliğinin tatmin edici olmasına rağmen salonlardaki ısınmanın yeterli olmadığını belirtmişlerdir.

Hastanedeki Başhekimin titiz çalışmalarından sonra esirlerde, dizanteri (ağrılı kanlı bağırsak hastalığı), malarya (sıtma), pernisiyöz (kandaki B12 eksikliği), kronik enterit (bağırsak bozukluğu), cachexie (beden zayıflığı), ateşli sıtma, interstisyel nefrit (böbrek zayıflığı), zayıflık gibi rahatsızlıkların tespit edildiğini de ifade etmişlerdir¹¹⁵.

Her üsera taburu için bir revir açılmıştır. Buralarda daha ziyade esirler arasındaki sağlık elamanlarından faydalanmaya çalışılmış, olmadığında ise bölgede bulunan sağlık kuruluşlarına başvurulmuştur. Esirlerin tedavi masraflarını devlet tarafından karşılanmıştır. Esir subaylar bazen hastalıkları sebebiyle daha iyi şekilde tedavi görmek istediklerinde tedavi masraflarını kendileri de karşıladığı olmuştur.

Bulaşıcı hastalık belirtisi gösteren esir garnizonları karantinaya alınmış ve bu dönemlerde esir sevk ve iadesi daha dikkatli bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır¹¹⁶.

1916 senesi esirler açısından oldukça zor bir dönem olmuştur. Neredeyse tüm esir kamplarında salgın boyutunda *sıtma* hastalığı baş göstermiştir. Belemedik Esir

¹¹³ Arch, *a.g.e.*, s.34,35.

¹¹⁴ Still, *a.g.e.*, s.129.

¹¹⁵ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 28.

¹¹⁶ Ahmet Özdemir, "Milli Mücadelede Üsera Taburları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C:2, S:5, Mayıs 1990, s.141.

Kampı’nda bulunan H.Foxcroft isimli esir, tedavi için Afyonkarahisar’a getirilmiştir. Burada bu hastaların tedavisi ile Hint asıllı Doktor Pearson elindeki imkânlar dâhilinde ilgilenmeye çalışmıştır¹¹⁷. Afyonkarahisar’da esir olarak bulunmuş H.Foxcroft adlı esir, esaret günlerini anlatırken bu durumu şu şekilde dile getirmiştir: *“Havanın çok soğuk olduğu bir 12 Aralık günü Afyonkarahisar’a geldik. Temizlenip dezenfekte olmamız için sıcak banyo yaptırıldık. 12 kişi küçük bir odaya yerleştirildik. 14 gün boyunca karantina amacıyla burada tutulduk. Sıtma hastası çok kişi vardı. Sıtma hastalığı nedeniyle kamp hastanesinde çok ölen vardı”*¹¹⁸.

Afyonkarahisar’daki esirlerin sağlık durumları oldukça iyi sayılırdı. Afyonkarahisar Esir Kampı’nda bulunan esirler burada bulundukları süre boyunca herhangi bir rahatsızlık durumunda tedavi edilmişlerdir.

Afyonkarahisar’daki esirler içinde ara sıra rahatsız olanlar daha önce beş kuruş ücretle Belediye hastanesinde tedavi edilmekteyken, Garnizon Komutanlığı’nın teşebbüsüyle tedavileri askeri hastanede ücretsiz yapılmaya başlanmıştır. Merkez tabipliğince 14 Haziran 1915 tarihinden itibaren 329 asker ve subaya üç defa tifo ve bir defada çiçek aşısı yapılmıştır¹¹⁹.

Hilal-i Ahmer Cemiyetince görevlendirilen memur Kemal Bey, 27 Ocak 1916 tarihinde, Garnizon kumandanı Asım Bey ile birlikte esir karargâhlarını ziyaret etmiştir. Kemal Bey, esirlerin sağlık şartlarının iyi olduğunu, ara sıra rahatsız olanların beş kuruş karşılığında Belediye Hastanesinde tedavi edildiklerini belirtmiştir. Garnizon Komutanlığı’na başvuranların tedavileri de Askeri Hastane’de yapılmıştır.

Memur Kemal Bey’in yapmış oldukları ziyarette esirlerde bit olmadığı, şimdiye kadar Afyonkarahisar’a gelen esirlerin Garnizon Komutanlığı tarafından Hilal-i Ahmer’e bildirildiği dile getirilmiştir. Bu bilgilere göre; esirlerden biri “sellüler” (hücrelerdeki hastalık) dan biri “iltihabi-ı ma-i derun un” (iltihaplı deri hastalığı) dan biri de “zat-ül raa” (zatüre) dan olmak üzere üç vefatın gerçekleştiğini ve bununla birlikte 27 Haziran 1915 tarihinde 329 subaya Afyonkarahisar merkez

¹¹⁷ Lawless, a.g.t., s.268.

¹¹⁸ Günek, a.g.m., s.32.

¹¹⁹ Çapa, a.g.m., s.52.

doktorunca üç defa tifo ve bir defada çiçek aşısı yapılmış olduğu belirtilmiştir¹²⁰. Daha öncede belirttiğimiz gibi garnizonlara esir olarak getirilenlere hastalıklardan korunmaları için aşılar yapılmıştır.

Bölgede bulunan esirler hastalıklarında daha çabuk tedavileri için yerel doktorlar tarafından kimi zamanda esirler arasında bulunan doktorlarca tedavileri gerçekleştirilmiştir.

Kızılhaç tarafından görevlendirilen Boissier ve Vischer Ekim 1914-1917 tarihlerini kapsayan raporlarında, Hint ordusundan bir asistan cerrahın her gün hastaları ziyaret ettiğini fakat bu doktorun tıbbi diploması olmadığından ve iki İngiliz askeri Doktorun Afyonkarahisar'da esir olarak bulunup onların esirleri tedavi etme yetkisine sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda şikâyet dilekçesi yazdıklarını ifade etmişlerdir¹²¹. Daha sonraki dönemlerde bu şikâyetler dikkate alınmıştır. Kampta esir olarak bulunan Doktorların esirlerin tedavileriyle ilgilenmelerine izin verilmiştir.

Konuyla ilgili, Başkomutan Vekili'nin, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na, 11 Şubat 1916 tarihinde yazmış olduğu yazıda, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan tüm esirlerin yerel belediye doktorlarınca ve Rus esirlerinden doktor albay tarafından muayene ve tedavi edildikleri bildirilmiştir. Belgede ayrıca Afyonkarahisar Esir Kampı'nda sivil İngiliz esirinin mevcut olmadığı bilgisi de verilmiştir¹²².

Esirler arasında en sık karşılaşılan hastalıkların başında diş hastalıkları gelmektedir. Afyonkarahisar'da bulunan ve sonra Gediz'e gidecek olan İngiliz tıp görevlisi Yüzbaşı Dr. Coxon' a yardım etmesi için bir kişinin gönderilmesi istenmiştir. Çünkü esirlerin %90'a yakını diş rahatsızlığından muzdariptir. Bu sebeple garnizon komutanı ve başkomutanlık arasında uzun süreli bilgi alış veriş olmuştur¹²³. Kut'tan getirilen İngiliz tıp görevlisi Yüzbaşı Dr. Coxon'tan hasta olan esirler oldukça memnundu. O geldikten sonra sağlık koşullarının daha iyi olduğunu

¹²⁰ K.A.196/159.

¹²¹ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 28.

¹²² BOA. HR. SYS.2221/3-1.

¹²³ Lawless, *a.g.t.*, s. 271.

ve yüksek bir öz veriyle görevini gerçekleştirdiği esirler tarafından dile getirilmiştir¹²⁴.

Aynı konuyla ilgili bir başka belge, İstanbul Amerikan Elçiliği'nden, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na, 24 Şubat 1916 tarihinde gönderilen notada, Alman Dış Hekimi J.Bamberger'in Afyonkarahisar ve Pozantı'daki savaş esirlerini ziyaret etmesi talep edilmiştir¹²⁵.

Başkomutan Vekili'nden, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na, 1, 2, 5, 9 Mart 1916 tarihli ve 3076, 3092, 3114, 3116 numaralı tezkereye cevap olarak Pozantı'da bulunan harp esirlerinin askeri ve mülki doktorlarca tedavi ve muayene edildiklerinin Doktor J.Bamberger'in Pozantı'ya gönderilmesine gerek kalmadığı ifade edilmiştir. Wolfred Post 23 Mart 1916 tarih ve 228 numaralı yazısında, Afyonkarahisar'a gideceği bildirilmiş ise de bu garnizonda üç İngiliz subayın firar etmesi sebebi ile adı geçen Doktorun buraya gelmesi pek uygun görülmemiştir¹²⁶. Ayrıca bu durum 5 Nisan 1916 tarihli ve 317 numaralı yazı ile de Amerikan Büyükelçiliği'ne de ayrıca bildirilmiştir¹²⁷.

Esirlerin bulundukları ve çalıştıkları yerlerde bulunan esir doktorlar kendi bölgelerinde yevmiye karşılığında çalışan esirlerin sağlık durumları ile ilgilendiği gibi kimi zamanda başka bölgelere çalıştırılmak üzere gönderilen esirlerin sağlık problemleriyle ilgilenmişlerdir.

Konuyla ilgili, Bağdat İstasyonun'dan Afyonkarahisar Esir Kampı'na 23 Nisan 1916 tarihinde gönderilen belgede, Pozantı civarındaki Toros inşaatı nezdinde bulunan bir zabıt bir doktor ve bir seyir memurunun alınıp sağlıkları yerinde ise Resül-ayn inşaatında kullanılmak üzere gönderilmesi istenmiştir¹²⁸.

Esirler arasında sıklıkla karşılaşılan hastalıkların başında dış sorunlarının gelmekte olduğu dile getirilmişti. Bu hastaların tedavileri bulundukları

¹²⁴ Lawless, *a.g.t.*, s.272.

¹²⁵ BOA. HR. SYS.2213/4.

¹²⁶ BOA. HR. SYS.2196/34-8.

¹²⁷ BOA. HR. SYS.2196/34-5.

¹²⁸ K.A. 771/191.

garnizonlardaki diş tabipleri tarafından yapıldığı gibi kimi zamanda ihtiyaç halinde hastaların durumu müsaitse İstanbul'a sevkleri de gerçekleştirilebiliyordu.

Başkomutanlık Vekâleti'nden, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 15 Kasım 1916 tarihinde gönderilen belgede, Osmanlı topraklarında bulunan esirlerden dişlerini tedavi ettirmek isteyenlerin tedavilerinin diş tabibi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirilmekte olduğu ve bu zamana kadar esirlerin şiddetle bir dişçiye ihtiyaç duyduklarına dair esir garnizon kumandanlıkları tarafından bir bilgi gelmediği bildirilmiştir.

Yalnızca tedavisi için Gülhane Hastanesi'ne getirilen İngiliz esirlerinden Yeats Brown ile İstanbul Merkez Komutanlığı'ndan Binbaşı Stoker dişlerini ancak ulaşım ve tedavi masrafları esirler veya Amerikan Büyükelçiliği tarafından ödenirse Müftizade Akif Bey'in Afyonkarahisar, Yozgat ve Kastamonu esir garnizonlarında bulunan esirlerin de dişlerini tedavi etmek üzere gönderilmesine müsaade edileceğinden bahsedilmiştir¹²⁹. Belgeden de anlaşılacağı gibi esirler sorunlu diş hastalığı yaşadıklarında İstanbul'daki hastanelerde tedavi ediliyordu. Ancak savaş dönemi olması sebebiyle yaşanan maddi imkânsızlıklar subay esirlerin kimi zaman kendi tedavi masraflarını karşılamalarına ya da bu konuda elçiliklerin tedavi masraflarını karşılamaları mümkün olmuştur

8 Haziran 1918 tarihinde Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan, Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen yazıda, Afyonkarahisar'da ikamet ettirilen Yeni Zelandalı "Otogo" alayına mensup Anzak harp esiri John Faraster 'in bütün dişleri birkaç ay içinde çıkarılmış, denilmiştir. Esire günlük kullanımı için bir önlem alınmamış olduğu ve belli bir süre bu durumu çekme mecburiyetinde kaldığı belirtilmiştir. Bundan dolayı sağlığı ihmal edildiği için Hollanda Elçiliği'nden alınan belgeyle durum beyan edilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir¹³⁰. 6 Kasım 1918 tarihli yazıda, Hollanda Elçiliği'nden esirin dişinin tedavi isteği bildirilmiş ise de kendilerine bu konuda henüz cevap verilmediği ve gerekenin yapılması istenmiştir¹³¹. Esirlerin yaşamış oldukları sıkıntılar sürekli olmayıp, dönemsel

¹²⁹ BOA. HR. SYS.2223/8.

¹³⁰ BOA. HR. SYS.2230/43-9.

¹³¹ BOA. HR. SYS.2230/43-7.

yaşanan gelişmeler sebebi ile de bir takım zorlular yaşamışlardır. Ancak Osmanlı Devleti, her konuda olduğu gibi bu konuda da elinden geleni yapıp, esirlerin isteklerine hemen cevap vermiştir.

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na, 17 Ekim 1918 tarihinde gönderilen yazıda, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan İngiliz harp esirlerinin dışlerinin tedavisi için İzmir'deki Hollanda vatandaşı 29 yaşındaki Richerd Emeric de Jongh isimdeki dış tabibinin buraya gelmek istediği ama nezaretin buna izin veremeyeceği için bunun mümkün olmadığı Garnizon Komutanı Ziya Bey tarafından bildirilmiştir. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na cevaben yazılan yazıda ise, Afyonkarahisar'da mahkûm esirlerin dışlerini tedavi etmek üzere adı geçen doktorun Afyonkarahisar'a geçmesi için izin verildiği Hollanda Elçiliği'ne bildirilmiştir¹³².

Osmanlı Devleti'nde esirleri bulunan devletler, esirlerinin durumu hakkında bilgi sahibi olmak için, tam künyesini belirterek onların sağlık durumları hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan, Başkomutanlık Vekâletine, 15 Nisan 1917 tarihinde bir belge gönderilmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan, Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne 15 Kasım 1916 tarihinde gönderilen yazı ile İngiliz esirlerden Afyonkarahisar'da ikâmet ettikleri anlaşılan “*Royal Field Artillery*” kıtasının 63. bataryasına mensup 91154 numaralı Alfred Thomas Champ ve 1912 senesi Eylül ayında Tarsus Hastanesi'nde tedavi gördüğü halde kendisinden haber alınamayan adı geçen kıtanın 22.'nci bataryasına mensup 61086 numaralı bombacı J.J.Bryant isimlerindeki İngiliz esirlerin ikametgâh durumları hakkında haber alabilmek için Amerikan Büyükelçiliği'nden esirler hakkında bir an önce bilgi gönderilmesi istenmiştir¹³³.

Başta da belirtildiği gibi değişik garnizonlarda bulunan esir askerler ve sivil esirler tedavileri bulundukları mahalde yapılamıyorsa önemli vilayet merkezlerine ve özellikle en donanımlı hastanelerin bulunduğu İstanbul'a gönderiliyordu.

¹³² BOA. HR. SYS.2231/75.

¹³³ BOA. HR. SYS.2224/41.

Bu uygulamalara örnek olarak da; Genelkurmay Başkanı Bronzart tarafından Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 13 Aralık 1917 tarihinde gönderilen bir belgede, Kastamonu Esir Garnizonu'nda bulunan İngiliz harp esirlerinden Yüzbaşı J.White hakkında adı geçen garnizonda bulunan Doktor Martin tarafından verilen rapor incelenmiştir. Bunun neticesinde esirin sağlığı için Afyonkarahisar Esir Kampı'na nakledilmesi ve orada tedavisine bir kat daha ihtimam gösterilmesi ve gerekli görülenlere bu konuda bilgi verilmesi istenmiştir¹³⁴. Bu belgede de, Kastamonu'da bulunan İngiliz esirin tedavisinin daha iyi yapılması amacıyla Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderildiği anlaşılmaktadır.

Esirlerin sağlık durumu ve mümkünse tedavileri ve tedavilerinin nerelerde yapılmakta olduğu konusu hakkında, belgeler incelendiğinde Bakanlıklar ve Elçiliklerin birbirleriyle sürekli bilgi alışverişinde olduğu görülmektedir.

Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan, Genelkurmay Başkanlığı'na 19 Ağustos 1918 tarihinde gönderilen yazıda da Afyonkarahisar'da bulunan İngiliz harp esirlerinden tayyareci C.H.Maitland Heriot'un hastalığı sebebiyle İstanbul'a nakli için Hollanda Elçiliği'nden talepte bulunulmuş olduğu bildirilmiştir¹³⁵.

Üsera Muamelat Şubesi'nden, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 26 Ağustos 1918 tarihinde gönderilen yazıda; Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunup bir aydır Haydarpaşa Hastanesi'ne gönderildikleri Hollanda Elçiliği'nden bildirilen İngiliz harp esirlerinden mülazım E.J.Fulton ve J.L.Ston'un İstanbul'a gönderilerek Haydarpaşa Hastanesi'nde tedavi gördükleri yazılmıştır. J.L.Ston'un iyileşmesi üzerine yeniden Afyonkarahisar Esir Kampı'na iade edileceği ve diğerlerinin İstanbul'da kalıp tedavilerinin sürdüğü Hollanda Elçiliği'ne bildirilmiştir¹³⁶.

İstanbul Hollanda Elçiliği memurlarından Bommel'in, Afyonkarahisar Esir Kampı ile ilgili 1 Haziran 1917,12 Haziran 1918,17 Ağustos 1918 tarihli üç raporu bulunmaktadır. Bommel'in raporuna göre, H.Rıfki Bey, esirlerin sadece Türk doktorlar tarafından değil kendi içlerinde bulunan esir doktorlar tarafından da tedavi edilmeleri gerektiğini, esirlerin daha serbest olmalarını, kalacakları yerin arttırılması,

¹³⁴ BOA. HR. SYS.2228/5.

¹³⁵ BOA. HR. SYS.2231/1.

¹³⁶ BOA. HR. SYS.2231/28.

üç yıldan fazla aynı yerde kalan esirlerin yerlerinin değiştirilmesi ve bunun esirlere iyi geleceğini İstanbul'a göndermiş olduğu mektupta belirtmiştir¹³⁷. Bommel'in üçüncü raporunda, esirlerin iç ve dış kıyafetlerinin karşılandığı, esirlerin jilet bıçağı ihtiyaçlarının olduğu, esirlerin ilaç ihtiyaçlarının olduğu ve bunun bir an önce tedarik edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bommel'in raporu İngiliz makamlarca değerlendirilmiş ve teşekkürlerini iletmişlerdir¹³⁸. Raporda dikkat çeken esirlerin sadece Türk doktorlar tarafından değil kendi içlerinde bulunan esir doktorlar tarafından da tedavi edilmesi istediğidir. Bu konuyla ilgili sadece Türk doktorların değil aynı zamanda esirler arasındaki doktorlara da görev verildiğine dair önceki tarihlere ait belgeleri konu içerisinde örnekledik. Bu tarihli bir raporda böyle bir sıkıntının dile getirilmesinin nedeni o sırada konuyla ilgili bir sıkıntının yaşanmış olmasından kaynaklı olabileceği düşünülebilir.

O dönemde sıklıkla karşılaşılan bir diğer durum ise bit ve pire sorunu idi. Avustralya AE-2 denizaltısından esir edilen Er Charles George Suckling, Afyonkarahisar'da bulunduğu sürede dikkatini çeken bir olayı şöyle anlatır; *"yaşadığımız bina ahşaptı ve bit, pire kaynıyordu. Yıkanmak için gerekli sistem yoktu. Monotonluğu kırmak için kendi aramızda kim daha fazla bit toplayacak derdik"*¹³⁹. Esirin söylediğinden anlaşılacağı üzere esirler arasında bit ve pire sorunun yaşandığı ve bundan kurtulmak için aralarında bit toplamayı oyunu haline getirerek kurtulmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

2.1. ÖLÜMLERDE YAPILAN İŞLEMLER

Esir edilen askerler, esir edildikleri andan itibaren Osmanlı hâkimiyeti altında ve sorumluluğunda olması sebebiyle, esirliklerinin ilk gününden son gününe kadar hastalık ve ölüm işlemleri hususunda gereken özen gösterilmiştir.

Anadolu'daki esirlerin birçoğu özellikle 1916-1918 yıllarında ortaya çıkan bulaşıcı hastalıklar sebebi ile yaşamını yitirmiştir.

¹³⁷ Feyza Kurnaz Şahin, *"I.Dünya Savaşı Yıllarında İki Flemenk Temsilcisinin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu Hakkındaki İzlenimleri: Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten Raporları"*, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, S.20, Bahar 2016, s.44.

¹³⁸ Şahin, a.g.m., s.46.

¹³⁹ Şahin, a.g.e., s.93.

Esirlerin hayatlarına son veren ve sık rastlanan hastalıkların başında; *tifüs*, *sıtma*, *dizanteri*¹⁴⁰, *enterit*¹⁴¹, *pneumonia*¹⁴² ve *Spanish influenzası*¹⁴³ gelmekteydi¹⁴⁴.

Kızılhaç Komitesi'nden, M.M. Alfred Boissier ve Dr. Adolphe Vischer Ekim 1914-1917 tarihleri arasında Afyonkarahisar Esir Kampı'na yaptıkları ziyaret sonrası hazırladıkları raporda, 29 Kasım 1916 'dan ziyaretlerine kadar geçen sürede, 151 kişinin hayatını kaybettiğini; ölümlerin dizanteri, tehlikeli malarya, kronik anterit (bağırsak enfeksiyonu), tifüs (üç vaka) gibi hastalıklardan dolayı gerçekleştiğini ifade etmişlerdir.

Ziyaretleri sırasında, ölen esirlerin Hristiyan mezarlığına gömüldüğünü, dört esirin de definlere katıldıklarını, mezarlıkta yalnız 56 mezara haç konulduğunu bunların teker teker isimlerinin yazılmış olduğunu dile getirmişlerdir. Raporda, 19 Aralık 1916 tarihli bilgilerde ise 1179 kişinin kampa giriş yaptığı, 891 kişinin çıkış yaptığı, şu an ki mevcut sayının 120 olup, ölü sayısının ise 168 olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁵

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda esir olarak bulunan Avustralyalı Yeats Brown, kilisede kaldığı süre içerisinde iki kişinin tifüsten hayatını kaybettiğini belirtmiştir¹⁴⁶. Bir başka Avustralyalı esir Çavuş Arch ise, hastanede tifüs ve koleradan birkaç ölümün gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ölen kişileri ise 20 kişilik bir grupla tören eşliğinde Ermeni Mezarlığına gömmüşlerdir¹⁴⁷.

Çeşitli hastalıklar neticesinde özellikle zatürree, deri iltihaplanması, tifüs gibi hastalıklardan dolayı birçok ölüm gerçekleşmiştir. Afyonkarahisar'da ölen esir sayısı

¹⁴⁰ Dizanteri, ağırlı ve kanlı ishal olarak gerçekleşen hastalıktır. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Dizanteri>. (2017, Mart).

¹⁴¹ Enterit, ince bağırsağın iltihaplanması sonucu gerçekleşen rahatsızlıktır. <http://tr.healthline.com/health/enterit>. (2017, Mart).

¹⁴² Pneumonia, akciğerin iltihaplanması sonucu ortaya çıkar. <http://www.healthline.com/health/pneumonia>. (2017, Mart).

¹⁴³ Spanish influenza, İspanyol nezlesi ya da gribidir. 1918-1920 yılları arasında sık rastlanan ve ölümcül olan grip o yıllarda 50 ile 100 milyon arası insanın ölümüne sebebiyet veren insanlık tarihinin en büyük salgınıdır. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0spanyol_gribi (2017, Mart).

¹⁴⁴ Lawless, *a.g.t.*, s. 279.

¹⁴⁵ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 28, 29.

¹⁴⁶ Francis Yeats-Brown, *Caught By The Turks*, The Macmillan Company, Newyork 1920, s. 70.

¹⁴⁷ Arch, *a.g.e.*, s.31.

tam olarak bilinmemekle birlikte, ölen esirler Ermeni mezarlığına gömülmüş, savaş sonrasında ise bulunan İngiliz mezarları Bağdat'a taşınmıştır¹⁴⁸. Raporlardan ve esirlerin tutmuş olduğu günlüklerden esirlerin daha çok tifüs, sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar sebebi ile vefat ettikleri, ölen esirlerin ise Hristiyan Mezarlığına gömüldüğü, savaş sonrası bulunan İngiliz mezarlarının Bağdat'a taşındığı anlaşılmaktadır.

Esirler arasında ölümü gerçekleşenler, bunların kim olduğu, ölüm sebebinin ne olduğu, tam ölüm tarihi gibi bilgiler esirlerin bağlı oldukları elçiliklere bir doküman şeklinde gönderilmiştir. Ölen esirlere ait bilgiler ise Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından hazırlanan esirlere ait ölüm varakaları ile esirlere ait özel eşyaları yine cemiyet tarafından Salib-i Ahmer ve Elçilikler yoluyla ailelerine ulaştırılmıştır.

Konuyla ilgili belgelere baktığımızda; Çanakkale Savaşları sırasında esir edilen Avustralyalı asker John Sharlock hakkında Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan, Genelkurmay Başkanlığı'na 13 Temmuz 1915 senesinde gönderilen yazıda, adı geçen esirin Beylerbeyi Hastanesi'nde tedavi görürken vefat ettiği; bunun üzerine bu zatın eşyalarının ailesine gönderilmek üzere Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla bazı fotoğraf ve eşyaları genel karargâha gönderilmiştir, denilmiştir¹⁴⁹. Hastanede tedavi esnasında vefat eden esir için gerekli işlemler yapıp, esirin ölümü hakkında ailesi bilgilendirip, eşyaları ailesine iletilmiştir.

26 Şubat 1916 tarihinde Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan, Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen belgede, Amerikan Büyükelçiliği'nden alınan bilgiye göre; 14241 numaralı Albert Berry adındaki harp esirlerinden İngiliz askerin Ankara Hastanesi'nde; *Mariotte* denizaltısından 2699 numaralı Ventrillon isimli esirin de Afyonkarahisar'da vefat ettiği haberi alındığını ve esirlerin vefatları hakkında detaylı bilgi verilmesi istenmiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Arch, a.g.e., s.197.

¹⁴⁹ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.158.

¹⁵⁰ BOA. HR. SYS.2221/12-3.

Menzil Müfettişi Tuğgeneral Kazım tarafından Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 16 Mart 1916 tarihinde gönderilen yazıda, isimleri verilen esirlerin ne sebeple vefat ettiklerinin sorulması üzerine cevaben gönderilen belgede, Albert Berry isimli İngiliz esirin Ankara Hastanesi'nde zaatüre hastalığından vefat etmiş olduğu ve Ankara'da mezarlığa defnedildiği, bildirilmiştir. Fransız Mariotte denizaltısı askerlerinden Henri Ventrillon ise iltihaplı deri hastalığından Afyonkarahisar Merkez Hastanesi'nde 2 Aralık 1915 tarihinde vefat etmiş ve şehirdeki Hristiyan Mezarlığına uygun merasim ile defnedilmiş olduğu bildirilmiş. Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından her iki esirin vefat tarihi, defin edildiği yer ve bunların vefatları Salib-i Ahmer vasıtasıyla ailelerine bildirildiği, ifade edilmiştir¹⁵¹.

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı tarafından Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 6 Kasım 1916 tarihinde gönderilen yazıda, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda vefat eden 102. Gramadiers Alayına mensup Peder Subodor Hazari Singh hakkında gönderilen vefatı haber eden varakanın Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderildiği, kayıttan anlaşılmış ve esirin yakınlarına bu konu hakkında bilgi verilmesi istenmiştir¹⁵². Belgelerde görüldüğü gibi, hangi esirlerin, nerede, hangi hastalık sebebi ile hangi tarihte vefat ettiği gibi bilgiler gerekli kurumlara bildirilmiş, esirlere ait bilgi ve eşyalar ailelerine ulaştırılmıştır.

Kimi zamanlarda, kimlik bilgilerinin karıştığı durumlar söz konusu olmuş ve yanlışlıklar düzeltilerek esirle ilgili doğru bilgiler ilgili elçiliklere bildirilmiştir.

Konuyla ilgili, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan, Başkomutanlık Vekâleti'ne 21 Mart 1917 tarihinde gönderilen yazıda, Norfolk alayının 6.taburuna mensup 2766 numaralı James Diamond'un 30 Eylül 1916 tarihinde Afyonkarahisar'da harp esiri iken vefat etmiş olduğu Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla vefat ihbarı gönderilmiştir. Ancak bu malumatlar adı geçen alayın 2'nci taburunda bulunan "Droke of Cornwall"ın hafif piyadesinin 2/4. taburuna mensup 2766 numaralı W.James Dymon' a ait olduğu bu kişinin de hayatta olup Hindistan'da bulunduğu ve

¹⁵¹ BOA. HR. SYS.2221/18.

¹⁵² BOA. HR. SYS.2258/6-4.

Afyonkarahisar’da vefat ettiği söylenen kişinin evraklarının bu esire ait olabileceği belirtilerek gerekli düzenlemelerin yapılması istenmiştir¹⁵³.

Konuyla ilgili bir başka belgede, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı’ndan, Başkomutanlık Vekâleti’ne 13 Mayıs 1917 tarihinde gönderilen yazıda, Aralık 1915 tarihinde Selman-ı Pak’ta esir edilen ve 29 Şubat 1916 tarihinde Afyonkarahisar’da vefat ettiği düşünölen 2.Worcenter alayından 23 yaşındaki İngiliz James Parker’ın cetvelde yer alan “James Parker” olmadığı, alayda böyle bir kimsenin bulunmadığı, yazılmıştır. Dorcestar alayının 2. taburuna mensup ve vefatı bildirilen James Parker isimli esirin olduğu Kızılhaç tarafından bildirilmiştir. İngiltere Dışışleri Bakanlığı’ndan alınan beyan ile İstanbul’daki Amerikan Büyökelçiliği’nden, 28 Mart 1917 tarihinde alınan ifadeyle, vefat eden ecnebinin ölümlünün doğru olup olmadığı eğer sahih ise gerçek ölüml tarihinin ve yerinin bildirilmesi istenmiştir¹⁵⁴.

3 Mayıs 1917 tarih ve 96781 numaralı yazıya cevaben, Menzil Müfettişiliği’nden, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı’na 3 Haziran 1917 tarihinde belge gönderilmiştir. Hakkında bilgi alınmak istenen 1/5 – bataryasına mensup Wilyem’in hayatta olup olmadığına dair bir bilginin bulunmadığı; bilgi almak için Afyonkarahisar’da esir bulunan asker G.F. Verkins’e sorulduğu ve adı geöen kişinin Samara’da vefat ettiğini söylediği böylece esirin ölmüş olduğu anlaşılmıştır, denilmiştir¹⁵⁵.

Bazı esirler, Afyonkarahisar Kamp Komutanı Mazlum Bey hakkında kendilerine kötü muamelede bulunduğunu, bundan dolayı kimisinin rahatsızlanıp kimisinin de ölümlüne sebebiyet verdiği söylenerek şikâyetle bulunmuşlardır. Ancak esirlere yapılan muayene neticesinde esirlerin ölüml sebeplerinin görmüş oldukları kötü muameleden kaynaklanmadığı anlaşılmış olsa da Mazlum Bey hakkındaki şikâyetlerin çokluğu sebebiyle zorunlu emekliliğe sevkı istenmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı’ndan Osmanlı Dışışleri Bakanlığı’na 21 Ocak 1919 tarihinde gönderilen belgede, İngiliz esirlere sert muamelede bulunarak birçoğunun vefatına sebep olmasından dolayı Afyonkarahisar Esir Kamp Komutanı Binbaşı

¹⁵³ BOA. HR. SYS.2260/30-7.

¹⁵⁴ BOA. HR. SYS.2224/27.

¹⁵⁵ BOA. HR. SYS.2260/52-3.

Mazlum Bey ve arkadaşı hakkındaki iddia üzerine divan-ı harbe gönderilmişlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde Mazlum Bey için söylenen eylem, Rus ve Fransız iki esir subay ile esir bir neferi gerek bizzat gerek çavuşlar vasıtasıyla darp ve hapis ettirdiği baskı ve dayak attırdığı; esirler tarafından memurluk vazifesini suiistimal ettiği üzerine bir takım iddialar ortaya atılmıştır.

Adı geçen İngiliz esirlerinden; Tak, Bell, Fisher, Beriker kötü eylemlerin gerçekleştiğini söylemişlerdir. Ama Hintli sağlık heyetinden Binbaşı Hotok ve İngiliz doktorlardan Yüzbaşı Starten tarafından muayene sonucunda verilen raporda esirlere kötü muamele edildiğine dair bir delil olmadığı belirtilmiş ve sadece şahitlerin ifadesi dikkate alınarak söz konusu kararın alınmış olduğu belirtilmiştir. Bu raporun İngilizce örnekleriyle tercümeleri Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Kötü muamele yüzünden vefat konusuna baktığımızda ise, hastanede vefat eden İngiliz esirlerinden Alfred, Wilyem, Şarmen isimli askerlerin cilt iltihabından, Frederick, Jhon, Hobsend isimli askerlerin ise hummadan vefat ettikleri ve darp neticesinde ölüm gerçekleşen hiçbir askerin kaydına ulaşılmadığı Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na bildirildiği ifade edilmiştir¹⁵⁶.

Afyonkarahisar Şube Reisi'nden Genelkurmay Başkanlığı'na 29 Mart 1919 tarihinde gönderilen belgede, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan esir askerlerin vefat ettiği ve bunların Ermeni mezarlığına gömülmüş olduğu belirtilmiştir¹⁵⁷. İncelenen belgeler sonucunda, çeşitli hastalık sebebiyle kamplarda vefatların gerçekleştiğini, vefatı gerçekleşen esirlerin, ölüm varakalarının Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından hazırlanıp Elçilikler aracılığı ile ailelerine ulaştırıldığı ve din ve mezheplerine uygun olarak defin işlemlerinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Esirlerin sağlık durumları iyi olduğu takdirde, istekleri dâhilinde çeşitli işlerde istihdam edilmişlerdir.

¹⁵⁶ BOA. BEO.4554/341518-02/01.

¹⁵⁷ ATASE, İSH. D:93,F:25-10.

3. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN İSTİHDAM VE TERFİ DURUMU

Esirler bulundukları garnizonlarda kimi zamanda yakın garnizonlarda günlük yevmiye karşılığında çalıştırılmışlardır. Çalıştıkları işler onları bedenen çok zorlamayacak işler olduğu gibi kimi zamanda meslekleri üzerine işlerde istihdam edilmişlerdir. Genellikle tarla, bağ-bahçe işleri, yol, köprü, inşaat yapımı, tren yolu döşemesi gibi işlerde günlük yevmiye karşılığında çalışarak gün sonunda diğer Türk çalışanlarla aynı miktarda yevmiye alarak mesailerini tamamlamışlardır. Esirlerin almış oldukları yevmiyeler, yapmış oldukları işe ve işin zorluğuna göre değişmiştir. Tüm konularda olduğu gibi bu konuda da Osmanlı Devleti elinden gelen imkânları sağlamış, İtilaf Devletleri ellerindeki Osmanlı esirlerine bu konuda nasıl yaklaşıyorsa aynı şekilde Osmanlı Devleti de davranmıştır.

Çanakkale ve Orta Doğu'da yakalanan esirler öncelikle İstanbul'a daha sonra Anadolu'da Afyonkarahisar'ın demiryolu kavşağındaki Berlin-Bağdat Demiryolunun inşasında çalıştırılmışlardır. Birçok Avustralyalı esir Toros ve Amanos dağlarına gönderilerek günde on iki saat kadar taş ocağı, tünel açma, Karadeniz yakınlarındaki ormanlarda kereste kesme¹⁵⁸, yol döşeme ve demircilik işlerinde çalıştırılmıştır. Tünel çalışmalarının 1917 tarihinde tamamlanmasından sonra esirlerin birçoğu Musul'a taşınmışken; bir kısmı da Ankara üzerinden Afyonkarahisar'a geri dönmüştür¹⁵⁹.

Esirler sabah saat 6 akşam saat 6 olmak üzere, iki saat dinlenmek üzere çalıştırılmışlardır. Esirler çalışma sırasında yedikleri yiyecekler için cüzi miktarda ücret ödemişlerdir. Esirlerin yapılan işe ve işin zorluğuna göre yüksek ücret alma şansları mevcuttur¹⁶⁰. Hasta esirler çalıştırılmazken, kış ayları geldiğinde ise günlük çalışma saati 6-8 saat arasında düzenlenmiştir. Bazen esirler vardiyalı olarak

¹⁵⁸ Still, *a.g.e.*, s.184.

¹⁵⁹ Peter Stanley, Prisoners Of War (Australia)1914-1918, *International Encyclopedia of the First World War* (Dijital Koleksiyon), 2015, s.5; ayrıca bkz. Jennifer Lawless, *Kismet*, s.172.

¹⁶⁰ Lawless, *a.g.t.*, s.173.

çalıştırılmıştır. Anadolu’da istihdam yetersizliği sebebiyle bazı esirler motor sürücüsü, itfaiyeci ve bazen de ofis sorumlusu gibi görevleri üstlenmiştir¹⁶¹.

Kızılhaç tarafından görevlendirilen Boissier ve Vischer’in Ekim 1914-1917 tarihlerini kapsayan raporlarında, kampta, 75 kişinin yol yapımında ve 30 kişinin bir okul binasının yapılması için seçilmiş olduğunu, şantiyelerin kampa 1,5 saat mesafede olup, esirlerin yaptıkları işlerin çok ağır olmadığı fakat çalışma sürelerinin çok uzun olduğu dile getirilmiştir. Çalışmaların sabah saat 5’ten akşam saat 5’e kadar sürdüğü ve esirlere sadece bir iki saat dinlenme izninin verildiği, çalışan esirlere günlük 1 kuruş ödendiği ifade edilmiştir. O dönemde esirlerin yedi günden beri ücretlerinin ödenmediğinden şikâyetçi oldukları, son olarak da, onların yevmiyelerinden kullandıkları araç-gereçlerin hasarlarını onarmak için bir miktar para kesilmiş olduğu ifade edilmiştir¹⁶². Osmanlı Devleti’nin savaş sebebi ile içinde bulunduğu ekonomik durum göz önünde bulundurulduğunda bu tür sıkıntıları yaşaması muhtemeldir.

Garnizonlarda esir olan yabancı devlet askerleri terfi zamanları geldiğinde terfileri bulundukları garnizonlarda gerçekleşmiş ve ona göre maaşları verilmiştir. Esir subaylara her ayın sonunda, Osmanlı Ordusu’nun eşit rütbedeki subayına verilen miktarda maaş ödenmiştir. Küçük rütbeli subay ve erlere, tıpkı Osmanlı Ordusu’nda olduğu gibi, maaş ödenmeyip sadece yiyecek ve erzak verilmiştir¹⁶³. Muhafaza altında tutulan esirler, bizim esirlerle eşit imkânlarla sahip olmuşlardır.

Osmanlı İçişleri Bakanlığı’ndan, 17 Temmuz 1915 tarihinde Osmanlı Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen yazıda, Afyonkarahisar’ın kadastrolarının tanziminde çalıştırılmak için burada bulunan Fransız ve İngiliz esir subaylardan beş altı kişinin bu işte çalıştırılmasının istenmiş olduğu belirtilmiştir¹⁶⁴.

¹⁶¹ Lawless, *a.g.t.*, s.176.

¹⁶² Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁶³ Çapa, *a.g.m.*, s.49.

¹⁶⁴ BOA. DH. İ.UM.89-2/1-21/1.1.

Bu yazıya cevaben 22 Temmuz 1915 tarihinde Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda, Afyonkarahisar'da bulunan esir yabancı subayların söylenen işte istihdamlarının mümkün görülmediği bildirilmiştir¹⁶⁵.

Esir edilen subaylar, her zaman için rütbelerine uygun olarak kendilerine muamele edilmesini ve esir de olsalar kendilerine rütbelerinden dolayı saygı duyulmasını istemiştir. Konuyla ilgili, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan 21 Ağustos 1915 tarihinde gönderilen belgede, Afyonkarahisar'da esir bulunan İngiliz donanmasına mensup E-15'de Teğmen E.I. Price, C.E.S. Palmer, Teğmen Geoffry Fitzgerald; A.E.2'de Üsteğmen H.G.D. Stoker, Teğmen Haggard, Teğmen Cary; 16. Piyade Alayı'ndan Teğmen R.T.A. Mc Donald, W.E. Elston gibi mertebeleri hakkında bilgi verilen bu kişilere, rütbelerine uygun hareket edilmesi istenmiş olduğu, söylenmiştir¹⁶⁶. Afyonkarahisar Esir Kampı'ndaki esir subaylara gereken nezaket ve saygı duyulmuş, kampta bir esirden çok misafir gibi davranılmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından görevlendirilen memur Kemal Bey, 27 Ocak 1916 tarihinde hazırladığı raporunda, esirlerin birkaç defa Afyonkarahisar'da dört kuruş yevmiye ile çalıştırıldıklarını, Pozantı'ya giden askerlerin tren atölyesinde amelilik ettiklerine değinmiştir. Kemal Bey yazısında; aralarında elektrik ve makinecilikte bilgi sahibi olanlardan bir kısmının Sivas'a gönderildiği ve orada çalışmakta olduklarını; ziraatla ilgili olanlardan bir kişinin ise Adapazarı'na gönderildiğini görevleri bittikten sonra esirlerin Afyonkarahisar'a tekrar döndüğünü belirtmiştir¹⁶⁷. Kemal Bey, Afyonkarahisar Esir Kampı'nı ziyareti sırasında esirlerin isteklerini de dikkate alarak raporunda yer vermiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere esirler günlük dört kuruş yevmiye ile çalıştırılmışlar ve ehli oldukları işlerde görevlendirilmek üzere çeşitli şehirlere gönderilmişlerdir.

Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 26 Haziran 1917 tarihinde Hollanda Elçiliği'nden gönderilen belgenin tercümesinde, Fransız ve Osmanlı harp esirlerinin terfileri hususundaki akdi Fransa Hükümeti Aralık 1916 senesinde, Amerikan Büyükelçiliği vasıtası ile Bab-ı Aliye teklif etmiştir. Buna göre;

¹⁶⁵ BOA. DH. İ.UM.89-2/1-21/2.1.

¹⁶⁶ BOA. HR. SYS.2217/15-5,9.

¹⁶⁷ K.A.196/159.

1. Terfi eden askerin esir edildiğinden beri aradan ne kadar müddet geçmiş olursa olsun kıdem dolayısıyla terfiler her iki tarafında hakkıdır.
2. Terfinin tarihinden itibaren iki ayı doldurmuş ve hükümet tarafından bir resmi tutanak ve yazıda belirtilmiş ve terfinin durumu hakkındaki adı geçen resmi tutanağın numarası tarihi ve sayfası bildirilmesi şartlarıyla oluşacak terfiler hakkıdır.

Fransa Hükümeti'nin bu teklifi, 1 Temmuz 1915 tarihinden itibaren kıdemden dolayı zabıt vekâletine terfi eden ve Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'nın 22 Ekim 1916 tarihli ve 326 numaralı yazısına bahis olan İlhami Efendi isminde bir Osmanlı esiri istifade eyleyecektir denilmiştir¹⁶⁸. Belgeden de anlaşılacağı üzere Fransa Hükümeti karşılıklılık ilkesini dikkate alarak Osmanlı Hükümeti'ne terfiler hususunda söz konusu teklifte bulunmuştur. Bu teklifle, ellerinde esir bulunduran devletler, ellerindeki esirlerin terfilerini zamanı geldiğinde gerçekleştirme konusunda anlaşmıştır.

Başta da değinildiği gibi esir subayların esir bulundukları süre içerisinde rütbe olarak yükselmeleri söz konusu olduğunda, kendilerine terfi verilir ve terfilerine uygun olarak maaş bağlanırdı.

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan, Başkomutanlık Vekâleti'ne 15 Temmuz 1917 tarihinde gönderilen ve Hollanda Elçiliği vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti'ne bildirilen yazıda, Afyonkarahisar'da ikamet eden Fransız harp esirlerinden Bahriye Yüzbaşılardan Guerin ve Bossy'in 1916 Temmuzunun 14. gününde ve diğeri Kasımın 24. gününde bahriye binbaşılığı rütbelerine yükselmiştir. Rütbelerine göre kendilerine muamele yapılması ve ona göre maaş ödenmesi Fransa Hükümetince istendiği beyan edilmiştir¹⁶⁹.

Esir garnizonlarında esirlere dini ayinlerini yerine getirebilmeleri için görevlendirilen rahiplerin yine rütbelerine uygun olarak maaş aldıklarını ve bir yanlışlık söz konusu olduğu zaman gerekli düzeltmelerin yapılmasının istendiği de yine belgelerden anlaşılmaktadır.

¹⁶⁸ BOA. HR. SYS.2202/25-6.

¹⁶⁹ BOA. HR. SYS.2202/25-1.

Konuyla ilgili, Başkomutanlık Vekâleti'nden, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 20 Eylül 1917 tarihinde gönderilen yazıda, Kastamonu'da bulunan üç rahipten Wright ve Mullan, Afyonkarahisar'da bulunan İngiliz esirlere ayin yaptırmak üzere gönderilmiştir. Yüzbaşı rütbesinde bulunan rahip Pooner ile rahip Wright'e maaş olarak yedişer lira Onbaşı rütbesinde bulunan rahip Mullan'a sekiz lira maaş verilmekte olduğunun bildirilmesi istenmiştir¹⁷⁰. Yüzbaşı rütbesinde bulunan iki rahibe yedişer lira verilirken, Onbaşı rütbesindeki rahibe sekiz lira verilmesi üzerine yapılan yanlışın düzeltilmesi istenmiştir.

Başka bir belge 31 Ocak 1918 tarihinde Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilmiştir. Gönderilen belgede, Afyonkarahisar'da ikamet eden Fransız esirlerden Yüzbaşı Falme, Osmanlı ordusunda yalnız yüzbaşı maaşı aldığı halde burada bulunan iki kişinin kıdemli yüzbaşı maaşı almakta olduklarını ve bu suretle Hilal-i Ahmer Cemiyetine 21 Ocak 1918 tarihinde bu konu ile ilgili gönderdiği mektubunda gereğinin yapılmasını istediği, ifade edilmiştir¹⁷¹.

Terfi eden esirler terfi tarihinden itibaren rütbelerine uygun olarak maaş alıyorlardı bu durum esirlerin bağlı oldukları elçiliklere bildirilmiştir.

Konuyla ilgili, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 28 Eylül 1918 tarihinde gönderilen yazıda, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan İngiliz esir üsteğmen T.E.Grenge'nin artık terfi ettiği ve terfi tarihi olan Aralık 1916 tarihinden itibaren kendisine rütbesine uygun olarak maaş ödeneceği Hollanda Elçiliği'ne bildirilmiş olduğu ifade edilmiştir¹⁷².

17 Ağustos 1918 tarihli, Bommel'in raporunda ayrıca, esir subaylara verilen maaşın az olduğu 7 Türk Lirası'ndan, 15 Türk Lirası'na yükseltilmesi, giyecek ihtiyaçlarının yeterli olduğu ama yeni gelen esirlere yatak alınması gerektiği üzerinde

¹⁷⁰ BOA. HR. SYS.2226/50-1.

¹⁷¹ BOA. HR. SYS.2228/62.

¹⁷² BOA. HR. SYS.2231/65.

durulmuştur. Rapora göre, Afyonkarahisar’da diğer kamplarla karşılaştırıldığında daha sıkı kuralların uygulanmakta olduğu dile getirilmiştir¹⁷³.

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı’ndan, Genelkurmay Başkanlığı’na 24 Ağustos 1918 tarihinde gönderilen yazıda, İngiliz esirlerinden Royal Naval Josef W.Robert “J.W.Roberts” Afyonkarahisar’da ikamet ettirilmektedir, denilmiştir. Bu subaya verilmekte olan yüzbaşı tahsisatının, geçen Ocak ayından itibaren yüzbaşılık yerine teğmenlik tahsisatı verilmiş olduğu ve bu durumun düzeltilmesi için Hollanda Elçiliği vasıtasıyla Osmanlı Hükümeti’nden gereğinin yapılması istenmiştir¹⁷⁴. Bu belgede Osmanlı Dışişleri Bakanlığı’ndan, Afyonkarahisar Esir Kampı’nda yüzbaşı rütbesindeki esire teğmenlik maaşı ödendiği ve bu yanlışlığın düzeltilmesi için gerekli düzenlemenin yapılması istenmiştir. Konuyla ilgili düzenlemeler yapılarak esir subaylara rütbelerine uygun maaş ödemesi yapılmıştır.

4. AFYONKARAHİSAR’DAKİ ESİRLERİN YAŞAM ŞARTLARI

Osmanlı Devleti, esirlerin muhafazası için genel olarak dikenli tellerle çevrili kamplar kurmamıştır. Esirleri evlere, okul binalarına, otellere ve diğer binalara yerleştirmeye çalışmış ve memurlara özellikle önemli miktarda hareket özgürlüğü sağlamıştır. Tabi ki bu durum kamptan kampa farklılık göstermektedir¹⁷⁵. Afyonkarahisar Esir Kampı da, özel olarak inşa edilmiş barakalardan oluşan, etrafı dikenli tel ve çitlerle çevrili değildi. Esirler, şehir içerisinde bulunan ahşap binalar, okul, kilise binaları içerisinde barındırılmıştır¹⁷⁶.

Afyonkarahisar’a savaş esnasında esir olarak getirilenlerin ne koşulda nasıl yaşadığını öğrenmek için gerek İtilaf Devletleri, Salib-i Ahmer Cemiyeti tarafından gerekse Osmanlı Hükümeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından bölgeye gönderilen görevliler aracılığı ile esirlerin durumu hakkında bilgi almaya çalışmıştır.

¹⁷³ Şahin, *a.g.m.*, s.44.

¹⁷⁴ BOA. HR. SYS.2231/12.

¹⁷⁵ Yücel Yanıkdağ, Prisoners of War (Ottoman Empire/Middle East), International Encyclopedia of the First World War 1914-1918, (Dijital Koleksiyon) (2016, Mart).

¹⁷⁶ Lawless, *a.g.t.*, s.149.

Heyetlerin farklı tarihlerde gönderdikleri görevlilerin tuttıkları raporlar sayesinde esir garnizonları hakkında bilgi sahibi olunmuştur.

Konuyla ilgili belgelerde; Hilal-i Ahmer Cemiyetince görevlendirilen memur Kemal Ömer Bey, 27 Ocak 1916 tarihinde Afyonkarahisar Esir Kampı Kumandanı Asım Bey ile birlikte esir karargâhını ziyaret etmiştir.

Kemal Ömer Bey, ziyareti neticesinde kaleme aldığı raporda; Esir yerleşim mekânlarının Afyonkarahisar hükümet konağının önünden geçen İzmir tren hattı üzerindeki Belediye binası karşısındaki hayratta iki ev ile şehir içerisinde bulunan medreseden oluştuğunu, bu evlerin şehrin oldukça iyi evlerinden olup oldukça havadar binalardan meydana geldiğini belirtmiştir¹⁷⁷. Esirler, Afyonkarahisar'a ilk getirildiklerinde hemen asıl kamplarına yerleştirilmeleri mümkün olmamıştır. Bu yüzden geçici süreliğine şehirdeki boşaltılan evlere yerleştirilmişlerdir. Daha sonra esirler, asıl ikamet yerleri olan kamplara yerleştirilmişlerdir.

Esirler, evlerin etrafındaki bahçelerde gezip her türlü oyunu oynamaktaydı, esirler belirli günlerde futbol, kriket oynayıp; ayda bir £ 5 liraya piyano kiralayıp konserler verip dans etmekteydiler¹⁷⁸ ve kendi istekleri dâhilinde bahçe işleriyle meşgul olmaktaydılar. Evlerin abdesthaneleri her ne kadar dışarıda bir çukurdan ibaret olsa da buraların her gün bol su dökülerek temizlendiğinden bahsedilmiştir.

Medresede esir bulunanların ise, bu tarihte Pozantı'ya sevk edilmeleri sebebiyle burada kimsenin kalmadığı ve bu yüzden gezmeye lüzum görmediğini söylemiştir.

Hanelerin birinde İngiliz ve Rus esir subayı diğerinde de Fransız esir subayı bulunduğunu ve bunların başında onlara hademelik etmesi için bir kişinin görevlendirildiğini belirtmiştir¹⁷⁹.

Kemal Ömer Bey raporunda, şehirde bulunan suların sağlıklı olmasa da kaynatılıp içildiğinde iyi bir tada sahip olabileceği, çoğu zaman bundan dolayı suyun

¹⁷⁷ K.A.196/159.

¹⁷⁸ *Report On The Treatment Of British Prisoners Of War in Turkey*, Published By His Majesty's Stationery Office, London 1918, s.12.

¹⁷⁹ K.A.196/159.

içilemediği ve bazen ise şehre bir saat mesafede bulunan bir mezradan suyun getirildiğinden bahsetmiştir. Görevli memur, esirlerin hiçbir ihtiyaçlarının bulunmadığını, kaldıkları kamptan memnun olduklarını söylemiştir.

Esirlerin oldukça temiz yataklarda yattıklarını, üzerlerine örttükleri örtülerin o günün havasına uygun yeteri kadar sıcak tutan bir örtü olduğunu, şehirde normalde karyola bulunmadığını kerevetler üzerine bazen minder ve şilte bazen de sadece şilte konarak yatak yapılmaya çalışıldığından bahsetmiştir¹⁸⁰.

Görevli memur Kemal Ömer Bey, gezdiği iki evden İngiliz ve Rusların sakin olduğu ve Fransızlardan bu iki milletin daha temiz olduklarını, dikkatini çekmesi sebebiyle ayrıca belirtmiştir. Esirlerin yatak ve örtü ihtiyaçlarının bulunmadığını söylemiştir.

Esirler, çamaşır ve kıyafetle ilgili bazı kontrollerinin cemiyetçe yapıldığını ve çamaşır gibi malzemelerin Amerikan Büyükelçiliği aracılığıyla gönderildiğini, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yaptıkları müracaatlarda ise hiçbir ihtiyaçlarının bulunmadığını söylemişlerdir.

Afyonkarahisar'daki esirlerin durumu hakkında bilgi veren Kemal Bey o dönemde esirlerin istekleri üzerinde de durmuştur;

İlk olarak, esirler, subay maaşları konusunda şikâyetle bulunmuşlar ve maaşların tam ve düzenli olarak verilmesini rica etmişler çünkü maaşların kimi zaman yarım kimi zaman da çok az verildiğinden yakınmışlardır.

İkinci olarak, İngiltere'deki Osmanlı esirlerine yevmiye olarak dört şilin verildiğini buna karşılık kendilerinin az yevmiye almakla birlikte en azından mesken ve iâşe paralarının verdikleri yevmiyeden hariç tutulmasını istemişlerdir.

Üçüncü olarak, Fransız ve İngiliz esirlere ait koli postalardan yüzde yirmi beş kadarının kayıp olduğunu bunun düzeltilmesi için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin organizasyon yapmasını rica etmişlerdir.

Dördüncü olarak, esirlerin gönderdikleri bazı mektup ve kartların tesliminin bazen geciktiğini buna meydan verilmemesi istenmiştir. İlaveten Hilal-i Ahmer'in

¹⁸⁰ K.A.196/159.

esirler arasındaki haberleşmelere (bu sayede esirlerin birbirleri ile haberleşip esir kamplarından firar girişimlerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.) engel olduğundan gerek cemiyet tarafından gönderilen gerek doğrudan postadan gelen paketler bazen açık olarak ulaştıklarını belirtmişler ve önleminin alınmasını istemişlerdir.

Beşinci olarak, AE2 İngiliz Tahdül-bahri kumandanı Mösyö Stoker'ın İstanbul Merkez Kumandanlığı'nda bir kutu içinde mektuplarını bıraktığını ve bunların ailesine ait olduğu ve yadigâr olduğundan bu mektupların iadesi için cemiyetten ricada bulunduğu bildirilmiştir.

Altıncı olarak, Rus esirlerin şimdiye kadar hiçbir mektup ve paket almadıklarından Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından bu konuda Rus Salib-i Ahmerine yazılmasını rica etmişlerdir.

Yedinci olarak, Fransız esirlerin 11 Ağustos 1915'den 28 Ağustos 1915 tarihine kadar gönderilmiş paketlerden hiçbirisini almadıklarını ve Hilal-i Ahmer Cemiyetinin gerekli önlemi almasını istemişlerdir. Memur Kemal Bey'in o dönemde esirlerin isteklerini dinleyerek belirttikleri konuları rapora eklemesi Osmanlı Devleti'nin esirler konusuna ne kadar önem verdiğinin de bir kanıtıdır. Ziyaret tarihi bakımından ise rapordaki şikâyet ve isteklerin bu şekilde olması, savaşın devam etmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi durum göz önünde bulundurulduğunda normal karşılanmalıdır.

Görevli memur Kemal Bey, Afyonkarahisar'daki esirlerin mevcudunun 23 subay, 36 sivil kaptan ve yardımcısı, 27 fert ve sivillerden olmak üzere 86 kişi olduğunu belirtmiştir. Bunlara ek olarak Ankara'dan yirmi bir subay gönderileceğinden ve Afyonkarahisar'da bulunan 305 esirin karargâh ziyaretinden evvel Pozantı'ya sevk olduklarını belirtmiştir¹⁸¹.

Savaş esirlerinin bulundukları yerlerde daha iyi şartlarda yaşamalarını sağlamak adına Amerikan vatandaşı E.O. Jacop ,“*Amerikan Genç Erkekler Hristiyan Birliği*” adında bir birlik oluşturarak, esirler için bir takım çalışmalar yürütmüştür.

¹⁸¹ K.A.196/159.

Amerikan Büyükelçiliği'nden, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 3 Mart 1916 tarihinde gönderilen belgede, elçilik, Osmanlı topraklarında bulunan savaş esirleriyle ilgili olarak Dışışleri Bakanlığı'nın dikkatini çekmiş, bir yıl önce İstanbul'da sosyal çalışmaları sürdürmek için “*Amerikan Genç Erkekler Hristiyan Birliği*” nin kurulmuş olduğunu bildirmiştir. Avrupa'nın farklı ülkelerindeki savaş esirlerinin yaşam şartlarını hafifletmeyi üstlendiklerini ve bu yöndeki çalışmalarının başarılı olduğunu belirtmiştir. Her ülkede hem askeri hem de sivil yetkililer tarafından takdir edilen çalışmanın başlıca özellikleri aşağıda sunulmuştur:

1. Mahkûmların toplanabilmesi için tek bir bina, çadır ya da inşa edilmiş özel bir kulübe oluşturulmalı,
2. Çeşitli sosyal aktiviteler, konser, fonografik müzik, oyunlar düzenlenmeli,
3. Eğitim çalışmaları, bilim ve kültür dersleri, dil sınıfları, orkestralar temin edilmeli, uygun okuma sınıfları oluşturulmalı,
4. Atletizm ve jimnastik aletleri, zararsız içecekler bulundurulmalı denilmiştir.

Osmanlı topraklarında bulunan esirler için de bu türden faaliyetlerin yapılmasını şiddetle arzu ettiklerini belirtmişlerdir¹⁸².

Amerikan vatandaşı E.O. Jacop, İstanbul'daki “*Amerikan Genç Erkekler Hristiyan Birliği*” temsilcisi, en büyük esir kamplarından (muhtemelen Afyonkarahisar ve Pozantı) her birine gitmek için Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan izin istemiş ve buralarda çalışmaları organize etmek için ikamet yerinin ayarlanması gerektiğini belirtmiştir. Çalışmalar için bir ya da iki ay gerekeceğini ve kendisinin giderlerinin adı geçen birlik tarafından karşılandığını söylemiştir.

Bu faaliyetler Alman ve Avusturya-Macaristan yönetimlerinin vermiş oldukları izin sayesinde savaş mahkûmlarına uygulanmıştır. Osmanlı Hükümeti'nden de bu konuda tam izin istenmiştir. Benzer izni Rus, İngiliz ve Fransız Hükümetleri vermiş ve çalışmalar başarılı bir şekilde buradaki mahkûmlara uygulanmıştır. Osmanlı Hükümeti'ne, Amerikalı teşebbüse en kısa sürede izin verilmesini

¹⁸² BOA. HR. SYS.2213/4-18.

istemişlerdir¹⁸³. Amerikan Genç Erkekler Hristiyan Birliği, Avrupa'daki birçok esir garnizonundaki çalışmaların olumlu sonuç vermiş olması sebebiyle aynı şekilde Osmanlı topraklarında bulunan ve muhtemelen en büyük kamp olduğu düşünölen Afyonkarahisar ve Pozantı Kamplarını ziyaret etmeyi teklif etmişlerdir. Birlik tarafından önerilen çalışmalar kamplarda daha yaşanabilir bir ortam sunması açısından oldukça önemlidir.

Başkomutanlık Vekili'nden, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 21 Mart 1916 tarihinde gönderilen belgede, Afyonkarahisar'daki harp esirlerini ziyareti için Doktor Wolfred Post'un görevlendirilmiş olduğu belirtilmiş. Bu konuda Fransa ve İngiltere Hükümetlerine bilgi verilerek bu ilin ziyaretinin raporları gönderilince adı geçen doktorun, elçilik tarafından görevlendirilecek başka biriyle hangi garnizona gideceğinin karargâhça tayin edilip uygun göröldüğü söylenmiştir. Bu durumun Amerikan Büyökelçiliğı'ne bildirilmesi istenmiş ve adı geçen doktora Afyonkarahisar'da tahsilât olması sebebiyle gerekli yerlere emir verileceğı ve cevabın gelmesi beklenecektir, denilmiştir¹⁸⁴.

Harp esirlerinin karargâhlarını ziyaretine dair tebligatın İngiltere ve Fransa Hükümetlerine telgrafla bildirildiğı ve adı geçen Wolfred Post'un arkadaşının rahatsızlanması sebebiyle birkaç haftadır Konya'da kaldığı bildirilmiştir. Bundan dolayı şimdilik harp esirlerini ziyaret ve teftiş için İstanbul'da bulunmakta olup Afyonkarahisar'a geçecek olan Beyrut'taki Amerika konsolundan ve Amerika tebaasından Doktor Edwin Ward'ın bu yerdeki esir karargâhlarını ziyaret etmesine izin istenmiştir¹⁸⁵.

Osmanlı Devleti, kampları ziyarete gelen Kızılhaç temsilcilerine karşı iyi muamelede bulunulması konusunda vilayet ve kazaları bilgilendirerek, temsilcilere iyi davranılmasını istemiştir. Başkomutanlık vekili tarafından İçişleri Bakanlığı'na 15 Kasım 1916 tarihinde gönderilen yazıda, İstanbul'da Tokatlıyan Hoteli'nde kalan temsilcilerin daha önce bildirdikleri garnizonları gezmelerine müsaade edilmiş

¹⁸³ BOA. HR. SYS.2213/4-19.

¹⁸⁴ BOA. HR. SYS.2196/26.

¹⁸⁵ BOA. HR. SYS.2196/34-6.

olduğu ve yakın zamanda hareket edecek işbu heyet hakkında gerekli hazırlıkların yapılması istenmiştir¹⁸⁶.

24 Kasım 1916 tarihli belge Emniyet Genel Müdürlüğü'nden, Bursa, Kastamonu, Konya, Ankara, Afyonkarahisar, Kütahya ve Eskişehir Mutasarrıflıklarına gönderilmiştir. Kızılhaç Cemiyeti tarafından davetiye gönderilerek bir polis memuru eşliğinde harp esirlerinin başka kimseyle iletişime geçmemek koşuluyla söz konusu garnizonları ziyaret etmeleri uygun görülerek gerekli muamelenin yapılması istenmiştir¹⁸⁷.

Kızılhaç Heyetinin nasıl ve ne durumda garnizonları ziyaret etmiş olduğunu, 26 Kasım 1916 tarihinde gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. Belgede; heyetin garnizonları bir polis refakatinde, üsera garnizonları kumandanı ile birlikte ziyaret ettiklerini, ziyaret sırasında esirlerden hiç kimseyle temasta bulunmadıklarını ve bu konuda ziyaretten evvel vilayetlere telgrafla malumat verildiği belirtilmiştir¹⁸⁸. 7 Aralık 1916 tarihli telgrafnamede, esir karargâhına götürülmek üzere Kızılhaç Cemiyetinde görevli bir kişinin geldiği kendisine eşlik edildiği ve burada bir otelde misafir edildiğinden bahsedilmiştir. Burada iki gün kaldıktan sonra ziyaret için Konya'ya geçtiği belirtilmiştir. Temsilcilere esir kamplarını ziyaretleri boyunca oldukça iyi davranıldığı gibi onların çevreyle ve esirlerle zararlı bir konuşması gerçekleşmemesi adına bir takım önlemler alınmış olduğu söylenmiştir. Yukarıdaki belgede de görüldüğü üzere temsilciler polis refakati altında kampları gezebilmişlerdir.

Garnizonları ziyaret eden temsilcilerin nerede misafir edilecekleri konusunda da özen gösterilmeye çalışılmıştır. Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'ndan 7 Aralık 1916 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda, “5 Aralık 1916 tarihinde üsera karargâhımızı gezmek üzere gelen Kızılhaç Cemiyeti burada otel bulunmaması sebebiyle kumandanlık içerisinde misafir edilmiş ve her türlü nezaket ve tevazu hususunda kusur edilmemiştir” denilmiştir¹⁸⁹. Anadolu'nun çeşitli il ve kazalarına

¹⁸⁶ BOA. DH. EUM.5.ŞB.31/48-10.

¹⁸⁷ BOA. DH. ŞFR.70/97.

¹⁸⁸ BOA. DH. EUM.5.ŞB.31/48-20.

¹⁸⁹ BOA. DH. EUM.5.ŞB.31/48-22.

ziyarete bulunan Kızılhaç heyeti, dönemin imkânları doğrultusunda, şartlar zorlanarak misafir edilmiştir.

Bir Katolik Heyeti, Afyonkarahisar Esir Kampı'nı 1916 Noel'inde ziyaret etmiştir. Noel gününün oldukça soğuk olması sebebiyle görevlilerin kendilerine ikram edilen yemeğin daha sıcak kalması için yatağa taşıdıklarını belirtmiştir. Ziyaret sırasında Katoliklere Noel hediyesi verilmiştir. Ayrıca mahkûmların Noel için eğlence düzenlemelerine imkân sağlanmıştır. Hazırlanan raporda, komutanın büyük nezaket gösterdiği ve Noel sebebi ile iki günü tatil ilan ettiğini ve bu konuda ayırım gözetmedikleri belirtilmiştir¹⁹⁰.

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan Başkomutanlık Vekâleti'ne 11 Eylül 1917 tarihinde gönderilen belgede, Osmanlı topraklarında bulunan İngiliz savaş esirlerinin durumunu incelemek amacı ile Cenevre Kızılhaç Cemiyeti tarafından İsviçreli vekiller görevlendirilmiştir. Vekillerin Garnizon ziyaretlerini üç ay içinde gerçekleştirmelerine izin verilmiş olduğu ve İsviçreli Vekiller tarafından hazırlanan raporun İngiltere Hükümeti'nin isteği üzerine İstanbul'da bulunan Hollanda Elçiliği aracılığı ile Osmanlı Hükümeti'nin bu konudaki dikkatinin çekilmesi rica edilmiştir¹⁹¹.

Hazırlanan rapor yedi maddeden oluşmaktadır;

Birinci madde, her ay esirlerin istedikleri kadar uzun ikişer mektup yazmalarına müsaade edildiği beyan edilmiş olsa da İsviçreli vekillerin rapor ettiğine göre, Osmanlı kurallarına göre mektupların uzunluğunun iki sayfayı geçemeyeceği ve sınırlamaların olduğu bildirilmiştir¹⁹².

İkinci madde, posta ve paketlerle ilgili şikâyetler genel olmakla birlikte, İngiltere Hükümeti, Osmanlı posta memurlarının gerekli görülen işlemleri yapmadığını belirtmiştir. Posta ve paket işlemlerinin büyük bir titizlikle yürütülmeye çalışılması sebebi ile bazen karşılıklılık ilkesi gereği bazen de sansür uygulamaları

¹⁹⁰ Lawless, *a.g.t.*, s. 195.

¹⁹¹ BOA. HR. SYS.2203/6-7.

¹⁹² BOA. HR. SYS.2203/6-3.

sebebi ile bu işlemlerin uygulanmasında bazı gecikmelerin yaşanması muhtemel olarak değerlendirilmiştir¹⁹³.

Üçüncü madde, Afyonkarahisar’da harp esirlerinin darp edildiği konusu İsviçreli vekillerin dikkatini çekmiş ve saldırgan, bu konuda zan altında olan subayın gerekli teftişin yapılarak cezalandırılması istenmiştir¹⁹⁴.

Dördüncü madde, Afyonkarahisar’daki harp esirlerinin çalışma saatlerine dikkat çeken İsviçreli vekiller, esirlerin sabah saat beşten akşam saat beşe kadar çalıştıklarını ve bunun uzun bir süre olduğunu belirtmişlerdir. Vekillerin söylediğine göre, hükümet bunu ret etmiş ve bu konuda delil göstermelerine rağmen bu konuda ikna olmadıklarını dile getirmişlerdir.

Beşinci madde, Afyonkarahisar’da tıp hizmetinin fiyatı 151 liradan aşağı olmayan bu mahalde bulunan İngiliz tıbbî askeriyesine kendileriyle beraber esir bulundukları diğer harp esirlerinin sahip oldukları sanatları icra etmelerine müsaade edilmediğini söylemişlerdir. Tedavi masraflarının yüksek olması sebebi ile ellerinde mesleği olan esirlerin hem kendi mesleklerini icra etmeleri hem de diğer esirlerin tedavilerini yapmaları üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur.

Örnek olarak da Doktor “Barones” in Osmanlı Hükümeti’nden bu konuda izin aldığı belirtilmiştir. İngiltere Hükümeti, gerek Afyonkarahisar’da ve gerek diğer bölgelerde bulunan İngiliz doktorlarına mani olduğunu düşünmekte olduklarını dile getirmiştir. Bu rapor ile Osmanlı Hükümeti’nin, İngiliz esirlerin durumlarına dikkat çekerek gerekli işlemlerin yapılması için ricada bulunulmuş ve tercümesinin de yapıldığı bildirilmiştir¹⁹⁵. Bu raporda diğer heyetlerin hazırlamış oldukları raporların bir benzeri olarak esirlerin sürekli olarak şikâyet ettikleri mektup, posta gönderimi, çalışma saatlerinin fazlalığı ve esirlerin tedavisi gibi konuları kapsamaktadır.

Afyonkarahisar Esir Kampı’nda görev yaparken ortaya çıkan bir takım olumsuz durumlardan dolayı Mazlum Bey görevden alındıktan sonra 1917 yılının

¹⁹³ Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için *bkz.* Esirlerin Posta, Paket, Mektup İşlemleri.

¹⁹⁴ Bu konuyla ilgili belgeyi önceki bölümlerde görebilmek için *bkz.* Afyonkarahisar’daki Esirlerin Sağlık Şartları.

¹⁹⁵ BOA. HR. SYS.2203/6-4.

başında göreve Albay Ziya Bey getirilmiştir. Onun gelmesi ile birlikte, Afyonkarahisar Esir Kampı iyileştirilmeye başlanmıştır. Esirlerin tedavileri ve gıda ihtiyaçları iyi bir şekilde karşılanmaya çalışılmış ve hatta esirlerin eğlence zamanlarında kullanmaları için onlara bir de piyano sağlanmıştır. Esirler yavaşta olsa düzelen hayat şartları içerisinde, haftada üç ya da dört gün olmak üzere çarşıya çıkıp kendi alışverişlerini kendileri yapabiliyor ve Hollanda Elçiliği'nin her ay gönderdiği kıyafet ve paketler ellerine kısa sürede ulaşıyordu¹⁹⁶.

Harp esirlerinin ziyareti meselesi, her zaman önemli olmuştur. Bundan dolayı yabancı devlet heyetleri gerekli çalışmalar için izin istemişler ve izinler neticesinde kendi tebaasındaki esirlerin yaşam şartları üzerine detaylı raporlar hazırlamışlardır.

Daha öncede belirtildiği üzere savaşın devam etmesi sebebi ile esir garnizonları tarafsız devlet temsilcileri tarafından ziyaret edilmekteydi. Esirler üzerine detaylı bir rapor hazırlayan bir diğer devlet ise Hollanda olmuştur. İstanbul'daki Hollanda Elçiliği temsilcileri, Doktor Emile Ernest Menten ve Dirk Johannes Van Bommel'in Fransız ve İngiliz savaş esirleriyle ilgili farklı tarihlerde raporlar hazırlamışlardır.

Bommel'in Afyonkarahisar Esir Kampı ile ilgili 1 Haziran 1917,12 Haziran 1918, 17 Ağustos 1918 tarihli üç raporu bulunmaktadır. Bommel, 1 Haziran 1917 tarihli raporu Bommel, Afyonkarahisar Esir Kampı'na mensup olup İstanbul'da St.Stephan¹⁹⁷ yakınlarındaki demiryollarında çalışan 45 İngiliz esirin ifadelerine göre kaleme almıştır. Rapora göre, 1917 Şubat ayında kampta, Kilisede 320, Medresede 80 İngiliz ve 500 Hintli bulunmaktadır. Bu tarihte İngiliz ve Hintli esirlerin toplam sayısının 900 olduğu görülmektedir¹⁹⁸.

Hollandalı memur Dr.Emile Ernest Menten, 1918 yılında İstanbul'a gelmiş, içinde Afyonkarahisar Esir Kampı'nında bulunduğu birçok şehri bir memur eşliğinde ziyaret etmiştir. Gezmiş olduğu yerlerle ilgili raporunu Lahey'deki İngiliz Temsilciliği'ne göndermiştir. Menten, 21 Ağustos 1918 tarihinde ilk olarak

¹⁹⁶ Lawless, *a.g.t.*, s.152.

¹⁹⁷ St. Stephan, İstanbul Fener Bulgar Kilisesi.

[\(http://www.ibb.gov.tr/sites/ks/tr-TR/1-Gezi-Ulasim/sinagog_kilise/Pages/staphan-kilisesi.aspx\)](http://www.ibb.gov.tr/sites/ks/tr-TR/1-Gezi-Ulasim/sinagog_kilise/Pages/staphan-kilisesi.aspx).(2017,Haziran).

¹⁹⁸ Şahin, *a.g.m.*, s.42.

Afyonkarahisar Esir Kampı'nı ziyaret ettiğini beş gün burada kaldığını bildirmiştir¹⁹⁹. Raporda özellikle, konaklama, para, yakıt, su, dini hizmetler, yiyecek, iletişim olanakları, giyecek, dişçi ve doktor durumu üzerinde durmuştur.

Menten'in kampı ziyareti sırasında esir İngilizlerin sayısı 125 subay, 14 denizci subayı, 191 er ve 77 emir eridir. Bu tarihte İngiliz esirlerin toplam sayısı 407 civarındadır. Ziyaret sırasında esirlerden 7 tanesi hastanede tedavi görürken 11'i ise yeni hastaneye sevk edilmiştir. Rapora göre, subaylar uzun süre üst kamp denilen önceden Ermenilerin yaşadığı evlerde kalıyorlardı. Birçok evin tamiratsız olması sebebi ile garnizon kumandanı Albay Yusuf Ziya Bey, evlerin tamir edilip, yeni evlere yeni subayların yerleştirileceğini belirtmiştir²⁰⁰.

Menten, alt kamp olarak adlandırılan (İstanbul İstasyonuna yakın mevki) bölgede su kullanımının sıkıntılı olduğu, su tedarikinin oldukça zor olduğu üzerinde durmuştur.

Menten raporunda, Nisan 1918' de yapılan teftiş sonrasında geçici düzenlemelerin yapılmasıyla esirlerin yaşantılarının daha iyi bir noktaya ulaştığını belirtmiştir. Menten, geçici düzenlemelerin, Albay Yusuf Ziya Bey tarafından yapıldığını İngiliz makamlarına iletmiştir.

Geçici düzenlemeler daha çok esirlerin gündelik yaşamları içindeki durumları kapsamaktadır. Tanzim edilen maddeler sırasıyla; esirlerin düzenli saatlerde dışarı çıkabileceği, her milletten esirin belirli saatler içerisinde kamp bahçesinde yürüyebileceği, subay ve emir erlerinin Pazar ve pazartesi günleri pazara çıkabileceği, esir subayların kaldıkları evin tamiratından sorumlu olmayacakları ve çöplerin toplanması ile ilgiliydi²⁰¹.

Menten raporunda, kampın genel işleyişi ile ilgili geçici maddelere de yer vermiştir. Kampta, genel emirlerin sözlü olarak verilmekte olduğu, bu emirlerin resmi tercümanlar aracılığıyla garnizonda duyurulduğu belirtilmiştir. Akşam güneş batımında yoklama alındığı, yoklama sırasında subayların diğer evlerde

¹⁹⁹ Şahin, *a.g.m.*, s.47.

²⁰⁰ Şahin, *a.g.m.*, s.49.

²⁰¹ Şahin, *a.g.m.*, s.51.

bulunmalarının yasak olduğu, kaçmaya yeltenen esirlerin ise bireysel cezalandırılacakları üzerinde durulmuştur. Menten, bu hususta kamp komutanından söz almıştır²⁰². Tıpkı diğer raporlarda olduğu gibi bu raporda da üzerinde durulan belli başlı konular bulunmakta, esirlerin yaşam şartlarının iyileştirilmesi hem esir oldukları ülkenin o günkü ekonomik yeterliliği hem de karşı devletlerin kendi esirlerine sunmuş olduğu imkânlar çerçevesinde sınırlı olmuştur.

İngiltere ‘de bulunan Osmanlı esirlerinin mesken ücreti İngiltere Hükümeti tarafından karşılandığı için Türkiye’de bulunan esir İngiliz subayların mesken ücreti de Osmanlı Hükümeti tarafından ödenmekteydi.

Konya’da ikamet ettirilen esir İngiliz komutanlarının kaldığı otellerin konaklama ücretleri otel sahipleri tarafından arttırılmak istenmişti. Bundan dolayı Osmanlı Dışışleri Bakanlığı Üsera Muamelat Şubesi 14 Şubat 1918 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na yazdığı yazıyla Konya Üsera Garnizonu’nun kapatılarak Afyonkarahisar’da bulunan diğer İngiliz esir subaylar gibi kiraları daha ucuz hanelerde ikametleri münasip görölmüş olduğundan 200 esir İngiliz komutanın hane kirası daha ucuz olan Afyonkarahisar’a nakline karar verildiğini bildirmiştir.

Bu karardan sonra İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü aracılığıyla Afyonkarahisar Mutasarrıflığı’na yazdığı yazı ile Afyonkarahisar’da mevcut garnizona ilaveten iki yüz esir zabitin kalabileceğı hanelerin hazırlanarak Garnizon Komutanlığı emrine verilmesini istemiştir. Afyonkarahisar Mutasarrıflığı da İçişleri Bakanlığı’na gönderdiği 31 Mart 1918 tarihli telgrafla, Afyonkarahisar Esir Kampı’na Konya’dan gelecek iki yüz esir subayın ikametleri için yeterli miktarda hanenin hazırlanarak Garnizon Komutanlığı’na teslim edildiğini bildirmiştir²⁰³.

Yabancı devletlerin, esirlerinin nasıl bir ortamda kaldığını görmek istedikleri gönderdikleri yazılardan anlaşılmaktadır. 7 Mart 1918 tarihli belge İngiltere’deki Türk esirlerin bulundukları yerlerle ilgili resimlerin olduğunu ama Osmanlı topraklarında yaşayan esirlerin bulundukları yeri gösteren bir fotoğraf olmadığı

²⁰² Şahin, *a.g.m.*, s.52.

²⁰³ BOA. DH. EUM.5.ŞB. 58/28.

gerekçesiyle yazılmıştır²⁰⁴. İlgili ülkelerin, Osmanlı topraklarında bulunan esirlerinin yaşadıkları yeri merak ettiklerini ve kendi ülkelerinde yaşayan Osmanlı esirlerinin muhafaza edildikleri yerlere ait resimler olmasına rağmen, kendi esirlerinin yaşadıkları yere ait resimler olmadığı üzerine şikâyetlerini belirttikleri belgedir. Osmanlı ve Kızılay arşivlerinden yapılan araştırmalar neticesinde hem resimlere hem de yabancı heyetlerin ziyaretlerinde de esir garnizonlarından detaylı bilgilere ulaşılmaktadır.

4.1. ESİRLERİN GÜNLÜK HAYATI

Esirlerin günlük yaşamının nasıl olduğu hususunda diğer tüm konularda olduğu gibi arşiv kaynakları, kamplara yapılan ziyaret sonrası tutulan raporlar ve esirlerin tutmuş oldukları günlükler sayesinde bilgi sahibi olunmuştur.

Genelkurmay Başkanı'ndan, 11 Haziran 1916 tarihinde Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na oradan da Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderilen belgede, Afyonkarahisar'da bulunan esir subayların kasabanın en güzel ve havadar bir yerinde bulundukları her iki katta birer balkon bulunan, odalarının havadar caddeye bakan üç kattan oluşan büyük bir evde ikamet ettikleri belirtilmiştir. Esirlerin hava almak üzere haftada dört gün çarşı ve pazara çıkarılmakta oldukları ve arzu ettikleri zaman kasaba kenarında futbol oynamalarına müsaade edilmekte olduğu bildirilmiştir²⁰⁵.

Şartların ilk zamanlarda çok iyi olmaması sebebiyle, esaretin başlarında esirler, kuru ekmek, kırık buğdaydan oluşan bir lapa ve yoğurt yiyorlardı. Zamanla kamplarda yapılan değişikliklerle birlikte hem dışarıdan kendilerine gönderilen malzemeler ile hem de bulundukları yerlerden yapmış oldukları alışveriş sayesinde istedikleri malzemelere ulaşmışlardır. Başlangıçta Afyonkarahisar'daki Rus esirler tüm esirlere yemek hazırlıyordu. Ancak bu her esir tarafından benimsenmediği için sonrasında esirler kendi yemeklerini kendileri hazırlamaya başlamıştır²⁰⁶. Özellikle

²⁰⁴ K.A.196/107-1.

²⁰⁵ BOA. HR. SYS.2221/60-1.

²⁰⁶ Lawless, *a.g.t.*, s.210.

1917 yılında yaşanan sert kış sebebi ile Anadolu'nun geneli bu durumdan etkilenmiş ve haliyle esir kamplarında da yiyecek sıkıntısı oldukça fazla olmuştur²⁰⁷.

Kızılhaç Komitesinden Boissier ve Vischer'in Ekim 1914-1917 tarihlerini kapsayan raporunda, esirlerin yemeklerini kendilerinin pişirdiğini, başlıca gıdalarının bulgur (kırılmış, ezilmiş buğday), sebze çorbası ve et olduğu, yemeklerin kalitesinin normal düzeyde bulunduğu fakat miktarlarının çok az olup özellikle etli yemeklerin çok az verildiği belirtilmiştir. Günlük et miktarının 110-150 gram olup, İngilizlerin sığır eti, Hintlilerin koyun etini tercih ettiği, ekmeğin günde 900 gram verildiğini ve bunun iyi bir miktar olduğu dile getirilmiştir²⁰⁸.

Raporda, yemeklerin şehirden alınan malzemeler ile yönetmeliğe uygun olarak hazırlandığı ve subayların haftada iki grup halinde dışarı çıkabildiklerini fakat esirlerin bu yürüyüşlerin düzensizliğinden şikâyetçi oldukları dile getirilmiştir. Esirler arasından iki askeri doktorun hastanede çalışmak istedikleri ve buna rağmen hastanede çalışma izinlerinin çıkmadığı ve bu sorunun Savaş Bakanlığı'na (Harbiye Nezareti) şikâyet edildiği belirtilmiştir²⁰⁹.

Kampta, esirler arasında üniforma giyenlerin sayısının nadir olduğu, sürekli olarak genellikle sivil kıyafetler giydikleri belirtilmiştir²¹⁰.

Esirlerin günlük yaşamlarının nasıl olduğu hususunda Afyonkarahisar' da esir olarak bulunan er ya da subayların kaleme aldıkları günlükler sayesinde de bilgi sahibi olunmuştur. Bu bilgiler, esirlerin esir hayatını bir de kendi ağızlarından anlamamıza yardımcı olmuştur. Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan esirlerin düşünceleri hemen hemen aynı olmakla birlikte bazı esirlerin kanaatlerinde farklılıklar da bulunmaktadır. Aynı yer ve zamanda esir olmalarına rağmen birbirlerinden farklı görüşler ileri sürenler olmuştur.

Avustralyalı subaylar, durumlarının diğer esir garnizonlarına nazaran Afyonkarahisar Esir Kampı'nda daha iyi olduğunu ve çok iyi davranıldığını ancak

²⁰⁷ Lawless, *a.g.t.*, s.213.

²⁰⁸ Boissier,Vischer, *a.g.e.*, s.27.

²⁰⁹ Boissier,Vischer, *a.g.e.*, s.26.

²¹⁰ Boissier,Vischer, *a.g.e.*, s.27.

ekonomik şartların kötü olması sebebiyle gıda sıkıntısı ve hayal kırıklığı yaşadıklarını belirtmişlerdir²¹¹.

Avustralyalı J.Halpin adlı esir, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda kaldığında kendi ülkesinden esirlerle bir araya konulmadığını iddia etmiştir. Ancak böyle bir şeyin söz konusu olmadığı resmi kayıtlar incelendiğinde ortaya çıkmıştır.

“*My Experiences as a Prisoner*” adlı kitabın yazarı ve Avustralya hava kuvvetlerinde bir pilot iken uçağı düşünce yakalanan R.A. Austin adlı subay, esir edildikten sonra İstanbul'a getirilirken kendisine hem yolda hem de Afyonkarahisar'da iyi davranıldığını belirtmiştir. Esir kolayca içki bulabildiklerini, kendilerine bu konuda baskı olmadığını, diğer esirlerle birbirlerini desteklediklerini ancak İngiliz esirlerin Avustralyalı esirler arasındaki dostluğu anlayamadığını ifade etmiştir. Yine yüzlerce kitaptan oluşan bir kütüphane oluşturduklarını, tiyatro oyunları sergilediklerini ve Türklerin kendi personeline nasıl davranıyorsa esirlere de aynı şekilde davrandığından bahsetmiştir.

“*The Story of Harold Earl-Australian*” adlı kitabın yazarı Avustralyalı subay L.H. Luscombe Ankara ve Afyonkarahisar'da esir tutulmuştur. Luscombe, esirlerin çoğunun İngilizlerden oluştuğunu, kendilerinin yaşamaları için teraslı evlerde tutulduklarını, rahatlıkla çarşıda gezebildiklerini, çeşitli hayvan besleyebildiklerini, tiyatro oynadıkları ve içki içebildiklerini ifade etmiştir²¹².

İngiliz pilot Yüzbaşı Alan Bott, Pozantı'dan Ulukışla'ya buradan da muhafızlar eşliğinde Afyonkarahisar'a getirilmiştir. Sabahın erken saatlerinde beraberindeki esirlerle muhafızlar eşliğinde ilk olarak Medrese camine götürüldüklerini, sabah olduğun da ise kendilerinin Türk subayı tarafından esirlerin tutulduğu evlerin bulunduğu sokağa getirildiklerini belirtmiştir²¹³.

Bott, Kut'ul-âmare'de garnizonundan kurtulan diğer esirlerin kıyafetlerinin İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden sağlandığını ve kendileri için kıyafet

²¹¹ Peter Stanley, *Prisoners of War (Australia) 1914-1918*, International Encyclopedia of the First World War, (Dijital Koleksiyon), 2015, s.5.

²¹² Şahin, a.g.e., s.119-121.

²¹³ Alan Bott, *Eastern Nights-And Flights A Record of Oriental Adventure*, Doubleday, Page and Newyork Company,1919, s.125.

temininin ise Afyonkarahisar'daki terziler tarafından yapıldığını söylemiştir. Yozgat, Bursa ve Gediz ile karşılaştığında “*Afyonkarahisar en büyük esir kampıdır*” demiştir. Çanakkale ve Mezopotamya'dan getirilen İngiliz subayların ilk toplandığı yer olduğunu ve Türk ve Ermeni ailelerin evleri boşaltılarak esirlerin buralara yerleştirildiğinden bahsetmiştir²¹⁴.

Yaşadıklarını kaleme alan bir başka Avustralyalı esir Yeats Brown, Mersin'den Kıbrıs'a kaçmaya çalışırken yakalanmıştır. Trenle Afyonkarahisar'a nakledilmiştir. Afyonkarahisar'a geldiklerinde boş bir eve getirildiklerini ve evin pencerelerinin tel örgüyle çevrildiğinden bahsetmiştir²¹⁵.

Yazar, bir araya toplanan esirlerin yürüyerek Afyonkarahisar Kalesinin dibinde bulunan Ermeni kilisesine getirildiklerini ve bu sırada hep bir ağızdan marş söylediklerini ve kasaba halkının kendilerini şaşkınlıkla izlediklerinden söz etmiştir.

Yeats Brown, getirildikleri kilise hakkında da bilgi vermiştir; “Üç kişi kaçtı ve bu kaşılar devam edecektir, sağlıklı biri olarak burada kalmak değişik bir tecrübe. Oldukça kasvetli kilise, düz mermer, kumtaşı ve meşeden inşa edilmiş, doğu tarafında mermerden bir mihrap olan kilise düşünün. Sunağa açılan iki oda ve batı tarafında da yüksek bir galeri vardı. Ana binada İngilizler kalıyordu. Bir küçük oda Fransızlara ayrılmış, bir oda da şapel için ayrılmış. Rus esirler mihrapla koro yerinin arasında duruyorlardı ama birçok milletten insan bir aradaydı. Bizim asker hizmetkârlarımız galeri kısmına yerleştirildi. Herkes yerleştirildikten sonra ortadaki boş alan dışında hareket edecek boş alan kalmıyordu. Egzersiz için, çamaşır yıkamak için ve yemek pişirmek için bir düzenleme yoktu.”²¹⁶.

Yazar kaldıkları kamp hakkından da şöyle bahsetmiş: “ Biz ortak bir bahçeye bağlı dört evde kaldık. Evler oldukça yeniydi ve bu yüzden pencere vb. donanımları yoktu. Biz çerçeve ve kapıları yaptık, banyo ve mutfak inşa ederek kalaslardan ve boş levhalardan masalar yaptık. Gerçek bir evin dışında biz aslında her şeyi yaptık.

²¹⁴ Bott, *a.g.e.*, s.126.

²¹⁵ Francis Yeats -Brown, *Caught By The Turks*, The Macmillan Company, Newyork 1920, s.68.

²¹⁶ Yeats-Brown, *a.g.e.*, s.69,70.

Erkekler olarak Almanya’da tutulan subaylarımızdan iyi olduğumuzu belirtmeliyim”²¹⁷ demiştir.

Yeats-Brown, Afyonkarahisar’daki iki gününü şöyle anlatmıştır: “Pazartesi, saat 6’da uyandım, 200 kez ip atladım. Kahvaltıda 2 yumurta ve yeni pekmezimden yedim. ‘*Hilal*’ gazetesini okudum. Gizli haritamın üstündeki yerleri inceledim. Modern savaşlarda süvari kullanımı hakkında uzun bir tartışma yaptık. Bahçede yürüdüm. Öğlen, kuzu pirzola yedim. Yeni hamağımı tamamladım. Serbest ticaret konusunda tartıştık. Bahçede *badminton** oynadık. Felsefe okudum. Saat 7.30’da parti vardı. Afyon toplayanları seyrettim. Akşam 8’de akşam yemeği: çorba, yumurta, don yağı tatmin ediciydi. Briç oynayıp yattım.”

“Salı, saat 6.15’de uyandım. 250 kez ip atladım. Ağır bir boks yaptım. Kahvaltıda 2 yumurta yedim ama güzel değildi. Bu sabah “*Hilal*” gelmedi. Dünkü süvarili asker konusunda konuştuk. Bahçede yürüdüm. Öğle yemeği için et vardı. Hamakta sivrisinekler ısırıyor kendimi korumaya çalıştım. Akşam yemeği 8’de koyun eti pirzola. Satranç oynadıktan sonra uyudum.”²¹⁸.

Buckingham Üniversitesi fahri profesörü Dr. Jonathan Arch, dedesi Çavuş Austin Sanders Arch’in Afyonkarahisar Esir Kampı’nda geçirmiş olduğu iki yıllık sürede günü gününe tutmuş olduğu günlükleri derleyip kitap haline getirmiştir. Çavuş Arch, Katia Muharebeleri neticesinde yakalanıp esir edilmiştir. Ele almış olduğu günlükler Katia’dan Afyonkarahisar Esir Kampı’na getirilmesini, burada geçirdiği süreyi ve Temmuz 1918 tarihinde çalışmak üzere gönderildiği İstanbul’daki dönemini kapsamaktadır. Çalışmada, Afyonkarahisar Esir Kampı’nda geçirmiş olduğu süreyi ve bunun üzerine tutmuş olduğu günlükler üzerinde durulacaktır. Çavuş Arch, yakalandıktan kısa bir süre sonra Tarsus’a buradan Pozantı’ya getirilmiş burada biraz konakladıktan sonra 21 Mayıs gecesi trenle Konya’ya ulaşmıştır. Daha sonra buradan ayrılıp 22 Mayıs 1916 tarihinde Afyonkarahisar’a gelmiştir. Gelir gelmez karantina kampına götürülmüştür. Karantina sırasında 26 erkek patiskadan küçük bir bez parçası (yazar karantina çadırından bahsediyor olmalı) ile ayrı

²¹⁷ Yeats-Brown, *a.g.e.*, s.78.

* Raket ve bir tür tüylü topla oynanan tenis tarzı bir oyundur.

²¹⁸ Yeats-Brown, *a.g.e.*, s.81,82.

tutulmuşlardır. Arch, “Kayalık bir tepenin altında hoş bir yer”²¹⁹ olarak adlandırdığı asıl kalacakları yer olan Ermeni Kilisesine getirilmiştir. Kalıcı dinlenme yeri olarak burayı yazmıştır.

Çavuş Arch, tuttuğu günlüğünde gün içinde neler yaptıklarını detaylandırmıştır. Günde iki öğün yemek yediklerini, kahvaltıda küçük bir somun ekmek, mercimek veya buğday, geceleyin ise fasulye soğan ve küçük kemik iliklerinden oluşan yiyeceklerini tatmin edici bulmamıştır. Bazı İngiliz subayların kendilerini görmeye getirildiğini, yazmıştır. Lavabo düzenlemelerinin kötü ve kasabanın su sıkıntısı yaşadığı ve farklı yerlerden su temin edildiğini söylemiştir. Sabah 6’da kahvaltı yaptıktan sonra çalışmak için taş kırmaya sabah 7’den akşam saat 18’e kadar çalıştığını dile getirmiştir. Üç dört gün üst üste bir binanın inşaatında çalıştığını sonrasında bir marangozun yanında çalışmaya başladığını yazmıştır²²⁰.

Çavuş Arch, aralıklarla çalışmaya devam ettiklerini ve yine karantina altına alındıklarını belirtmiştir. Üç posta kartı gönderdiğini bunların gönderilmediğini, ellerinde sadece çok az çay olduğunu ifade etmiştir. Marangozun yanında çalışmaya devam ettiğini bazı Ermeni evlerinde tahtaları sökerek kendilerine oturup yatabilecekleri yataklar yapmaya çalıştıklarını yazmıştır. Her üç kişi bir yatakta ve bir battaniye örtüklerini ve yaklaşık 200 kişi olması sebebiyle sıkıntı yaşadıklarını, 20 kişiden oluşan Rusların ise iki küçük galeriyi kapladıklarını ve bundan dolayı spor yapacakları alanın kısıtlandığını dile getirmiştir. Taş kırma işlerinde günlük 1 D²²¹ almışlar ve ara sıra ise garnizon komutanının kendisine kötü tütün paketi sunduğunu belirtmiştir. Yıkanma alanlarını kendilerinin yaptığını ifade etmiştir. Bunun dışında dış fırçasına sahip olduklarını ve bunun harika bir lüks olduğunu yine yıkanmak için sabunun oldukça pahalı olduğunu söylemiştir.

Arch, esir oldukları kampın mutfağında küçük bir masa üzerinde şunların olduğunu belirtmiştir: 30 tereyağı, 12 portakal, 3½ karaciğer, 8 üzüm, 8 kayısı, 2½

²¹⁹ Arch, *a.g.e.*, s.26.

²²⁰ Arch, *a.g.e.*, s.28.

²²¹ Yazar 1D diye düştüğü dipnotta “İngiliz peni mi? Bir piastre bunların yaklaşık iki değerindedir” demiştir. *Bkz. Jonathan Arch, Diaries of a World War One Prisoner of War in Turkey*, s. 30.

un, bir koyun 30 ile 40 lbs²²² 26 P.T.²²³ 6 kanatlı, 10'ar kaz. Her birimden bir erkek yerli aşçıya yemek hususunda yardım etmiştir.

Çavuş Arch, mektuplarının gelmeye başladığını bununla birlikte Amerika sefareti aracılığıyla kendilerine bazı giysilerin gönderildiğini belirtmiştir²²⁴. Yeni yılı kampta karşılayan esirler, Türk ve İngiliz doktor tarafından muayene edilmişlerdir. Medrese inşaatında çalışmaya başlayan esir, burada bir büfenin olduğunu ancak oradan bir şeyler alacak paranın olmadığını belirtmiştir. Arch, sık sık yağın karın çalışmalarını üç dört gün arayla durdurduğunu ama hava biraz düzelince çalışmaya devam ettiklerini belirtmiştir. 31 Mart'ta havaların iyi olduğunu ve diğer mahkûmlarla birlikte ağaç dikmek için toprağı kazdıklarını söylemiştir. Çok çalışıp yorulduğunu ve çalışmaları neticesinde 50 P.T. aldıklarını medrese çalışması için ise her birinin 10 P.T. aldığını söylemiştir.

13 Temmuz 1917 tarihinde 60 kişiden oluşan esir kafilesinin Afyonkarahisar'dan, Adapazarı'ndaki Esir Kampı'na sevk edildiğini, değişim umuduyla İstanbul'a giden 5 sakatın geri döndüğünü ve onların iyi vakit geçirdiğini dile getirmiştir²²⁵.

Arch, 30 Temmuz'da Türk temsilcilerden kampı denetlemek üzere Yusuf Ziya Bey'in geldiğini, sağlığının şimdi çok daha iyi olduğunu ve gece verilen konsere onun da eşlik ettiğini, kendilerine teşekkür edip daha iyi zamanlar dileğini belirtmiştir.

Haftada iki gün Pazartesi ve Çarşamba olmak üzere yürüyüş günü olduğunu, havaların oldukça iyi olduğunu, yiyecek fiyatlarında artış olduğunu belirtmiştir²²⁶.

Arch, 20 Mayıs'ta erkeklerin gün boyu dışarıda spor için bulunduklarını, diğer kamplarda bulunan hasta esirlerden oluşan küçük grupların gelmeye devam ettiğini, şortla giyebilmek için ayaksız çoraplar yaptığını belirtmiştir. Arch, 3 kişinin

²²²Bir ağırlık ölçüsü birimidir. 1 pound (lbs) 0.45 kg; 1 kg 2.20 pound (lbs) dur. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Libre_\(K t le_birimi\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Libre_(K t le_birimi)) (2017, Haziran).

²²³İngiliz ve Amerika  l   sisteminde katı ve sıvı maddeler için yaklaşık yarım litrelik hacim birimidir. <https://www.turkcebilgi.com/pint> (2017, Haziran).

²²⁴ Arch, *a.g.e.*, s.30,34.

²²⁵ Arch, *a.g.e.*, s.40,44.

²²⁶ Arch, *a.g.e.*, s.46.

Mühendis olarak İstanbul'a gittiğini, 10 Haziran'da 100 Rus ve 6 Fransız esirin çiftlikte çalışması için Konya'ya gönderildiklerini, kendisinin de artık buradan gitmek istediğini ve bu isteğini iletmesi için Emin Efendi'den yardım istediğini, dile getirmiştir. 28 Haziran 1918 tarihinde İstanbul'a götürülmek üzere hazır olması gerektiğinin söylendiği ama aksilik olduğu için hemen yola çıkamadıklarını, 1 Temmuz'da sabah 5'te trenle yola çıktıklarını, daha sonra Eskişehir'e ulaştıklarını buradan da Marmara denizi olduğunu düşündüğü yere geldiklerini ve teknelerle nakillerinin gerçekleştiğini yazmıştır²²⁷. Başta da söylediğimiz gibi esirin bundan sonraki tuttuğu notlar İstanbul ve eve dönüşünü kapsamaktadır.

İngiliz Pilot Yüzbaşı Alan Bott'un söylediğine göre, esirler haftada bir ya da iki kez Afyon'un dar sokaklarında yürüyüş yapmışlar kimi zamanda kendi aralarında futbol ve kriket oynamışlardır²²⁸. John Still ise, beş ya da altı hafta boyunca işlerin sorunsuz gittiğine kendilerine gönderilen koli ve paketlerin tam ve eksiz olduğunu, mektuplarda da fazla sorun yaşamadıklarını evlerinden gelen mektuplarını alabildiklerini ve bu sayede esaretin biraz daha "tolere" edilebilir bir hal aldığını söylemiştir²²⁹.

Kaldıkları yerden firar olaylarının yaşanması sebebiyle tüm mahkûmların dışarı çıkartılarak sıraya dizildiklerini ve kendilerinin kalması için düşünülen ve Hisar'ın hemen dibinde kaldığını söylediği avlusu küçük, büyük bir kilise ve kilise avlusunun içindeki Ermeni okulu olduğunu, kendilerinin medrese dışında kaldıkları ikinci mahkûm yerleri olarak kiliseyi adlandırmıştır²³⁰.

Yazar, Afyonkarahisar'ın bir "*dinlenme kampı*" olarak kullanıldığını, Medrese ve Kilisenin ise daha çok hasta, yıpranmış mahkûmlar için kullanıldığını söylemiştir. Burada iyileştirilen esirlerin bazılarının Karadeniz yakınlarındaki

²²⁷ Arch, *a.g.e.*, s.64,65.

²²⁸ Bott, *a.g.e.*, s.130.

²²⁹ Still, *a.g.e.*, s.131.

²³⁰ Bott, *a.g.e.*, s.143.

ormanlarda kereste kesmeye bazılarının da Toros dağlarında inşa edilen demiryolu hattında çalıştırılmaya gönderildiğini dile getirmiştir²³¹.

Yazar, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Bern Anlaşması'nın bir kopyasının Afyonkarahisar'a gönderildiğini, 1500 Türk esire karşılık 300 İngiliz ve 700 Hintli esirin serbest bırakılmasının söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Yazar, ilk yönetim kurulunun 8 Ağustos 1918 tarihinde Afyon'a gelmiş olduğunu ve görüşmelere başlandığını dile getirmiştir²³².

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda farklı dönemlerde kalmış esirlerin kaleme almış oldukları kitapları incelemem neticesinde, Afyonkarahisar Esir Kampı hakkında arşiv belgelerinin yanı sıra kitaplarla da önemli bilgilere ulaşılmış olduk. Esirlerin, esir olmalarından itibaren bulundukları kampla ilgili, nasıl ikame edildikleri, kamp yaşantıları, sahip oldukları haklar hakkında genel bir bilgi sahibi olunmuştur. Esirler tarafından yazılmış kitaplar arasında taraflı tutumlar sergilense de genel olarak olumlu fikirler sunulması, garnizonda farklı dönemlerde kalan esirlerin ortak noktalarda bilgi vermesi verdikleri bilginin doğruluğunu da kanıtlar niteliktedir.

4 Ağustos 1916 tarihinde Romani Kanal mevkinde esir edilip Afyonkarahisar'a getirilen sinyalci asker Duncan Leslie Richardson 17 Temmuz 1918 tarihli mektubunda şunları söylemiştir: *“Sağlığım yerinde, iyiyim. Sağlam bir tane daha paketim geldi. Her şey çok değişti. Şu an da daha evvel bulunduğum kamptan çok daha iyi bir kamptayım. Paramız ve paketlerimiz sağlam ve eksiksiz geliyor.”*²³³ Jordan isimli bir başka esir de *“Ben küçük Asya'da bir kamptayım. Yaralarım neredeyse daha iyi ve oldukça iyiyim. Gerçekten iyi yaşıyorum. Türk yetkililere bir şey demeyin son derece nazik ve saygılılar. İlk önce kötüydü. Kasabaya girmemiz yasaktı. Ama şimdi çok iyi”*²³⁴. Bu esirler yaşamından oldukça memnundur. Bazı esirler bulundukları kamplarda her ne kadar yaşam şartları ve konforundan şikâyetçi de olsalar dönemin şartları düşünüldüğünde olabildiğince iyi

²³¹ Bott, *a.g.e.*, s.184.

²³² Bott, *a.g.e.*, s.221,222.

²³³ Şahin, *a.g.e.*, s.152.

²³⁴ Lawless, *a.g.t.*, s.153.

şartlarda ikamet edilmiştir. Hatta kimi zamanda esirlere verilen imkânlar yer yer Türk askerine sunulan imkânlardan daha iyi olmuştur.

4.2. ESİRLERİN YAPMIŞ OLDUĞU ETKİNLİKLER

Kamplarda esirler, boş vakitlerini daha iyi geçinmek amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlemişlerdir. Dil öğrenimi, tartışmalar, tiyatro yapımları, resim vb. gibi etkinliklere zaman ayırmışlardır. Bazı faaliyetler bireysel gerçekleştirilirken esirler bazı faaliyetleri ise grup halinde yapmışlar ve bu sayede esirler arasında etkileşim de olmuştur.

Esirlerin ilk zamanlar birbirleriyle iletişim halinde olması yasaktı. Zaman ilerledikçe diğer konularda olduğu gibi bu konuda da esirlere müsamaha gösterilmiştir. Afyonkarahisar'da esir olarak bulunan John Kerr, esirler arasında iletişimin arttığını, bazen birbirlerine çay ve yemek ikram ettiklerini, yeni gelen ve hasta esirlere kısa süreli ziyaretler gerçekleştirdiklerini dile getirmiştir²³⁵.

R.A. Austin adlı Avustralyalı subay esir ise, diğer esirlerle birbirlerini sürekli olarak desteklediklerini, birlikte bir kütüphane oluşturduklarını, tiyatro oyunları sergilediklerini belirtmiştir²³⁶.

İngiliz pilot Yüzbaşı Alan Bott ise unutkanlıktan ve depresyondan kurtulmak adına kampta ellerine ulaşabilen kitapları okuduklarını, kendilerince kitap, şiir yazdıklarını, resimler yapıp kendilerince şarkılar bestelediklerini yazmıştır²³⁷.

Kampta fiziksel aktiviteler özellikle spor oldukça popülerdi. Esirler bireysel sporların yanı sıra grup halinde oynan maçlar da yapabiliyorlardı. Yetkililerden alınan izin sonrasında esirler futbol maçları da yapmaya başlamıştı. Ocak 1916'da esirler hem kartopu savaşı hem de futbol maçı yapmış ama oldukça hasar

²³⁵ Greg Kerr, *Lost Anzacs- The Story of Two Brothers*, Oxford University Press, Melbourne 1998, s.125,128.

²³⁶ Şahin, *a.g.e.*, s.120.

²³⁷ Bott, *a.g.e.*, s.133.

görmüşlerdi. Ayrıca esirler bir futbol topu için 100 piastres ödemiş ve oyun sırasında çok sayıda cam ve lambaya da zarar vermişlerdi²³⁸.

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan esirler, dışarıda siyasi olarak ne gibi gelişmelerin olduğunu da merak ediyorlardı. Bu meraklarına gidermek adına ara sıra ellerine ulaşan ve Fransızca olarak basılan *The Hilal* isimli gazeteden bilgi alıyorlardı. Ancak bu haberlerin çoğu Alman yanlısı yazılmaktaydı. Bazen esirlere Türk memurlar tarafından bir Türk gazetesi de veriliyordu²³⁹.

Ayrıca esirler günlük yaşantıları hakkında yazdıkları mektuplardan meydana gelen *Afion Kara Hissar Gazette* adlı gazete yayımlamışlardır. Adı geçen gazetenin 20 Haziran, 22 Temmuz ve 20 Ağustos 1918 tarihli üç nüshası bulunmaktadır²⁴⁰.

Esirlerin yemeklerini ilk zamanlar Rus esirler yapıyordu. Ancak yapılan yemeklerin diğer esirler tarafından beğenilmemesi üzerine esirler kendi yemek gruplarını oluşturarak kendi yemeklerini zevklerine göre yapmışlardır. Kimi zaman esirler çarşıdan kendi yiyecek içecek alışverişlerini yapıp garnizon aşçısına yemek yapımı konusunda yardımcı olmuşlardır²⁴¹.

Kamptaki Avustralyalı esir Çavuş Arch, Noel günü için hazırlıklar yaptıklarını, kendilerine akşam yemeği hazırlayıp ve sınırlı miktarda bira ve viski almak isteyenlere imkân tanındığını söylemiştir. Bira 10, Rakı 18, Viski 100 şişe olacak, “*kendi pudingimizi hazırlıyoruz ve et fırında kavrulacak*” demiştir. Ayrıca esir birkaç günlüğüne harmoni hazırladıklarını ve ertesi gün konser vereceklerini yazmıştır. Kısa bir süre çalıştıktan sonra yürüyüşe çıkan esirler, akşam yemeği için koyun kızartması, kahve, patates, lahana, şalgam ve tatlılardan oluşan bir yemek hazırlamışlar, geceleri ise sırayla konser vermişlerdir. Esir bu durumu “*Şimdi pratik olarak özgürüz ancak pirelerden rahatsızız*” diyerek tanımlamıştır. 30 Aralık'ta Amerikan Elçiliğinden Noel için kendilerine, pudingler ve kekler gönderilmiştir²⁴².

²³⁸ Kerr, *a.g.e.*, s.142,147.

²³⁹ Lawless, *a.g.t.*, s.203.

²⁴⁰ Feyza Kurnaz Şahin, “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki İngiliz Esirler”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.56, Erzurum, 2016, s.1268.

²⁴¹ Arch, *a.g.e.*, s. 30.

²⁴² Arch, *a.g.e.*, s. 36.

Esirler kendi aralarında Noel kutlamaları için etkinlik kartı oluşturmuşlardır. O gece yapılacak her türlü etkinlik müzik, drama vb. ve bunları kimlerin yapacağı üzerine oluşturulmuş bir etkinlik kartıdır²⁴³.

Arch, esirlerin gün boyunca dışarıda olduklarını, futbol maçları düzenlediklerini, ailesine iki sayfalık mektup yazdığını ve günün gecesinde ise konser verdiklerini yazmıştır²⁴⁴.

Arch, haftada iki gün Pazartesi ve Çarşamba olmak üzere yürüyüş günü olduğunu, memurlardan kendilerinin yeni müzikal komedi “*Kinotera*” ı yapmalarına müsaade aldıklarını ve bunu ayetler eşliğinde iyi bilinen müziklere uydurarak Kilise’de seslendireceklerini yazmış ve “*bu çok eğlenceliydi*” demiştir. Eski piyanolarının tamirde olduğunu ve o gelene kadar Ermeni bir kadının kendilerine piyano hediye ettiğini yine, kadının kendisine bir İncil vermek istediğini ve iki şiir kitabı da hediye ettiğini belirtmiştir²⁴⁵.

Çavuş Arch, 25 Aralık tarihini Xmas Günü (kurmuş oldukları koronun adı), olarak düşmüş ve bugün, arkadaşlarıyla kiliseye gidip şarkılar söylediklerini, sabah kahvaltısını 8.30 ‘da çay, yumurta ve pastırma ile yaptıklarını belirtmiş. 9.30’da İngiliz Papaz tarafından yönetilen kilise ayinini gerçekleştirdiklerini, akşam yemeğini de birlikte yediklerini menüde, koyun, patates, erik pudingi, bisküvi ve puro eşliğinde çay olduğunu, dile getirmiştir²⁴⁶.

Esirler bulundukları kamplarda her ne kadar kendilerini eğlendirecek faaliyetlerde bulunuyor olsalar da esir oldukları garnizonlardan biran önce kurtulmanın yolunu aramışlardır. Onlar için ilk kurtuluş yolu ise firar etmekten geçiyordu.

²⁴³ Etkinlik kartı *bkz.* EK- 2.

²⁴⁴ Arch, *a.g.e.*, s. 42.

²⁴⁵ Arch, *a.g.e.*, s. 46.

²⁴⁶ Arch, *a.g.e.*, s. 49.

5. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN FİRAR TEŞEBBÜSLERİ VE ALINAN ÖNLEMLER

Afyonkarahisar'da esirler başka ülkelerde olduğu gibi tel örgüler ve duvarlar arasında değil, halkın içinde evlerde, kiliselerde ya da kamu binalarında tutulmuştur. Buna rağmen esirlerin firar etme girişimlerine sıklıkla başvurmuş oldukları dikkati çekmektedir.

Kamplarda esirlere birtakım imkân ve kolaylıkların tanınmasının yanı sıra doğal olarak onlara bir dizi yasak ve kısıtlamalar da getirilmiştir. Getirilen yasak ve kısıtlamaların temelinde ise güvenlik ve firar girişimi kaygısı bulunmaktadır. Çünkü savaş esnasında esir edilenler, esaretten daha çabuk kurtulmanın yolu olarak pek çok firar teşebbüsünde bulunmuştur. Harp esirleri ellerine geçen en küçük fırsatları değerlendirmekten geri durmamıştır.

Esirler arasında yapılan kısıtlamalardan sonra oluşan şikâyetlerin başında belirli saatlerden sonra sokağa çıkma yasağı gelmektedir. Esirlere getirilen bu kısıtlamalardan sonra araya yabancı devlet elçilikleri girmiştir. İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği 25 Ekim 1915 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne göndermiş olduğu yazıda, akşam 9'dan sonra sokağa çıkma yasağının uygun olmadığını, en azından bu kısıtlamaların esnetilmesini talep etmiştir. Elçilik, söz konusu kısıtlamaların diğer ülkelerde bulunan Osmanlı esirleri düşünülerek karar verilmesi gerektiğini belirtmiştir²⁴⁷.

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı'na 10 Mayıs 1916 tarihinde saat kısıtlamasıyla ilgili gönderilen yazıda, yabancı devlet esirlerinin gece saat 9'da sokağa çıkmasına müsaade olunmadığı, günlerin uzaması sebebiyle sürenin bir saat daha uzatılmasının Amerika Elçiliği'nden talep edildiği ifade edilmiştir²⁴⁸. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere dışarı çıkış saatinin, mevsimin yaz olması sebebiyle bir saat daha uzatılarak bu konuda yabancı devlet esirlere esneklik gösterilmesi istenmiştir.

²⁴⁷ BOA. HR. SYS.2129/31.

²⁴⁸ BOA. HR. SYS.2131/3-3.

Anadolu’da bulunan esir garnizonlarında olduğu gibi Afyonkarahisar Esir Kampı’nda bulunan esirler de firar girişiminde bulunmuştur. Konuyla ilgili arşiv belgeleri bize detaylı bilgi vermektedir.

Osmanlı Dışışleri Bakanlığı’ndan, Başkomutanlık Vekâleti’ne 2 Temmuz 1916 tarihinde bir belge gönderilmiştir. Bu belgede, Amerikan Büyükelçiliği’nden alınan bilgi ile Afyonkarahisar Esir Kampı’nda ikamet ettikleri halde buradan kaçma girişiminde bulunan ve bir ara derdest edilen Binbaşı Stoker, Cohrane ve Teğmen Price isimli üç İngiliz subayın bulundukları yerlerin bildirilmiş olduğu; bunlardan birinin mertebesi sebebiyle hiç bir ceza almayacağı İngiltere Dışışleri Bakanlığı’na bildirildiği, ifade edilmiştir. Ayrıca esirlerin kaçmaları için para gönderildiği ve kendilerine yapılacak muamele ile ilgili daha sonra bilgi verileceği yazılmıştır²⁴⁹. Yüksek rütbedeki esirlerin kaçma girişiminde bulunmaları ayrıca bu firarilere kaçmaları için para gönderilip, yardım edilmesi oldukça dikkat çekicidir.

3 Temmuz 1916 tarihli ve 84290/975 numaralı tezkereye cevap olarak; Başkomutanlık Vekâleti’nden, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı’na 9 Temmuz 1916 tarihinde gönderilen belgede Afyonkarahisar Esir Kampı’ndan firar ederek tutuklanan Binbaşı Stoker, Cohrane, Teğmen Price isimli subayların kaçtıkları gün İstanbul’da Merkez Komutanlığı’na gönderilmiş oldukları belirtilmiştir. Kendilerine daha ziyade bir şey vermek maksadıyla - ki bu bir belge olabilir- adı geçen kumandanlığa namusları üzerine firar etmeyeceklerine dair söz vermiş olmalarına rağmen firar ettiklerini sırayla itiraf ettikleri dile getirilmiştir. Esirler, her gün tutuklu bulundukları dairenin içerisini gezerek hava almakta oldukları ve dışarıda da gezmek istediklerini bildirmişlerdir. Adlarına gelen akçelerin de kendilerine verilerek makbuzlarının Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderildiği Amerikan Büyükelçiliği’ne haber edilmiştir²⁵⁰. Firar etme girişiminde bulunan bu esirlerin kaçmayacaklarına dair söz vermiş oldukları ve firar etmeden önce de uyarılmışlardır. Esirler, kaçma sebebi olarak küçük bir daire içinde havalandırmanın kendilerine yetmediğini ve açık alanda havalandırmaya çıkmak istediklerini bahane ederek bildirmişlerdir. Ayrıca esirlere başkaları tarafından gönderildi diye söylenen paranın ise kendilerine

²⁴⁹ BOA. HR. SYS.2221/64.

²⁵⁰ BOA. HR. SYS.2221/74-7.

ait para olduğunu ve makbuz karşılığı aldıklarını makbuzlarının ise Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderildiğini iddia etmişlerdir. Esirlerin kaçma teşebbüslerini kabul edilebilir bahanelerle savunmaya kalkmaları alacakları cezayı birazda olsa hafifletmeye çalıştıklarını göstermektedir.

Bazı esirlerin bulundukları garnizonlarda başka milletler için casusluk girişimlerinde bulunduğu ve bunun için gerekenin yapılmasının istendiğini gösteren belgeler vardır. Bu türden bir belge; Osmanlı İçişleri Bakanlığı'ndan, Karahisar Mutasarrıflığı'na 25 Mayıs 1916 tarihinde gönderilmiştir. Afyonkarahisar'da iskân eden bazı esirlerin Rus casusu olduğu, bununla birlikte bu duruma Bulgar subay ve bir Avusturyalının da katıldığı, esirlerin durumunun teftişi için memur Hamilton Bey tarafından durumun yazı ile bildirilmiş olduğu belirtilmiştir. Ortaya çıkan vaziyetin ve esirlerden harp esirleriyle temasta bulunanlar ile ilgili gerekli tedbirin alınması mühim olduğu ifade edilmiştir²⁵¹.

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan, Başkomutanlık Vekâleti'ne 13 Eylül 1916 tarihinde gönderilen belgede; Afyonkarahisar'da bulunan esir subaylardan firar etmeyeceklerine dair namusları üzerine söz verdikleri halde, kendilerine her türlü serbesti ve müsaade edilmiş olmasına rağmen müsaadeyi suiistimal eden ve namusları üzerine verdikleri sözden dönen üç İngiliz subay, garnizondan firar etmiştir. Bunun üzerine garnizon dâhilinde tamirat ki büyük ihtimalle esirlerin kaçmalarını engelleyecek tel örgü vb. mecburi olmuş ve bununla birlikte adı geçen esirler birkaç gün için başka yerlere gönderilmiş ve daha sonra eski ikametgâhlarına sevk edilmiş oldukları bildirilmiştir²⁵².

Esirlerin bulundukları yerlerden firar etmeyecekleri konusunda yemin etmeleri ve yemin metni imzalamaları sürekli olarak başvurdıkları yöntemin bu olduğunu göstermektedir. Esirlerin kaçma girişimleri sebebi ile garnizon etrafının tel örgüyle kapatılmak zorunda kalınmıştır. Daha öncede söylendiği gibi esirler kaçmak için en küçük fırsatı değerlendirmekten kaçınmamışlardır. Yukarıdaki belgede de geçtiği üzere esirlerin kısa süreliğine tadilat sebebiyle başka bir yere gönderildikleri ve bu fırsatı değerlendirerek buradan da kaçmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır.

²⁵¹ BOA. DH. ŞFR.64/125.

²⁵² BOA. HR. SY.2222/28.

Bazı durumlarda esirlerin söz vermelerine rağmen yine de kaçma girişimde bulunmalarından ötürü, onlara verilen bu serbestliğin çok fazla olması ve firar olaylarının önüne geçilmesinde zorluklara sebep olması nedeniyle durum Osmanlı Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla yabancı devlet elçiliklerine bildirilmiştir.

Başkomutanlık Vekâleti tarafından Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 3 Ekim 1916 tarihinde gönderilen ve Amerikan Büyükelçiliği'ne bildirilen belgede, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan İngiliz, Rus ve Fransız subaylara firar etmeyeceklerine dair garnizon kumandanlığına söz vermelerinden dolayı haddinden fazla serbestlik verildiği, bazılarının eve bile gönderilmesine müsaade edildiği belirtilmiştir. Ancak esirlerin verilen sözlerinde durmamaları sebebiyle bu aşırı serbestliğinde uygun görülmediği bildirilmiştir²⁵³.

Esirlerin firar etmelerini önlemek için birçok önlem alınmıştır. Osmanlı İçişleri Bakanlığı tarafından 1917 tarihinde yazılan belgede, esirlerin oluşturabileceği muhtemel olumsuz durumları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İtilaf Devleti askerlerinin sabah güneş doğmadan, akşam ise saat dokuzdan sonra sokağa çıkmasının yasaklandığı, yabancı esirlerin dışarı çıkmak istediklerinde polis eşliğinde, ikametgâhlarını değiştirmek isteyenler ile ikametgâhının haricine gitmek isteyenlerin ise polise haber verip müsaade almaları gerektiği dile getirilmiştir. Bu karar dışında hareket eden şahısların, karara karşı gelme suçundan cezalandırılacakları belirtilmiştir²⁵⁴.

Başkomutanlık Vekâleti'nden, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 23 Ocak 1917 tarihinde gönderilen bir başka belge gönderilmiştir. Belgede, Afyonkarahisar'da bulunan esir subaylara her türlü serbestlik ve müsaade verilmiş olduğu; fakat kendilerine verilen bu hakkı suiistimal eden ve namusları üzerine verdikleri sözden dönen üç İngiliz subayın garnizondan firar etmesi üzerine garnizon içerisinde bazı tedbirlerin alınıp gerekli tadilatın yapılmış olduğu, belirtilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi garnizonda esirlerin kaçmalarını önleyecek birtakım çalışmaların yapıldığı aşikârdır. Bu sırada başka bir yer olmadığından kaçan esirler birkaç gün için kilisedeki kampa aktarılmışlar ve gerekli tedbirler alındıktan sonra tekrar eski

²⁵³ BOA. HR. SYS.2222/46.

²⁵⁴ BOA. EUM.5.ŞB.80/57.

kamplarına gönderilmişlerdir. Ayrıca Afyonkarahisar'da bulunan esir subayların sağlık durumları kontrol edilmiş olduğundan hasta birinin bulunmadığı ve Afyonkarahisar'da zatüre hastalığı bulunan iki Rus esiri hakkında da ayrıca cevap verileceği Osmanlı Dışişleri Başkanlığı'na yazılmıştır²⁵⁵.

Firar olaylarını önlemek için esirler sahil, tren hatlarından ve yerleşim yerlerinden uzak adalara yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Konuyla ilgili, Yozgat Mutasarrıflığı'ndan Başkomutanlık Vekâleti'ne 29 Ocak 1917 tarihinde gönderilen yazıda, Afyonkarahisar'da esir bulunan üç subayın firar etmesi üzerine esirlerin sahil ve şimendifer hattından uzak bir yerde oturtulmaları ve eğer münasip bir yer yok ise uygun bir yerin olup olmadığı araştırılarak haber vermesi konusunda vilayetler uyarılmıştır, denilmiştir²⁵⁶.

Başkomutanlık Vekaleti'nin Afyonkarahisar'da bulunan esir subayların firarını önlemeye yönelik almayı düşündüğü tedbirlerden birisi de Eğirdir Gölü'ndeki meskun adaya esir zabitlerin yerleştirilmesinin düşünülmesi olmuştur²⁵⁷.

Firar eden esirlerin daha kolay yakalanması için esir bulundukları garnizona yakın vilayetlere esirlerin yakalanması için yazılar gönderildiği gibi esirleri yakalayacak olanlara ise mükâfat verileceği söylenerek yakalama işlemi hızlandırılmaya çalışılmıştır.

Genelkurmay Başkanlığı'ndan, Manisa, Aydın, Denizli, Kütahya, Muğla, Antalya, Mersin, Nevşehir, Isparta Mutasarrıflıklarına 31 Ocak 1917 tarihinde gönderilen bir yazıda, Afyonkarahisar Kampı'ndan üç İngiliz subayın firar ettiğini, bu firarilerin İzmir'de görüldükleri haberinin alındığı ve görüp yakalayanlara mükâfat verileceğini, yakalayanların esirleri ilgili makamlara teslim etmesi gerektiği bilgisi verilmiştir²⁵⁸.

Çeşitli esir garnizonunda bulunan esirlerin firar etmeleri sonrasında yakalanmalarının ardından diğer esir garnizonlarına yakın olması sebebiyle

²⁵⁵ BOA. HR. SYS.2221/65-1.

²⁵⁶ BOA. DH. ŞFR.62/156.

²⁵⁷ BOA. DH. ŞFR.63/64.

²⁵⁸ BOA. DH. ŞFR.62/183.

Afyonkarahisar Esir Kampı'na götürölüp burada tutulup daha sonra asıl kamplarına gönderilmelerinin istendiği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili, Başkomutanlık Vekâleti'nden Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 18 Eylül 1917 tarihinde gönderilen yazıda, esir garnizonlarına ve diğer mahallere gönderilmiş esirlerden firar edip tutuklanacak olanların askeri ceza hükümlerinin tatbik edileceği bildirilmiştir. Ayrıca söz konusu esirlere uygulanacak işlemlere kadar Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmeleri ve bina içinde hapsedilmeleri istenmiştir. Ayrıca kendilerine esir arkadaşlarına tanınmış serbesti ve müsaadeden mahrum bırakılmaları da uygun görölmüştür. Bu durumun gerekli makamlara bildirilmesinin uygun olduğu bilgisi verilmiştir²⁵⁹.

Firar eden esirlerin yakalanmasını kolaylaştırmak için firarilerin fotoğrafları da istenmiştir. Bu sayede firarilerin ele geçirilme süresinin kısaltılmaya çalışıldığı görölmektedir.

Osmanlı İçişleri Bakanı Talat Paşa'dan, Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'na 7 Mart 1917 tarihinde gönderilen yazıda, çalışmaları için evlere gönderilen ve buralardan kaçma girişiminde bulunan esirlerin bu durumunun sakıncalı bulunduğu ve bu yüzden uyarıda bulunulduğu belirtilmiştir. Ancak bazı şehirlerden esir garnizonları hakkında gelen malumatlar nezaretçe çok sağlıklı bulunmadığından kampların nerelerde tesis edileceği hakkında da malumat alınmak istenmiştir. Esirlerin firarına mani olacak tedbirlerin alınması ve bunun için önlem amaçlı esirlerin birer fotoğraflarının bulundurulması istenmiştir²⁶⁰.

Benzer konuyla ilgili, Emniyet Genel Müdürlüğü'nden Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 12 Mart 1917 tarihinde gönderilen yazıda, mevsimin iyileşmesi ile birlikte bazı esirlerin firar teşebbüsünde bulunabileceği ve bunu önlemek için gerekli tedbirlerin alınması için Başkomutanlık Vekâletine bildirildiği ayrıca esirlerin birer fotoğraflarının da alınması istendiği bildirilmiştir²⁶¹.

²⁵⁹ BOA. DH. EUM.6.ŞB.21/35.

²⁶⁰ BOA. DH. EUM.5.ŞB.34/25-5.

²⁶¹ BOA. DH. EUM.5.ŞB.34/25.

Firar eden esirler kimi zaman da fiziksel özellikleri belirtilerek diğer garnizonlara haber edilmiş ve yakalanmaları bu şekilde kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda firar eden kişilerin yakalanması için boy uzunluğundan göz ve kaş rengine kadar her türlü ayrıntılı eşkâl ilgili makamlara bildirilmiştir.

Konuyla ilgili, 22 Ekim 1917 tarihli Menzil Müfettişliği'nden Emniyet Genel Müdürlüğü'ne gönderilen yazıda, firar eden esirin uzun boylu, ela gözlü, 23 yaşlarında olduğu Afyonkarahisar Esir Kampı'na sevk edildiği sırada Vezirhan İstasyonu'ndan firar ettiği fiziksel özellikleri verilen esir için gerekli makamlara bilgi verilmesi yakalanması için gerekli tedbirlerin alınması istendiği yazılmıştır²⁶².

Emniyet Genel Müdürlüğü'nden, Ankara, Sivas, Konya vilayetlerine ve Niğde, Eskişehir, İzmit Mutasarrıflıklarına 24 Kasım 1917 tarihinde gönderilen bir başka yazıda, orta boylu, sarı tenli, çakır gözlü iki esirin Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan firar ettikleri gerekli yerlere haber verilerek esirlerin yakalanması için önlem alınması gerektiği bilgisi verilmiştir²⁶³.

Firar olaylarının yaşanmasında etkili olan ve bu durumu kolaylaştıran durumların belki de en önemlisi esirlerin bulundukları yerlerdeki halkla temasa geçmeleri ve onlardan yardım alarak firar etmeleridir. Esirlerin temasta bulunduğu halk sadece esnaf ile sınırlı idi. Bunun dışında esirler özellikle İstanbul ve İzmir gibi yerlere firar etmek için ise Rum ev sahipleri ve tren memurlarından yardım alabiliyorlardı. Esirlerin halkla temasa geçmesi garnizonlar için sorun teşkil etmesinin yanı sıra genel çerçevede Osmanlı Hükümeti içinde büyük bir problemdi. Birbiri ile temasta bulunan kişiler Osmanlı Hükümeti aleyhinde propaganda yapıyor ve sonrasında düzeltilmesi zor gelişmelere neden olabiliyorlardı. Bu konuyla ilgili aşağıdaki belgelere baktığımızda esirlerin halkla olan irtibatı kesilmeye ve gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştır.

27 Ekim 1917 tarih ve 42 numaralı yazıya cevaben, Başkomutanlık Vekâleti'nden Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 1 Kasım 1917 tarihinde gönderilen belgede, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan üç İngiliz subayın eskimiş bir eve

²⁶² BOA. DH. EUM. SSM.55/80.

²⁶³ BOA. DH. EUM.6.ŞB.22/8-6.

gönderildikleri ve buradan firar ettikleri anlaşılmıştır. Bunun üzerine garnizonun önceki komutanı Yarbay Asım Bey bu durumu divan-ı harbe bildirmiştir. Tüm esir garnizonlarında bulunan harp esirlerinin, garnizon haricindeki halk ile teması ve görüşmeleri yasak olup esir talimatnamesi dikkate alınarak hareket etmeleri gerektiği bildirilmiştir. Firarların önlenmesi tedbirlerinin, garnizon komutanlarının görevi olduğu Afyonkarahisar Esir Kamp Komutanlığı'nın konuyla ilgili hassas olduğu vurgulanmıştır²⁶⁴.

Emniyet Genel Müdürlüğü'nden, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 11 Ekim 1917 tarihinde gönderilen yazıda, önceden beri hükümet karşıtı olan ve hükümet aleyhinde hareket etmekten çekinmeyen, Afyonkarahisar ahalisiyle ciddi bir kontrol altında tutulamayan İtilaf Devletleri esirlerinin aracısız halk ile daima temasta bulundukları belirtilmiştir. Hatta aralarında bazılarının Türkçe konuşarak Osmanlı Hükümeti aleyhinde propaganda yaptıklarını buradaki bir kişinin dikkatini çekmesi üzerine anlaşıldığı, ifade edilmiştir. Konu ile ilgili, esirlerin halk ile teması kesilmez ise bu propaganda daha büyük olayların yaşanmasına sebep olacağından gereğinin yapılması istenmiştir²⁶⁵.

Bu meselenin devamı olarak, Emniyet Genel Müdürlüğü'nden, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 27 Ekim 1917 tarihinde gönderilen tezkerede, İngiltere ve emsalindeki diğer devletlerde bulunan sivil veya askeri esirlerin oldukça uzak ve çiftlik gibi mahallerde tutuldukları halde bizdeki harp esirlerinin belirli hat dâhilinde çıkmalarına müsamaha gösterildiği belirtilmiştir. Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan harp esirlerinin şu sırada halk ile samimi temasları ve hatta bunlardan bazılarının Türkçe öğrenerek etraftakileri hükümet aleyhine tahrik edecek derecede hareket ettikleri dile getirilmiştir. Propaganda olaylarının çoğalması durumunda bir karışıklığın mümkün olabileceği ilaveten bildirilmiş olduğu, esirler hakkında yapılan bu durumu sonlandırmak için gerekli görülenlere tebliğ ile beraber İngiltere ve emsali devletlerde uygulanan usulün bizde de tatbik edilip edilemeyeceğinin haber verilmesi istenmiştir²⁶⁶.

²⁶⁴ BOA. DH. EUM.6.ŞB.31/49-9.

²⁶⁵ BOA. DH. EUM.6.ŞB.31/49-7.

²⁶⁶ BOA. DH. EUM.6.ŞB.31/49-3.

Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'ndan, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 25 Kasım 1917 tarihinde gönderilen belgede, Afyonkarahisar'da İtilaf Fırkası'na mensup beş on tüccar ile esnafın hükümet karşıtı propaganda ettiğinin anlaşılmış olduğu belirtilmiştir. Esirlerin burada ikamet etmeleri sebebiyle Türkçeye bir dereceye vakıf, sayıları sınırlı beş on tanesinin dâhil olduğu, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda subay ve asker olarak mevcut 2 bine yakın İtilaf Devleti esir askeri mevcutken bu zamana kadar hiçbirinin Osmanlı aleyhinde kötü fikirler beslememiş olduğu ifade edilmiştir. Belgede, asker ve subayların bir iki askerin muhafaza ve nezareti altında her gün çarşı ve pazarda aralıklarla çayırılığa çıkarılmakta oldukları, alış verişi ettikleri dükkân ve mağaza sahiplerinden başka kimse ile münasebette bulunmadıkları belirtilmiştir.

Belgede, esirlerin hal ve hareketleri hükümetçe kontrol altında tutulmaya çalışılsa da kıt araç-gereç sebebiyle askeriyece ciddi bir kontrol ve korumaya tabi tutulamadıkları için aralarında firar eden subay ve askerlerin bulunduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte Rum ev sahipleri ve tren memurlarının durumları da şüphe uyandırmaktadır, denilmiştir. Belgede, firariler arasında İstanbul ve İzmir'e kaçmalarına yardımcı olanların bulunduğu ve daha büyük olayların yaşanmaması için esirlerin daha sıkı ve ciddi bir kontrole tabi tutularak hal ve hareketlerinin hükümetçe de kontrol altında tutulmasının önemine değinilmiştir. Belgede; "Garnizonda güvenlik ve subay sayısının arttırılması ve burada merkez memurluğu henüz teşkil olamayacağından merkez memurlarından iyi bir memurun buraya hemen tayini Erzurum polis memurlarından ciddi bir fayda görülmediğinden Trabzon'dan üç komiser yardımcısı ile on beş polis memurunun acilen burada görevlendirilmesi gereklidir" denilmiştir²⁶⁷. Belgeden de anlaşıldığı üzere, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda esirlerin hükümet karşıtı propagandalara karışmadığı ama bunun yanı sıra firar olaylarının yaşandığını, bunun önüne geçmek için bir takım güvenlik önlemlerin arttırılacağı ve bunun için Trabzon'dan üç komiser yardımcısı ve on beş polis memurunun acilen gönderilmesi istenmiştir.

Firar olaylarının önüne geçmek için ve firarilerin daha kolay yakalanmasını sağlamak adına farklı uygulamalar üzerinde durulduğu incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Osmanlı İçişleri Bakanlığı'ndan, Genelkurmay Başkanlığı'na 2 Mart

²⁶⁷ BOA. DH. EUM.6.ŞB 31/49-13.

1918 tarihinde gönderilen yazıda, garnizonlardan ara sıra firar eden esirlerin hızlı bir şekilde bulunması için birer fotoğrafları istenmiş ve imzaları alınarak fotoğrafları gönderilmiştir. Ancak bu uygulamanın yetersiz olabileceği düşüncesi sebebiyle esirlerin fotoğraflarıyla birlikte parmak izlerinin aldırılması daha uygun görülmüş ve kararın uygulanması istenmiştir²⁶⁸.

Esirler hastalıklarını bahane ederek kimi zaman da hasta numarası yaparak İstanbul'daki hastanede tedavi görmek için gönderildiklerinde buradaki imkânları kullanarak firar etmişlerdir. Bu duruma en iyi örnek ise Kaptan White ve Alan Bott'tur.

Avustralyalı esirlerin başlıca toplanma yeri olan Afyonkarahisar'da Kaptan White ve Alan Bott, iki yıl üç ay hapsedilmişlerdir. 26 Temmuz 1918 tarihinde, Kaptan White'ın sağlık sorunu hakkında bir soruşturma nedeniyle, İstanbul'daki bir hastaneye nakledilmiştir. Taburcu olduktan sonra Kraliyet Hava Kuvvetleri, Kaptan Alan Bott ile kaçma planı yapmıştır. Kaçmayı planladıkları günü Kaptan White şöyle anlatmıştır: *“İstanbul Kumkapı'daki bir viyadükte demiryolu çarpışması sırasında bekçinin başka yöne gitmesinden faydalanarak koşmaya başladım. Uzunca bir kovalamanın ardından kiracılarının Yunan olduğunu anladığım eve girdim. Onlardan Türk fes ve ceketi alıp giydim. Beni saklayacağına dair söz veren Rus'u aramak için tramvayla Galata'ya gittim. Burada bir gün oyalandıktan sonra kaçmamı sağlayacak adam onu bulmam için kulağının arkasına sigara koymuştu. Onu Galata'daki bir arka sokakta bulunan ıssız bir marangoz mağazasına kadar izledim. Saklanmam için bir odaya götürdü. Bulduğum odanın diğer tarafında bir Türk memur vardı bu yüzden bir fareden bile az ses çıkarmalıyım. Bu sebeple ayağımdaki botları çıkardım. Kaptan Bott, ikinci gün bana katıldı ve bir tekne ile ayrıldık.”*²⁶⁹. Avustralyalı iki esir hastalığı bahane ederek İstanbul'a sevk edilmişlerdir. Esirler burada da boş durmayıp kaçmalarında kendilerine yardımcı olacak ekibi ayarlayarak firar etmişlerdir.

²⁶⁸ BOA. DH. EUM.6.ŞB.32/81.

²⁶⁹ Amanda Rebbeck, *Experiences of a Prisoner of War in Turkey: the Captain White story*, <https://www.awm.gov.au/blog/2010/10/20/experiences-of-a-prisoner-of-war-in-turkey-the-captain-white-story/> (2016,Mart).

6. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN İBADET ÖZGÜRLÜĞÜ

Osmanlı Devleti'ndeki esirler, farklı inanç ve mezheplere mensup kişilerden oluşmaktaydı. Esirlerin dini inançlarına saygı duyulmuştur. Esirlere tanınan ibadet özgürlüğü ibadethanelerle sınırlı değildi, ayrıca dini vazifelerini yerine getirebilmeleri için her esir kampına bir de rahip atanmıştır.

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda esir olan Avustralyalı Yeats-Brown, Pazar günleri kendilerine dini hizmet verildiğini ve her Pazar kendisinin bu dini ayine katıldığını, duaları hep bir ağızdan tekrarladıklarını bunların kendileri için umut ve teselli olduğunu söylemiştir²⁷⁰.

Konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacak belgeler incelendiğinde;

Esir rahiplerin yanı sıra Osmanlı ülkesinde bulunan bazı rahipler de esir garnizonlarında gönüllü olarak çalışmak istiyordu. Bunlardan biri olan Anglikan rahiplerinden Doktor Wigram'ın İngiliz harp esirlerine dini hizmette bulunmak üzere Afyonkarahisar'a yahut Çankırı'ya gitme arzusunda olduğu belirtilmiştir. Harbin sonuna kadar söz konusu rahibin esirlerle beraber kalmak istediği dile getirilmiştir. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı tarafından 27 Kasım 1915 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderilen belgede, Başkomutan Vekili Enver Paşa imzalı gönderilen bir yazıyla bahsi geçen yerlerdeki esir garnizonlarında gerekli papaz ve din adamlarının bulunduğu belirtilmiştir²⁷¹.

Amerikan Büyükelçiliği, Rahip Wigram'ın Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmesini istemiştir. Başkomutanlık Vekâleti, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda Musullu Jan ve Yusuf Naim adında iki rahibin görevlendirildiğini belirterek bu isteği önce reddetmiştir²⁷². Burada bulunan esirler içinde Katolik olanlar için iki papazın gönderilerek ayinlerini icra etmeleri sağlanmış ise de buradaki Protestanlar için bir şey yapılmadığı belirtilmiştir²⁷³. Fakat daha sonra 9 Ekim 1916 tarihinde bizzat

²⁷⁰ Yeats-Brown, *a.g.e.*, s.76.

²⁷¹ BOA. HR. SYS. 2215/4.

²⁷² BOA. HR. SYS.2215/4.

²⁷³ K.A.196/159.

Başkomutan Vekili Enver Paşa imzalı bir yazı gönderilmiştir. Esirler arasındaki mezhep farklılıklarını da dikkate alarak Doktor Wigram'ın Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan Protestan harp esirlerine ayin yaptırmak ve nasihat etmek üzere harp esiri sıfatı ile adı geçen garnizona gönderilmesine izni verildiği, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir, denilmiştir²⁷⁴.

Başkomutan Vekili Enver'den, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 3 Kasım 1916 tarihinde bir belge gönderilmiştir. Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan savaş esirlerine ayin ve vaaz yaptırmak üzere görevlendirilen ve Papalık makamının Dersaadet vekili Monsenyör Dolci'nin ricası üzerine burada tutulan Katolik rahiplerden, Musullu Jan ve Yusuf Naim Efendinin üzerinden bir mektup çıkmış olduğu anlamına da bakılmış olduğu, belirtilmiştir. Mektubun incelenmesinin ardından, gösterilen iyi niyete rağmen rahibin vazifesi dışında işlerle uğraştığının anlaşılmış olduğu ve bu tarzda görevine devam etmesine imkân kalmadığı, ifade edilmiştir.

Bunun üzerine Başkomutanlık Vekâleti'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 4 Kasım 1916 tarihinde gönderilen belgede, Afyonkarahisar'da bulunan iki rahibin garnizon rahipliğinden azledilmesiyle esirlere ayin icra etmek üzere iki rahibin gönderilmesi uygun görülmüş ve ilgili yerlere yazılmıştır. Durum görüşülmüş ve Monsenyör Dolci'ye tebliğ olunması istenmiştir²⁷⁵.

Esirlerin görevleri dışında işlerle uğraşmaları Osmanlı Hükümeti'nin bu konuyla ilgili gerekli tedbirleri almasına neden olmuştur. Görevlerini tam olarak yerine getirmeyen rahipler, görevlerinden alınarak yerlerine görevi hakkıyla icra edecek rahipler görevlendirilmiştir.

Yaşanan gelişmeler üzerine, 5 Kasım 1916 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti'nden, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na bir belge gönderilmiştir. Gönderilen belge de Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan Katolik ve Protestan esirlere ayin, vaaz ve nasihat etmek üzere önceden gönderilen iki rahibin, esir subaylarla ilişki kurarak görevleri dışında işlerle uğraştıklarının anlaşılmış olduğu belirtilmiştir.

²⁷⁴ BOA. HR. SYS.2215/4.

²⁷⁵ BOA. HR. SYS.2417/13.

Bunların yerine Almanya'dan Protestan ve Katolik mezhebinden dini görevlilerin görevlendirilmesi uygun görülmüş tahminen biri Fransızca dilini bilen Katolik, diğeri İngilizce dilini bilen Protestan olmak üzere iki rahibin gönderilmesi, istenmiştir²⁷⁶.

Daha sonra ilgili kurumlarla yapılan yazışmalar sonucu biri Fransızca diline aşina Katolik, diğeri İngilizce diline vakıf olmak üzere iki rahibin görevlendirilmesi uygun görülmüştür²⁷⁷.

Dini ayinleri yerine getirmek için görevlendirilen rahipler aynı zamanda Protestan ve Katolik olarak ayrılmasının yanı sıra mezhepler kendi içinde farklı kollara bölünmüş olduğundan görev alacak rahibin bu mezheplerden hangisine mensup olduğu da araştırılmış ona göre görev verilmiştir. Osmanlı Hükümeti, esirlerin dinlerine saygı duyarak Hristiyan olmalarının dışında farklı mezheplere sahip esirlerin dini vecibelerine yerine getirebilmeleri için gerekli çalışmaları yürütmüştür.

10 Aralık 1916 tarihinde, konuyla ilgili Berlin Büyükelçiliği'nden gelen telgrafta cevap olarak; "Protestan mezhebi "*Luteryum, Prebiteryan, Calvinist*" gibi birbirine benzemeyen kollara bölündüğünden görevlendirilecek Protestan rahiplerinin isimleri belirtilen hangi koldan olmasının istendiği bilinmemektedir" denilmiştir²⁷⁸.

Konuyla ilgili olarak, 9 Şubat 1917 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti'nden gönderilen cevapta, Protestan mezhebinin çeşitli kollara bölünmüş olsa da Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilecek olan Protestan rahibin hangi koldan olacağı hususunda serbest bırakıldığı bilgisi verilmiştir²⁷⁹. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere çeşitli kollara ayrılan Protestan mezhebinde, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda görev alacak rahibin bu konuda belirli bir kolda olup olmaması hususunda serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır.

²⁷⁶ BOA. HR. SYS.2223/5.

²⁷⁷ BOA. HR. SYS.2223/5.

²⁷⁸ BOA. HR. SYS.2223/24-3.

²⁷⁹ BOA. HR. SYS.2223/24-1.

Muhtelif milletlere mensup savaş esirlerinin bulunduğu diğer üsera garnizonlarında da esir rahip yoksa esirlere haftada bir defa olmak üzere dini ayin yapmaları için rahip gönderilmiştir²⁸⁰.

Konuyla ilgili, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan, 25 Nisan 1918 tarihinde gönderilen yazıda, 23 Martta bir Alman rahibin Afyonkarahisar karargâhına geldiği Paskalya için kalamayacağından yortudan bir hafta evvelki Pazar günü dini ayini gerçekleştirmesi istenmiştir. Ayinin erken gerçekleştirilmesi sebebiyle esirler maddi ve manevi her türlü dini muameleden mahrum kaldıklarını dile getirmişlerdir²⁸¹. Esirlerin dini vazifelerini yerine getirebilmeleri için onlara her türlü kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Belgeden de anlaşılacağı üzere esirlerin Paskalya için dini törenlerini yapmalarına imkânlar ölçüsünde müsaade edildiği Alman rahibin başka yerde de görevi olması sebebiyle Paskalya ayinini bir hafta öncesinde yaptığı ve bundan dolayı esir ayinin vaktinde olmamasından dolayı duydukları üzüntü dile getirilmiştir.

6.1. VEFAT EDEN ESİRLER

Çeşitli hastalıklar sebebi ile vefat eden esirlerin, bulundukları garnizonlarda dini inanışları dikkate alınarak defin işlemleri gerçekleştirilmiştir.

Ölen esirler için kendi din ve mezheplerine uygun dini tören yapılmasına izin verilmiştir. Cenaze törenleri ise garnizonda bulunan subay ve askerlerin bir kısmının katılımıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ölümmler kişilerin künyeleriyle birlikte ilgili makamlara bildirilmiştir²⁸².

Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan, Başkomutanlık Vekâleti'ne 10 Ekim 1915 tarihinde gönderilen yazıda, yabancı harp esirlerinin defin merasimlerinin nasıl yapıldığı hususunda bilgi verilmiştir. Lahey Nizamnamesi'nin harp esirlerinin defin merasimi hakkındaki 19. maddesinin Almanya ve Avusturya'da uygulanmakta olduğu genel karargâhtan sorulması üzerine Berlin ve Viyana Elçiliklerinden bu konuda bilgi istenmiştir. Osmanlı Dışışleri Bakanlığı tarafından adı geçen elçiliklere

²⁸⁰ BOA. HR. SYS.2225/61.

²⁸¹ BOA. HR. SYS.2229/91-3.

²⁸² Ahmet Özdemir, "Milli Mücadelede Üsera Taburları", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C:2, S:5, Mayıs 1990, s.142.

bildirildiği üzere, merasimde harp esirlerinden seçilmek şartıyla küçük bir subayın kumandasında onbaşı takımından ve bir trampetçi veya bir baritondan oluştuğu bilgisi alınmıştır. Rütbelerine göre sıralanmak suretiyle subayın vefat ettiği muhafız bölümünde bir heyet bulunduğu, gerek subayın gerek halkın merasim sırasında iki tarafta saf tutabilecekleri ve tabutu nakil edenler ile kilise içinde müziğin bulundurulabileceği bildirilmiştir. Bulaşıcı hastalığın olduğu zamanlarda ise harp esirlerinin cenaze merasimi askerler olmadan yerine getirildiği fakat başlarında daima bir papaz bulunduğu, bu şekildeki askerlerin merasimlerinin ise hastanelerde ayinlerinin yapıldığı ifade edilmiştir.²⁸³. Belgeden de anlaşılacağı gibi, bir esirin vefatında gerek subayların gerekse halkın merasim esnasında saf tuttukları, merasim sırasında ayin müzikleri çalındığı, eğer vefat bulaşıcı bir hastalıktan dolayı ölmüşse merasim sırasında sadece papaz bulundurulduğu belirtilmiştir. Vefat eden esirler dini inanışları gereği Hristiyan Mezarlıklarına defin edilmiştir.

7. AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN TEMASLARI

Esirler için diğer önemli bir husus ise savaş esirlerinin posta işlemleri olmuştur. Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan 12 Kasım 1912 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen yazıda, Salib-i Ahmer konferansında kabul edilen kararlar gereği harp esirlerinin aileleriyle haberleşmelerini kolaylaştırmak ve gönderilecek hediyeleri esirlere ulaştırma ile mükellef bir Beynelminel Salib-i Ahmer Acentesinin kurulmuş olduğu belirtilmiştir. Lahey Konferansı gereği esirlerin haberleşmelerini kolaylaştırmak için benzer görevin Hilal-i Ahmer Cemiyetince üstlenilmesi istenmiştir. Bu konuya önem veren Hilal-i Ahmer Cemiyeti, esirlerin haberleşmelerinin kolaylaştırılması gerektiğini Genelkurmay Başkanlığı'na bildirmiş ve bu konuda çalışma yapılmasını istemiştir. Bunun sonucunda İstanbul'da bulunan Hilal-i Ahmer Cemiyeti merkezi, esirlerin haberleşmelerini sağlama ve gönderilerin ulaşması hususunda aracılık görevini üstlenmiştir²⁸⁴.

²⁸³ BOA. HR. SYS.2215/02-11.

²⁸⁴ K.A. 94/15.

Esirlerin haberleşme şartları ve Hilal-i Ahmer'in üzerine düşen görevleri belirtmek için, Genel Menzil Müfettişliği tarafından Hilal-i Ahmer aracılığı ile Afyonkarahisar, Sivas ve Bursa Garnizonlarına gönderilmek üzere Eylül 1916 tarihinde bir genelge yayınlanmıştır. Bu genelgede:

1. Garnizon kumandanları yalnız üseraya ait mektup, paket ve para gibi hususlarda doğrudan doğruya Hilal-i Ahmer Genel Merkez ile irtibata geçebilirler.
2. Üsera namına gönderilen akçe bir maaştan fazla ise fazlası daha sonra verilmek üzere kasada muhafaza edilecek ve aynı zamanda kendilerine de malumat verilecektir.
3. Sansür edilmemiş mektupların üseraya verilmesi kesinlikle yasaktır.
4. Şayet yabancı memleketlerde bulunan bazı kişiler tarafından doğrudan doğruya garnizon kumandanlığına mektup gönderilirse iş bu mektuplar üzerine cevap vermekle kalınmayıp asıl mektuba cevap verilecek garnizonlar tarafından Genel Menzil Müfettişliği'ne gönderilecektir.
5. Genel Menzil Müfettişliği bu gibi mektuplara cevap verilmesini münasip görüldüğü takdirde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne takdim eder²⁸⁵.

Genel Menzil Müfettişliği tarafından adı geçen garnizonlara gönderilen genelgede, kamp komutanlarının üzerine düşen görevleri ile esirlerin para ve mektup gibi gönderimlerinde ne gibi hususlara dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durularak, kamplar bu konuda bilgilendirilmiştir.

Üsera Talimatnamesi'nin haberleşmeyle ilgili olan 7. maddesinde: “Harp esirlerine mahsus olan veya onlar tarafından gönderilen mektuplar, havalenameler, posta paketleri her türlü posta ücretinden muaftır. Ayrıca Harp esirlerinin nakil masrafları da Osmanlı Hükümeti'nce karşılanacaktır” denilmiştir²⁸⁶.

Esirler adına oluşturulan Üsera Talimatnamesi'ne benzer olarak Lahey Sözleşmesi'nin 16.maddesi de savaş esirlerinin haberleşme hakkını güvenceye alırken “savaş esirlerinin göndereceği ve alacağı mektup, havale, koli gibi posta

²⁸⁵ K.A.690/8.

²⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. Üsera Hakkında Talimatname,1331, BOA. HR. SYS.2216/7.

araçlarının gönderilen ülkelerde olduğu gibi gönderilme işine aracı olan ülkelerde de her türlü posta masrafından muaf olduğu” belirtilmiştir²⁸⁷.

Savaş esirlerinin aileleriyle haberleşmesi, aile ve elçilikler tarafından gönderilen para, paket, malzeme yardımı ile her türlü posta işlemleri bunların gönderim ve alımı büyük bir titizlikle yürütölmeye çalışılmıştır.

7.1. ESİRLERE YAPILAN PARA VE MALZEME YARDIMI

Afyonkarahisar’a getirilen sivil ve askerî esirlerin ihtiyaçları o dönemin şartları el verdiği sürece karşılanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Hükümeti o dönemde elindeki esirlere kendi askerlerine verdiği kadarını esirlere vermiş daha fazlasını sağlaması mümkün olmamıştır. Esirlere yapılan yardımlar, elçilikler vasıtasıyla aileleri, İtilaf Devleti Hükümetleri, Salib-i Ahmer ve Hilal-i Ahmer tarafından yapılmıştır. Esirlere yapılan malzeme yardımları ve bunlar için ne kadar masraf yapıldığı ile ilgili belgeler bulunmaktadır.

Esirlerin iâşe ihtiyaçlarını gidermek için, ya para ya da bizzat ihtiyaç duydukları malzemeler Hilal-i Ahmer Cemiyeti Emval-i Metruke Komisyonu tarafından gönderildiğı gibi bu komisyonla birlikte yabancı devlet elçiliklerin aracılığıyla esirlerin aileleri tarafından da gönderilmeye çalışılmıştır. Dönemin savaş koşulları sebebiyle, ülke ekonomik olarak oldukça zor bir dönemden geçmekteydi. Bu sebeple garnizonlara gönderilen para ve iâşe yardımları garnizon komutanlarının denetiminde yapılmış, ihtiyaç olanı kadarı verilmiştir.

Boissier ve Vischer tarafından hazırlanan raporda, esirlere Amerikan Büyükelçiliğı’nin, para, elbise, nevresim v.b gibi ihtiyaç malzemelerini gönderdiğini, bunların dağıtımının ise esir bir subay tarafından organize edildiğı ve bu kişinin de kamp komutanının emriyle görevlendirilen Teğmen Warren olduğu belirtilmiştir²⁸⁸.

Kamptaki esirlerin ihtiyacı olan malzemelerin alınması için garnizonlara para gönderimi yapılmaktaydı. Konuyla ilgili, 17 Nisan 1915 tarihli belge, Afyonkarahisar Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonu’ndan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne

²⁸⁷ Arslan, *a.g.e.*, s.176.

²⁸⁸ Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s. 27.

gönderilmiştir. Afyonkarahisar Esir Kampı'nda esir ve yabancılardan ihtiyacı olanlara çamaşır, yorgan, yatak ve kaput gibi eşya tedarik edilmesi için Afyonkarahisar'a para gönderildiği belirtilmiştir. Belgede, iki yüz Osmanlı lirası meblağında alınan kundura vesaireye ait her biri yedi bin altı yüz altmış ve diğeri dokuz yüz otuz bir kuruşluk olmak üzere toplam otuz beş liralık iki adet masraf senedinin, Garnizon Komutanı Asım Bey tarafından ödendiği belirtilmiştir. Durumun 28 Aralık 1915 tarihinde tasfiye komisyonu reisine gönderildiği bilgisi verilmiştir.

Kaput vs. imali için sarf edilmiş iki bin dört yüz yetmiş kuruş komisyon tarafından alınan 31 Ocak 1916 tarihli diğer bir adet belgede masrafların detaylandırıldığını paranın fazlasının iade edildiği bildirilmiştir²⁸⁹. Belgeye göre, esirlerin kıyafet vb. ihtiyaçlarının Hilal-i Ahmer tarafından karşılandığı, gelen malzemelerin fiyatlarının ne olduğu, hem para hem malzeme yardımlarının senetle birlikte o zamanki Garnizon Komutanı Asım Bey tarafından alındığı ve ihtiyaç fazlası paranın iade edildiği anlaşılmaktadır.

Esirler kimi zaman ihtiyaç duydukları malzemeleri elçilikler vasıtasıyla ailelerine bildirmiş ve esirlere aileleri tarafından gönderilen çamaşır ve kişisel ihtiyaçların kamptaki esirlere gönderilmesinde bir kişinin görevlendirildiği görülmektedir. Malzeme gönderimlerinde böyle bir şeye başvurulmasının nedeni, gönderimi yapılan malzemelerin eksilmeden sahiplerine ulaştırılması amaçlanmıştır. Konuyla ilgili belge, Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'ndan, 29 Mayıs 1915 tarihinde Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderilen yazıda, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı tarafından Amerikan Büyükelçiliği'ne tayin olunan Karavelioğlu Ahmet Hüseyin'in Afyonkarahisar'da bulunan İngiliz ve Fransız esirlere gerekli malzemeleri getirmekle görevlendirilmiş olduğu bilgisi verilmiştir. Söz konusu esirlerin çamaşır ve diğer kişisel eşyalara ihtiyaç duydukları ve esirlerin ailelerinin bunları göndermek istedikleri anlaşılmış olduğu için söz konusu malzemelerin Elçilik vasıtasıyla gönderilmesi istenmiştir²⁹⁰.

Savaş esirlerine gönderilen eşya, yiyecek ve paralar, çoğu kez Amerika ve Hollanda Elçiliklerince Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne teslim edildikten sonra

²⁸⁹ K.A.69/11-3.

²⁹⁰ BOA. HR. SYS.2213/2-58.

garnizonlarına ulaştırılmıştır. Esirlere gönderilen paraların tamamı esirlere verilmeyerek ihtiyaçları kadarı makbuz karşılığında imza alınarak ilgili esirlere teslim edilmiştir. Kalan paraları ise daha sonra esirlere verilmek üzere emanet sandıklarında saklanmıştır.

Konuyla ilgili, Başkomutanlık Vekâleti'nden Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 23 Ağustos 1915 tarihinde gönderilen yazıda, Afyonkarahisar'daki İngiliz esirlere verilmek üzere Amerikan Büyükelçiliği tarafından iki çekin Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmiş olduğu bilgisi verilmiştir. Burada bulunan Deniz bölüğü (?)ne gönderilen meblağın tamamını esirlerin istediği ama bunun tamamını dağıtmanın kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Osmanlı Hükümeti tarafından esirlere istedikleri kadar paranın verilmesine müsaade edilmediğinden kendilerine yeteceği kadarının verilmesi kabul edilmiştir. Esirlere gönderilen paralar Garnizon Komutanlığı nezdinde emanet sandıklarında toplanılacak, esirlere lazım olanı azar azar kendilerine verilecektir, denilmiştir²⁹¹.

İstanbul Amerikan Büyükelçiliği'nden, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na, 27 Ağustos 1915 tarihinde gönderilen yazıda, dış ülkelerde buluna Osmanlı esirlerine Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla para gönderiminin yapılmış olduğu, aynı şekilde Anadolu'da bulunan İngiliz ve Fransız esirlere de elçilik vasıtasıyla para gönderildiği yazılmıştır. Elçilik vasıtasıyla yapılan ödemeler yeterince hızlı olmasa da şimdilik bu gönderim yolunun kullanılmakta olduğu ifade edilmiştir. “Afyonkarahisar ve Ankara Kamplarında bulunan esirler içinde aynı yöntemin uygulandığı, bu para ve postaları göndermek için başka bir yöntem varsa önerilerinizi iletebilirsiniz” denilmiştir²⁹². Dönem şartları sebebiyle para ve posta gönderimlerinde bir takım aksaklıklar yaşanmaktaydı. Bu yüzden esirlere gönderilen bu para ve postaların daha çabuk ulaştırılma imkânının olup olmadığı varsa bu konudaki önerilerin belirtilmesi istenmiştir.

Dönem şartları sebebiyle para ve posta gönderiminde bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 1915 Kasım ayından itibaren posta ve havale dağıtımını üstlenmesi ile bu konudaki aksaklıklar zamanla düzelmeye

²⁹¹ BOA. HR. SYS.2213/2-28.

²⁹² BOA. HR. SYS.2213/2-22.

başlamıştır. Bununla birlikte esirlere gönderilen para havaleleri önce Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Osmanlı Bankası'na havale ediliyordu. Esir kampı komutanı, bunun Esir Komisyonu tarafından alınarak dağıtılmasını istiyordu. Esir kampı komutanı daha sonra tüm bu işlemlerin yapıldığını Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'ne bildiriyordu. Yaklaşık bir hafta süren bu yazışmalar neticesinde bir hafta sonra esirlerin eline paraları ulaşıyordu²⁹³. Bu durumda ister istemez esirlere paralarının geç ulaşmasına sebebiyet veriyordu.

Konuyla ilgili, Aralık 1915 tarihinde İstanbul'dan Afyonkarahisar'a gönderilen para havalelerinden biri de şöyledir: Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Başkan Vekili Dr. Besim Ömer Paşa, İstanbul'dan 4 Aralık 1915 tarihinde Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderdiği yazıda, isimlerini belirttiği esirler adına 19 lira 8 kuruşun, Osmanlı Bankası'na havale edildiğini bildirmiştir. Bu havalenin; “E-15 denizaltı subayı Piraspi'ye ait 10,5 lira, Mariotte denizaltısından, garnizonda 453 numarada kayıtlı Emil Victor adına altın akçe 440 kuruş, garnizonda 455 numarada kayıtlı Antuan Mişel adına altın akçe 220 kuruş, garnizonda 414 numarayla kayıtlı Hektor Havadek adına altın akçe 88 kuruş, garnizonda 441 numarayla kayıtlı Kiper adına altın akçe 110 kuruştan ibaret olduğu” bildirilmiştir.

Garnizon Komutanının, 8 Aralık 1915'te esirler komisyonuna havale ettiği yazıda, paranın bankadan alınıp sahiplerine dağıtılarak makbuzlarının imzalatırılmasını istemiştir. Esirler komisyonu başkanı kıdemli Yüzbaşı Mehmet Lütfi Bey, 10 Aralıkta Garnizon Komutanlığı'na, “*İş bu tahriratta zikredilen meblağ bankadan alınıp eshabına teslim edilmiş ve her biri üçer nüshadan ibaret olan beş kıta makbuz imza ettirilerek leffen iade ve takdim kılınmıştır*” denilmiştir. Esirlere makbuz karşılığı paraları verildikten sonra, makbuzların birer âdeti Hilal-i Ahmer'e gönderilmiştir. Bu makbuzların ikişer nüshasının da 16 Aralık'ta Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderildiği anlaşılmaktadır²⁹⁴. Daha öncede belirtildiği gibi esirlere gönderilen paralar kendilerine, imzaları alınarak makbuz karşılığında verilmiştir. Ayrıca bu makbuzlar çoğaltılıp birer âdeti sahiplerine diğer nüshaları ise

²⁹³ Arslan, *a.g.e.*, s.192.

²⁹⁴ Çapa, *a.g.m.*, s.55.

Hilal-i Ahmer ile Elçiliklere gönderilmiştir. Böylece gönderilen havalelerin doğru kişiye ulaşp ulaşmadığı teyit ediliyordu.

Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan, 31 Ağustos 1915 tarihinde Amerikan Büyükelçiliği'ne cevaben gönderilen yazıda, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na bağlı savaş bölümü bilgi bürosuna savaş esirlerine ait paraların havale ile gönderilebileceği, bu amaç için özel olarak atanmış yetkililerin bulunduğu bilgisi verilmiştir. Havalelerin garnizon komutanlarına gönderilmesi için Said'in bürosu ayarlanacaktır, denilmiştir²⁹⁵.

Başta da değinildiği gibi esirlere ailelerinden ve diğer cemiyetlerden yardım yapıldığı gibi bulundukları esir garnizonları çevresindeki çeşitli esnaftan da esirlerin ihtiyacı olan malzemeler tedarik edilmiştir.

Konuyla ilgili, 23 Ekim 1915 tarihli belgede, Afyonkarahisar kavalyesi (nalbur) esnafından esirler adına 14 kalem eşyanın;

- 4 paket ağaç çivi,
- 10 adet siyah iplik,
- 2 adet bükülü iplik,
- 1 adet bıçak,
- 7 pençe mihı,
- 60 ökçe,
- 1 adet ege,
- 3 adet eğri tığ,
- 2 adet kalıp,
- 4 adet ?,
- 1 adet dişli,

4 adet elvan mum, tutarı 931 kuruş Osmanlı lirası tutmuş ve Afyonkarahisar Esir Komisyonu'na verilmiştir. "Esirler için gönderilen eşyanın tutarı Osmanlı Hilal-

²⁹⁵ BOA. HR. SYS.2213/2-17,18.

i Ahmer Cemiyeti adına Afyonkarahisar Emval-i Metruke Reisi Agâh Bey tarafından teslim edilmiş ve bedeli ödenmiştir” denilmiştir²⁹⁶.

Konuyla ilgili, 7 Aralık 1915 tarihli belgede, Afyonkarahisar yemenici esnafından Terzioğlu Ali ve Ahmet, Afyonkarahisar Emval-i Metruke Komisyonu Reisi Agâh Bey aracılığıyla burada bulunan esirler için yüz adet bezden yemeni vermiştir. Agâh Bey’de yemenilerin fiyatı olan iki bin altı yüz altmış kuruşu Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına ödemiş ve yemenileri esirlere teslim ettiği bildirilmiştir²⁹⁷.

28 Aralık 1915 tarihli bir başka belge de, Emval-i Metruke Komisyonu reisinden, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderilmiştir. Afyonkarahisar Esir Kampı’nda bulunan yabancı esirlerden ihtiyacı olanlara çamaşır, yorgan, yatak ve eşya tedarik edilmiş ve bunların teslimi için komisyon reisi ile birlikte cemiyetçe görevlendirilen Afyonkarahisar Kamp Komutanı ve başka bir kişi bu malzemeleri teslim etmişlerdir. Ayrıca iki yüz lirayı bankaya yatırmışlardır. Esirlerin o sırada ayakkabıya ihtiyaç duydukları görülünce yüz çift yemeni sipariş edilmiş ve esirler arasında ayakkabıcılıktan anlayan bir kişi bulunmuştur.

Belgede, komisyonca bir miktar kösele ile kunduracı takımının verilmesi gerekli görülmüş ve bunların masrafına karşılık 30 Kasım 1915 tarihinde iki bin elli iki Osmanlı lirası ve 4 Aralık 1915 tarihinde üç bin yetmiş sekiz kuruş, üretilecek olan yemeniler için ise dokuz yüz otuz bir kuruş daha verilmiş olduğu bildirilmiştir. Kösele ve kunduracı temini için Garnizon Komutanı’nın beraberindekiler ile seneti esir komisyonuna bırakacağı bilgisi verilmiştir.

Paranın fazla kalanı ise üretilecek kaputların dikiş masrafı için kullanılmıştır. Esir subayların eksikliklerinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılandığı ve Amerikan Büyükelçiliği’nden gelen memura da esirlerin ihtiyaçlarının tedarik edildiği ve bir şeye muhtaç olmadıkları cevabı verilmiştir²⁹⁸.

Bir başka belgede ise, “31 Aralık 1915 tarihinde Afyonkarahisar’da bulunan esir ile görevliler adına bez ve elbise üretimi için iki bin dört yüz yetmiş kuruş

²⁹⁶ K.A.69/10.

²⁹⁷ K.A.69/11.

²⁹⁸ K.A.69/11-2.

Osmanlı lirası yüz iki kuruş yirmi dört para da Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Karahisar şubesine gönderilmiştir” denilmiştir²⁹⁹.

Esirler adına kimi zaman arkadaşları tarafından koli gönderimi yapılmış ve bu gönderimlerde İstanbul Galata Paket Postanesi aracılık etmiştir.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu tarafından, Afyonkarahisar Garnizon Komutanlığı’na 26 Ekim 1916 tarihinde bir yazıda gönderilmiştir. Yazıda, Ekonomik Kooperatif Osmanlı Anonim Şirketi tarafından yüz beş jeli bon ve Teğmen Dave adına harp esirlerine gönderilmiş iki adet sandığın Galata Paket Posta hanesinden gönderilmiş olduğu, gönderilen paketlerin imza ile sahiplerine verilmesinin istendiği belirtilmiştir³⁰⁰.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Üsera Komisyonu tarafından Afyonkarahisar Esir Kampı’na 20 Kasım 1916 tarihinde gönderilen yazıda, “Fransız esirler için Baron de Sezyö ve Fransız subay Yani de Silsi tarafından dört adet sandık 5 Kasım 1916 tarihinde Galata Postanesi vasıtasıyla gönderilmiştir” denilmiştir³⁰¹. Fransız esirler için adı geçen isimler dört adet sandık içerisinde çeşitli markalarda sigara ve içki göndermişlerdir. Havale ettikleri malzemenin birebir gönderdikleri kişilere iletilmesini de ayrıca istemişlerdir³⁰².

Afyonkarahisar Esir Kampı’na 24 Kasım 1916 tarihinde gönderilen yazıda, Galata Postanesi vasıtasıyla erzak ve on yedi adet sandığın 25 Kasım tarihinde sevk edildiği bildirilmiştir³⁰³. Galata postanesi vasıtasıyla gönderilen paketlerden birinin Afyonkarahisar Esir Kampı’nda bulunan G.Haggard, C.Warren ve J.Stone isimli esirlere gönderildiği belirtilmiştir³⁰⁴. Gönderilen paketlerde yine çeşitli alkollü içeceklerin bulunuyor olması dikkat çekmektedir. Esirlerin arkadaşları tarafından gönderilen paketlerde özellikle isim belirttikleri ve gönderilen malzemeler arasında çeşitli markalarda içki ve sigaranın bulunması hem garnizonlarda denildiği kadar

²⁹⁹ K.A.69/12.

³⁰⁰ K.A.692/116.

³⁰¹ K.A.692/90.

³⁰² K.A.692/90.1,2,3.

³⁰³ K.A.692/77.

³⁰⁴ K.A.692/77-1,2,3.

sıkı-yasaklı bir ortamın olmadığı hem de paketlerin gönderim tarihleri dikkate alındığında yeni yıl için yapılan hazırlıklardan biri olduğu anlaşılmaktadır.

Esirler ihtiyaç duydukları malzemeleri imkânlar dâhilinde sipariş edebiliyorlardı. Sipariş etmiş oldukları bu malzemelerin kendilerine çok geç ulaşması ve bazı ihtiyaçlarının eksik geliyor olması şikâyet konusu olmuştur. Bu durum üzerine Amerikan Büyükelçiliği, eşyaları götüren vagon sayısının artırılması konusunda bir istekte bulunmuştur.

Konuyla ilgili, 23 Kasım 1916 tarihli, Amerikan Büyükelçiliği'nden Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderilen belgede; Afyonkarahisar'da bulunan esirler tarafından İstanbul'a sipariş olunan erzakın sevkinde Haydarpaşa'dan hareket eden trenlerin her birinde eşyaların sadece bir vagon ile götürüldüğü bunun yerine iki vagonun daha tahsis edilmesi istenmiştir³⁰⁵. Böylece esirlere gönderilen erzakın eksik ve geç gelmesi engellenmeye çalışılmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti farklı tarihlerde Anadolu'daki esir kamplarına esirlerin ihtiyaç malzemelerini göndermiştir. Bu gönderimlerde hangi esir garnizonuna ne kadar bırakılacağı bilgisi detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Konuyla ilgili bu belgede de, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 18 Aralık 1916 tarihinde Afyonkarahisar, Bilemedik ve Sivas Esir Kamplarına 32 parça eşya gönderilmiştir. Afyonkarahisar Esir Kampı'na 2 adet mendil, 1 adet gömlek, 3 çift çorap, 1 adet şal toplamda 7 parça eşyanın sevk edildiği belirtilmiştir³⁰⁶.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Afyonkarahisar Esir Kampı'na 20 Aralık 1916 tarihinde gönderilen yazıda, Amerikan Büyükelçiliği tarafından burada bulunan esirlere dört paket kolinin Galata Paket Postanesi vasıtasıyla gönderildiği dile getirilmiştir. Paketler esir garnizonuna ulaştıktan sonra Garnizon Komutanı Mazlum Bey, "bu paketler imza karşılığında sahiplerine verildi" diye tekrar dönüş bilgisi vermiştir³⁰⁷. Bu belge göre, esirler adına elçilik tarafından esirler adına dört paket koli gönderimi yapılmış, paketler garnizona ulaştıktan sonra Kamp Komutanı Mazlum Bey tarafından imza karşılığında sahiplerine verilmiş ve esirlere imza

³⁰⁵ BOA. HR. SYS.2223/10.

³⁰⁶ K.A.692/155.

³⁰⁷ K.A.692/141.

karşılığı teslim edilmiştir diye gerek Hilal-i Ahmer Cemiyetine gerekse Amerikan Elçiliği'ne bilgi verilmiştir. Bu sayede esirlere gönderilen her türlü malzemenin doğru kişilere teslimi gerçekleştirildiği gibi bu işlemin doğru şekilde gerçekleşmesi de sağlanmıştır.

Mayıs 1917'den Ağustos 1917'yi tarihine kadar aralıklarla Elçilikler vasıtasıyla Anadolu'daki çeşitli esir garnizonlarındaki (Afyonkarahisar Esir Kampı da dâhil olmak üzere) İngiliz, Fransız, Rus ve Hintli esirlere gönderilen çeşitli miktardaki paralar için yapılan çok sayıda yazışma bulunmaktadır. Bu yazışmalar İstanbul'daki Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile yapılmıştır. Elçilikler tarafından yapılan ödemeler Osmanlı Bankası'na yapıp makbuzu³⁰⁸ ile paraların dağıtılacağı garnizonlar ve kimlere ne kadar para ödeneceğini içeren detaylı listeler oluşturulmuştur. Ödemelerin dikkatli bir şekilde yapılması özellikle istenmiştir³⁰⁹. Çünkü gönderilen paraların bazen sahiplerine ulaşmadığı şikâyet konusu olmuştur. Bu yüzden elçilikler esirlere paralar verildiğine dair makbuz istemiş ancak bazı esir kamplarından esirlere ödendiğine dair makbuz gelmemesi üzerine uyarı mahiyetinde yazılar yazılmıştır. Yazıda, ödeme makbuzlarının kendilerine gönderilmesini, eğer ödemeler kendilerine yapılmadıysa iade edilmesi gerektiği ve hatta bazı kamplarda yapılan ödemelerin sahiplerine ulaşmadan geri geldiği bilgisi verilmiştir³¹⁰.

Konuyla ilgili bir başka belge; 25 Haziran 1918 tarihinde Üsera Muamelat Şubesi'nden, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. 15 Haziran 1918 tarihi 6529/1485 numaralı tezkerenin diğer devletlere cevabı niteliğindedir. Osmanlı topraklarında bulunan esirlerin iyi bir şekilde bakıldığına, esirlere mevcuttan daha fazla erzak verilmesine imkân olmadığına ve Hollanda Elçiliği tarafından esirlere gönderilecek yiyeceğin esirlere verileceğinden bahsedilmiştir³¹¹. Başta da değinildiği gibi esirler için Osmanlı Devleti, elindeki tüm imkânları değerlendirmiştir. Bu belgeden de anlaşıldığı gibi elindeki mevcuttan daha fazlasını verebilmesi de mümkün değildir.

³⁰⁸ K.A. 802/65.5. Osmanlı Bankası Makbuz örneği bkz. EK- 3.

³⁰⁹ K.A. 802/60.

³¹⁰ K.A. 802/7.

³¹¹ BOA. HR. SYS.2230/71.

İstanbul'daki Hollanda Elçiliği temsilcilerinden Dirk Johannes Van Bommel kaleme aldığı raporunda, Amerikan ve Hollanda Büyükelçilikleri tarafından resmi kanallarla Afyonkarahisar'a giysi, battaniye vb. eşyalar gönderilmiş olduğu bu eşyaların Afyonkarahisar'a ulaştığında kıdemli Astsubaylar Lewis ve Leech tarafından kontrol edilerek teslim alındığı bildirilmiştir. Bu malzemelerin çoğunun kiliseye dağıtıldığı ve yenilerin yerine eskilerin alındığı, eskilerin ise satılmak için kabul edildiği ve geri kalan yenilerin ise medreseye gönderildiğini bildirmiştir³¹².

Bommel'in ikinci raporu, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Temsilcisi Hüseyin Rıfkı Bey'in Anadolu'da bulunan esir kamplarına gerçekleştirdiği 3,5 aylık ziyaretinden elde etmiş olduğu izlenimlere dayanmaktadır. Ziyaret sırasında özellikle esirlerin durumları, İngiliz ve Fransız temsilcilikler tarafından esirlere gönderilen malzemelerin gönderilip gönderilmediği üzerinde durulmuştur. Rapora göre, İngiliz esirler için gönderilen ilaçların kendilerine değil hastanelerdeki Türk doktorlara verildiği iddia edilmiştir³¹³. Rapora göre, savaş döneminde, ekonomik zorlukların yaşandığı bir ortamda yine esirlerin tedavileri için kullanılacak ilaçların birebir esirlere değil; onların tedavileri ile ilgilenen doktorlara verildiği düşünülmektedir.

Memleketlerine iade edilecek olan esirlerle ilgili, 6 Ekim 1920 tarihli Mülkiye Müfettişi'nden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen belgede; İngiliz, Fransız, Rus, Rumen gazi esirlerin memleketlerine dönmeleri sırasında askeriye tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilmiş ve yola çıkmışlardır, denilmiştir. Adı geçen esirlerin, o sırada Hollanda Elçiliği'ne sevk edilmiş olmalarından dolayı yetmiş bir takım sivil elbise ile aynı miktarda palto ve yetmiş bir çift kundura yine o kadar yemeni cemiyetin malzeme odasında bir müddet saklandıktan sonra dağıtılmış olduğu belirtilmiştir. Eşyaların tesliminde sözleşme mazbatası ve miktarının tayin ve teslimi gerekirken bu gibi hususlarda özen gösterilmemesi sebebiyle cemiyete teslim edilmiş olduğu, dağıtılan eşyanın gerçek miktarı olmadığından cemiyete ait olmayan ve esirlere iadesi mümkün olamadığı takdirde, askerlere iadesi gereken eşyanın, memurlara ve istihdam eden cemiyete iade edilmemesi sebebi anlaşılamamış

³¹² Şahin, *a.g.m.*, s.42.

³¹³ Şahin, *a.g.m.*, s.43.

olduğundan, bahsedilmiştir³¹⁴. Bu belgede de memleketlerine iadeleri gelen esirlere; iadelerinden evvel gönderilen kıyafet ve ayakkabıların ancak onlar memleketlerine gitmek üzere yola çıktıktan sonra ulaştığı ve bu kıyafetlerin esirlere verilemeyeceğinden ve eşyaların cemiyette de saklanamayacağından, eşyaların memurlara ve cemiyete verilmeyişinin sebebinin anlaşılmadığı üzerinde durulmuştur.

7.2. ESİRLERE KOLİ, POSTA PAKETLERİNİN GÖNDERİLMESİ

Afyonkarahisar'da bulunan esirlere gönderilen paket ve koliler sahiplerine Afyonkarahisar Kamp Komutanlığı tarafından verilmiştir. Daha önce Afyonkarahisar'da esir olup da sonrasında hastalık sebebi veya başka bir yere sevkleri söz konusu olan esirlerin paketleri Afyonkarahisar Esir Kamp Komutanlığı'ndan gittikleri yere gönderilmiştir³¹⁵.

Konuyla ilgili, 28 Mayıs 1916 tarihinde Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen yazıda, hastalanmaları sebebiyle Haydarpaşa Hastanesi'ne sevk edilen esirlere ait olduğu anlaşılan bir çuval içindeki yedi adet paketin posta yoluyla bulundukları yere gönderildiği bildirilmiştir³¹⁶.

Esirlerin farklı yerlere sevkleri gerçekleştirilmiş olsa bile adlarına gelen her türlü posta, paket ve mektup esirin bulunduğu garnizona yeniden gönderilmiştir. 7 Mart 1918 tarihli bir başka belgede Bursa Esir Kamp Komutanı Albay Ahmet tarafından Esir Komisyonuna gönderilen yazıda, yine Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan Bursa Kampı'na sevk olunan İngiliz savaş esirlerinden Kaymakam Wilson adına gelecek paket, mektup ve eşyanın Bursa Kampı'na gönderilmesi istenmiştir³¹⁷.

Esirlere gönderilen posta paketlerinin ne durumda olduğu, gönderilen posta paketlerinin esirlere ulaşip ulaşmadığı vb. konular hakkında yabancı devletler konsolosluklar vasıtasıyla bilgi almaya çalışmışlardır. Konuyla ilgili bilgi almak

³¹⁴ K.A.294/87.

³¹⁵ K.A.304/167. Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından esirlere gönderilen posta paketlerine ait posta bildirimi örneği bkz. Ek- 4.

³¹⁶ K.A.820/205.

³¹⁷ K.A.933/14.

istedikleri yerle ilgili isim karışıklığı durumu da söz konusu olmuştur. Bu durumla ilgili belge, 12 Ağustos 1916 tarihinde İstanbul Amerikan Büyükelçiliği'nden, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na; 27 Ağustos 1916 tarihli belge ise, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'ndan Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderilmiştir. Gönderilen belgede, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda ikamet ettirilen Fransız harp esirlerinin durumu ve esirlere ait posta muamelesi hakkında Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından, Amerikan Büyükelçiliği'nden bu konuda bilgi verilmesi istenmiştir. Ancak bilgi istenilen yer başta Kumkale olarak yazılmıştır. Kısa sürede yer ismi konusundaki hata düzeltilerek bilgi alınmak istenilen yerin Kumkale yerine Afyonkarahisar olduğu söylenerek gerekli düzenlemelerin yapılarak yeniden gönderilmesi istenmiştir³¹⁸.

Paketlerle ilgili olarak, 2 Ekim 1916 tarihinde Hilal-i Ahmer Esir Komisyonu'ndan Afyonkarahisar Esir Kampı'na bir belge gönderilmiştir. Belgede, Afyonkarahisar'da bulunan esirler adına kırk dokuz paketin posta yoluyla gönderildiği ve sahiplerine dağıtılması istenmiştir. Gönderilen bu yazıya cevaben gönderilen 1320 numaralı belgede ise, gönderilen kırk dokuz adet paketin imza ile sahiplerine teslim edildiği bildirilmiştir³¹⁹.

Konuyla ilgili, 2 Ekim 1916 tarihli diğer bir belgede, Esir Komisyon Şubesi tarafından Afyonkarahisar Kamp Komutanlığı'na gönderilmiştir. Harp esirleri için 6 adet kolinin bir çuval içinde İstanbul Paket Postanesi'nden Afyonkarahisar'a gönderildiği bildirilmiştir. Bu yazıya cevaben 14 Ekim 1916 tarihli 1323 numaralı belgede ise, altı kolide gönderilen beş yüz altmış altı paketin esirlere dağıtımının yapıldığı bildirilmiştir³²⁰.

Esirler adına gelen posta paketlerinin imza ve makbuz karşılığında sahiplerine teslim edildiği anlaşılmaktadır. Bu sayede esirlere adına gelen paketlerin doğru kişilere verilmesi sağlanmış, kendine ait paketi aldıktan sonra başka bir esirin paketini alma girişimlerinin de önüne geçilmeye çalışılmıştır.

³¹⁸ BOA. HR. SYS.2222/8-8-7.

³¹⁹ K.A.304/249.

³²⁰ K.A.304/262.

Konuyla ilgili bir diğ er belge; 14 Ekim 1916 tarihinde Esir komisyonundan Afyonkarahisar Esir Kamp Komutanlığı'na gönderilmiştir. Belgede, esirler adına postayla iki çuval teslim edildiği, çuvallardan birinin içeriği 64 parça yiyecek vs. ikinci çuvalın içinde yine 64 parça yiyecek ve fazladan iki takım gömlek, 4 mendil, 3 havlu, 5 çift çorap, 1 don, 1 fanila, 1 gömlek, 2 y n i likten ibaret olduğu bildirilmiştir. Gönderilen bu eşyanın en muhtaç İngiliz esirlerine ve en yaşlılara birer makbuz ve imza ile teslim edilmesi istenmiştir. 24 Aralık 1916 tarihli 1347 numaralı cevap da ise, “gönderilen eşyaların İngiliz esirlerden yaşlı ve en muhtaçlara imza karşılığında teslim edileceği” s ylenmiřtir³²¹. Gönderilen eşya ve kıyafetlerin dağıtımında önceliğin hasta ve yaşlılara verildiği ve yine imza karşılığında teslim edildiği dikkat çekmektedir.

Konuyla ilgili 3 Kasım 1917 tarihli bir belge, Hilal-i Ahmer Cemiyet'inden Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmiştir. Buradaki esirler için on dokuz adet koli, bir çuval içinde posta ile gönderilmiştir. 1346 numaralı yazıya cevaben Garnizon Komutanı Mazlum Bey, harp esirlerine her ay gönderilen kırk    adet koliden yirmi dokuz adedinin makbuz karşılığı sahiplerine verildiğini, geri kalanını ise Ankara Esir Karargâhı'na gönderildiğini bildirmiřtir³²². Afyonkarahisar Esir Kampı, o dönemde esirlerin toplanıp diğ er esir kamplarına dağıtıldığı bir yer olmasının yanı sıra aynı şekilde esirlere gönderilen her türlü koli, posta paket gönderiminde de aracı garnizonlardan biri olmuştur. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından gönderilen kırk    adet koli öncelikle Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmiştir. Garnizon Komutanı Mazlum Bey kendilerine ait olan yirmi dokuz koliyi makbuz karşılığında aldıktan sonra geri kalan ve Ankara kampı için hazırlanan kolileri Ankara Esir Kampı'na göndermiştir.

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda esir olan Avustralyalı  avuş Arch'ın tuttuğu g nl ge göre kendisine paket geldiğini içinden yarım paket tütün ve 60 adet Gold Flake sigarası çıktığını, belirtmiştir. Arch, 21 Aralık 1917 tarihinde,    Kızılhaç temsilcisinin geldiğini hem mal sevkiyatı yaptıklarını hem de bunların dağıtımının nasıl yapıldığını denetlemek için beklediklerini yazmıştır. 23 Aralık'ta birçoğu

³²¹ K.A.304/194.

³²² K.A.304/196.

Economic Stores Stamboul ve bazıları evden olmak üzere kendilerine; “yazı kâğıdı, daktilo, gitar vb. ile esirlere dağıtılmak üzere, kuru incir, süt, kakao, sabun, dezenfektan içeren çok çeşitli ilaç ve sargı bezleri gönderildiğini ancak küçük bir kısmının esirlerle paylaşıldığını, bir kısmının da memurlar tarafından alındığını” söylemiştir³²³.

Arch, daha öncede değinildiği gibi Garnizonda yaşanan bir sorun üzerinde durarak, kimi zaman kendilerine gönderilen paketlerin yanlışlıkla başka yerlere sevk edildiğini ve diğer kamplara “*bu kimin eline geçti?*” gibi yazılar yazıldığını da dile getirmiştir³²⁴.

7.3. ESİRLERE GÖNDERİLEN KİTAP VE MEKTUPLAR, SANSÜR OLAYI

Savaş esirlerinin aileleriyle haberleşmeleri hususu oldukça önemli bir konu olmasının yanında sürekli bir sorun haline de gelmiştir. Çünkü farklı devletlerde farklı milletlere mensup birçok esir bulunmaktaydı ve esirler için haberleşme hayatı öneme sahipti.

Ellerinde esir bulunduran devletler diğer devletin bu konudaki tavrını dikkate alarak kendi bünyesinde bulunan esirlere de aynı muameleyi gösteriyordu. İlgili devletler diğer konularda olduğu gibi bu konuda da mukabele-i bil misil şartını yürürlüğe koymaktaydı.

Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa’nın bakış açısıyla ilgili; Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti’ne 26 Haziran 1915 tarihinde bir yazı gönderilmiştir. Gönderilen yazıda, Amerikan Büyükelçiliği’ne cevaben, “*Osmanlı Devletinde bulunan esirlere ait mektuplarla postaların İsviçre, İtalya, Romanya gibi tarafsız devlet posta idaresi vasıtasıyla gönderileceğini, adi mektup içinde para olmayan taahhütlü mektup ile aynı şart dairesinde kıymet miktarlı mektuplar, posta paketleri kabul edilecektir*” denilmiştir. Haberleşmelerin Türkçe, İngilizce ve Rusça olabileceği ve posta mektuplarının İstanbul Posta Genel İdaresi merkezine gönderilerek burada

³²³ Arch, *a.g.e.*, s.48.

³²⁴ Arch, *a.g.e.*, s.53.

kontrolden geçtikten sonra gereken yerlere gönderileceği bildirilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki yabancı esirlerin haberleşmelerinin karşılıklılık esasına bağlı olduğu ve Fransa Hükümeti'nin esirlerin haberleşmesi konusunda hiçbir teklifte bulunmadığını, taahhütlü ve kıymet miktarlı mektup içinde akçe gönderilmesinin dışındaki teklifleri Fransa Hükümeti'nin kabul ettiğini bildirmiştir³²⁵.

Amerikan Büyükelçiliği'nden konuyla ilgili verilen cevapta, Fransa hükümetinin bu hususla ilgili teklifi mukabele-i bil misil şartıyla nokta tayinli veya kıymet miktarlı mektup ile para gönderilmesi müstesna olmak üzere diğerlerini kabul ettiğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nde bulunan Fransız esirler içinde aynı muamele tatbik olunacaktır, denilmiştir.

Diğer taraftan Fransa Hükümeti, Amerikan Büyükelçiliği'ne 1 Temmuz 1915 tarihli yazısında, 7 Haziran 1915 tarihli notasına değinmiştir. Söz konusu notada posta havaleleriyle küçük paketler hakkında Osmanlı Devletiyle anlaşma yapma arzusunda olduğunu belirtmiştir³²⁶. Gönderilenlerin İsviçre Posta İdaresi vasıtasıyla kabul edileceği bildirilmiş Osmanlı Devleti de mukabele-i bil misil gereği aynı şartların Osmanlı Devleti nezdinde bulunan İngiliz savaş esirleri için de geçerli olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı esir kamplarında bulunan İngiliz savaş esirlerinin, adi ve taahhütlü veya sigortalı mektup ve posta paketleri içinde para gönderilmesi kabul edilmiştir³²⁷. İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin elindeki esirlerin aileleri ile haberleşmelerinin temini için tarafsız devletlerin posta idarelerinin kullanılması konusunda bu ülkelerin büyükelçilikleri aracılığıyla anlaşma sağlanmıştır.

İlk zamanlar tamamen orduya bırakılan posta ve havale dağıtımında, çoğu kez Latin harflerini bilmeyen personelin sebep olduğu yanlışlıklarla karşılaşmıştır. Bu arada gelen mektupların sansürde uzun süre kalması da gecikmeye sebep olmuştur. Kasım 1915 tarihinden itibaren, yabancı esirlere ait postaların garnizonlara dağıtım

³²⁵ BOA. HR. HMS. İŞO.67/57-1,1-2.

³²⁶ BOA. HR. HMS. İŞO.67/57-2-2.

³²⁷ BOA. HR. HMS. İŞO.67/57-2-3.

işlerinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin görevlendirilmesi ile birlikte, esirlerin şikâyetleri azalmaya başlamıştır³²⁸.

Esirler, tutukluluk süresince bulundukları garnizonlarda kendilerine ait zamanlarda birçok aktivitede bulunmuşlardır. Resim, müzik, esirler arasındaki konuşmalar, dini ayinler, sportif faaliyetler, şiir dinletileri vb. bunların yanı sıra birde kitap okumak esirlerin vazgeçilmez etkinliklerinde birini teşkil etmekteydi.

Esirler okumak istedikleri kitapları kimi zaman garnizon kumandanları aracılığıyla kimi zamanda kendi istekleri ile ailelerine gönderdikleri mektuplar aracılığıyla sağlamaya çalışmışlardır. Menzil Müfettişliği'nden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne 7 Eylül 1916 tarihinde gönderilen yazıda, İngiliz esirlerinden MC. Donald isimli esirin kitap siparişi için Amerikan Büyükelçiliği'ne yazmış olduğu mektup ve 1 lira teslim edilmiştir. Ayrıca not olarak, 1 liranın Amerikan Büyükelçiliği'ne verildiği bildirilmiştir³²⁹.

Yaşadıkları esaret hayatını daha iyi bir konuma getirmek için esirlere gönderilen kitaplar Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla önce sansür denetiminden geçirilip, gerekli kontrol yapıldıktan sonra ise çeşitli garnizonlarda bulunan esirlere gönderilmiştir. İstanbul'daki Askeri Sansür Teftiş Müfettişliği'ne gönderilen yazıda, çeşitli garnizonlara gönderilmek üzere elçilik vasıtasıyla 6 paket kitap gönderildiği, kitapların 1 ay süreyle tetkikinden sonra gerekli garnizonlara gönderilmesinin istendiği belirtilmiştir³³⁰.

Fransızca kaleme alınan bir başka belgede, Amerikan Büyükelçiliği'nden Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yazılmıştır. İngiliz savaş mahkûmlarına verilmek üzere 5 paket kitabın gönderildiği, gönderilen kitapların özenlice sansürden geçmesinden sonra sahiplerine ulaştırılması rica edilmiştir³³¹.

Kitap okumanın yanı sıra esirler, aileleri ile şartlar el verdiği sürece mektup ve kart gönderiminde bulunmuşlardır. Savaş şartları gereği esirlerin aileleriyle ve

³²⁸ Çapa, *a.g.m.*, s.54.

³²⁹ K.A.674/129.

³³⁰ K.A.664/47.

³³¹ K.A.684/203.

memleketleriyle haberleşme imkânı da belirli kurallar ve kısıtlamalar dâhilinde gerçekleşmiştir.

Kampta, esirlerin posta hizmetlerinin düzensizliği ile ilgili şikâyetleri bulunmaktaydı, esirler ayda dört kart, her birisinde dört satırı geçmemek kaydıyla mektup yazabiliyorlardı³³². Tüm konularda olduğu gibi bu konuda da gerekli düzenlemelerin yapılması ile birlikte bu kısıtlamalar zamanla ortadan kalkmıştır.

Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti tarafından, 7 Temmuz 1915 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen yazıda, savaş esirlerinin aileleri ile haberleşmelerinde çift mektuplaşma hakkına sahip oldukları ifade edilmiştir³³³.

Menzil Genel Müfettişliği, 12 Haziran 1916'da, esir haberleşmesi konusunda değişen şartlara uygun yaptığı yeni düzenlemeyi esir kamplarına, Sahra Sıhhiye Müfettişliğine ve 2'nci Şubeye şu ifadelerle bildirmiştir: *“Yabancı esirlerin ayda dört kartpostal ile ikişer sayfalık iki tane mektup yazmalarına müsaade edildiği daha önce bildirilmiştir. İngiltere nezdinde bulunan Osmanlı esirlerinin dört satırdan ibaret kart yazmalarına izin verilmiştir. Bazı esir mektupları kabul edilmemiştir. Bunun için aynı uygulamanın Türkiye'deki İngiliz esirlerine yapılması uygundur.”*denilmiştir³³⁴.

Afyonkarahisar'da esir olarak bulunan İngiliz subay John Still, buradaki esareti sırasında ilk zamanlar haberleşme konusunda sıkıntı yaşamalarına rağmen, beş ya da altı hafta boyunca işlerin sorunsuz gittiğini kendilerine gönderilen koli ve paketlerin tam ve eksiksiz olduğunu belirtmiştir. Mektuplarda da fazla sorun yaşamadıklarını evlerinden gelen mektuplarını alabildiklerini ve bu sayede esaretin biraz daha “tolere” edilebilir, bir hal aldığını dile getirmiştir³³⁵.

Güvenlik sebebi ile esirler sadece beyaz kâğıt ve kart üzerine mektup yazabilirlerdi. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin, esirlerin ailelerine gönderebilecekleri kartların renkli olması için bastırılmış olduğu kartlar, 28 Aralık 1915'te Menzil Genel

³³² Boissier, Vischer, *a.g.e.*, s.27.

³³³ K.A.592/10.

³³⁴ Arslan, *a.g.e.*, s.181.

³³⁵ Still, *a.g.e.*, s.131.

Müfettişliği tarafından sakıncalı görülmüş ve bunların beyaz olanlarının kullanılmasına karar verilmiştir³³⁶.

10 Aralık 1916 tarihinde, Posta ve Telgraf-Telefon Nezareti'nden gönderilen yazıda, esirlerin ailelerine gönderecekleri mektupların adres yazımında nelere dikkat edilmesi gerektiği konusu üzerinde durularak, savaş esirlerinin ailelerine gönderdikleri mektuplarda adreslerin belirgin ve büyük harflerle yazılması gerektiği ve İstanbul'daki sansür memurları tarafından kontrol edildikten sonra yerlerine ulaştırıldığı ifade edilmiştir³³⁷. Bu sayede esirlerin yazmış oldukları mektupların yanlış adreslere gönderilmesinin de önüne geçilmiştir. Çünkü ufak, yamuk yazılan adresler sebebi ile mektuplar ya sahiplerine ulaştırılamıyordu ya da geç ulaşıyordu. Alınan önlemlerle bu sıkıntı giderilmiştir.

Esirlerin yapmış olduğu ilginç hareketlerden biri de, gizli bir şekilde kart ve mektup göndermeleridir. Bu konuda esirler Menzil Genel Müfettişliği tarafından uyarılmasına rağmen aynı yanlışları yapmaya devam etmişlerdir. Bu konunun bir daha yaşanmaması için sansür ve sonrasında gerekli önlemlerin alınması istenmiştir³³⁸. Ayrıca bu konuda La Haye Mukavelenamesi'nin maddeleri dikkate alınıp uygulanmaya çalışılmıştır. “Harp Esirleri” olan ikinci fasılının sekizinci maddesine göre; “*Harp esirleri hangi hükümet nezdinde bulunurlar ise o hükümetin ordusunda olan nizama tabi tutulacakları ve her itaatsizlik durumunda haklarında gerekli sert tedbirler alınacaktır*”. diye ifade edilmiştir. Bu maddenin harp esirlerine ayrıca bildirilmesi, ayrıca esirler tarafından yazılan tüm mektup ve kartların taraflarından teminat namında 35 nci maddeye göre doğrudan doğruya İstanbul'da Genel Sansür Müfettişliği'ne gönderilerek üzerlerine yazı ile “*üsera-ı ecnebiye mektubudur*” diye belirtilip yazılması uygun görülmüştür³³⁹.

³³⁶ K.A.568/542.

³³⁷ K.A.592/35.

³³⁸ K.A.711/115.

³³⁹ K.A.711/114.

7.4. SANSÜR VE GECİKMELER İLE İLGİLİ SORUNLAR

Haberleşme sırasında bazı kurallara uyulması oldukça önemliydi. Her ülkenin kendi hukuku çerçevesinde ülke menfaatlerinin olması nedeniyle bu konuda da bazı önlemler alınmıştır. Esirlerin herhangi bir şekilde mektup, paket alması veya göndermesi ve bunların onlara ulaşması sırasında uyulacak olan bu kurallar, esirlerin lehine olan şeylerdi. Bu sebeplerden dolayı, Osmanlı Devleti tarafından esirlerin her türlü posta, paket, mektup, kart ve kitap gönderimi işlemleri belirli kurallar çerçevesinde yapılmış ve kontrolün sağlanması için 1914 senesinde *Sansür Talimatnamesi* yayınlanmıştır³⁴⁰.

Kaleme alınan bu talimatnamede, talimatnamenin ne amaçla hazırlandığı, kimlerin bu görevde yer alacağı, memurların nasıl çalışacağı hakkında bilgi verilmiştir³⁴¹. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile yabancı devletlerarasında yapılan posta ve telgraflaşmanın nasıl olacağı nelere dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durularak yazışmalara uymayanların üzerine ise “*sansür mührü*” basıldığı belirtilmiştir³⁴².

Sansür talimatnamesinde, mektupların okunaklı olması, gizli ibarelerle yazılmış, şifre ve manasız, mühim işaretleri içermemeleri gerektiği aksi takdirde mahallerine gönderilmeyeceği bildirilmiştir. Gönderilen mektuplar hemen sahiplerine gönderilemiyordu. Mektuplar 1 aya yakın incelemiden geçirilirdi. Sıkı kontroller ve biriken mektuplar sebebi ile bu süre uzamaktaydı. Kontrolden geçen mektuplar sansür merkezine gönderilir oradan da sahibine ulaştırılırdı. Osmanlı topraklarından dışarıya giden asker, subay ve memur mektupları kimi zaman bulundukları karargâhlardaki komutanlık tarafından kontrol edilebilirdi. Bu kontrolden sonra “*tetkik edilmiştir*” kaydı düşülmesi gerekliydi³⁴³.

³⁴⁰ K.A. 46/19.1.

³⁴¹ K.A. 46/19.3.

³⁴² K.A. 46/19.7.

³⁴³ K.A. 46/19.12.

Mektuplar için uygulanan talimat telgraf gönderiminde de geçerliydi. İçerisinde kıymetli evraklar bulunan mektuplar ise, bulundukları yerdeki postanelerde gişe sansür memurunca kontrol edildikten sonra sansür memurunca yoksa posta müdürünce okunduktan sonra kapalı bir şekilde üzerine sansür pulu yapıştırılarak gideceği yere gönderilirdi. Talimatnameye göre, posta paketleri, eşya vb. paketler postanelerce sıkı bir kontrolden geçer, uygun bir durum olmadığı zaman paket sahibi doğrudan divan-ı harbe sevk olunurdu. Diğer gönderimlerde dikkate alınan hususlar kitap gönderiminde de geçerliydi. Gönderilecek kitaplar tıbbi özellikte ise sansür memurlarınca tetkik edilmek üzere Maarif Nezareti izin belgesine sahip olması gerekmektedir. Aynı zamanda “bilumum gazetenin ise Sansür Talimatnamesine uymaları mecburidir” denilmiştir³⁴⁴.

Esirlere, mektup ve kartları ile kendilerine gönderilen kitaplar sansürden geçirilmeden taraflarına verilmemiştir. Bu konu hakkında da Osmanlı Esir Talimatnamesi’nin 8. maddesinde esirlere gelen mektupların, paketlerin, gazetelerin mutlaka sansüre tabi tutulacağı açıklanmıştır³⁴⁵.

Esir kamplarında sansür edilecek şeyler şöyle sıralanıyordu:

1. Yazılmamış boş kâğıt, elbisenin sarılı bulunduğu gazeteler veya yazılmış ve yazılmamış evrak, esirlere verilmeyerek kime ait oldukları bilinmeyen paketler İstanbul Sansür Müfettişliğine gönderilecektir.
2. Bir esir adına fazla ve çeşitli elbiseler gönderiliyorsa hepsi birden verilmeyip esire, teker teker verilmelidir.
3. Esir asker, üzerinde bir mecdiyeden ve esir subay üzerinde bir maaş miktarından fazla meblağ bulunmamak üzere esir adına gönderilen para alınarak fazlası kasaya konulup esire resmi bir makbuz verilecektir.
4. Esir subaylara verilecek olan içilecek şeyler azar azar verilerek fazlası esirlere verilmeyecektir.
5. Bu yapılan kontroller sırasında, esir kampı komutanı kurallara uymazsa cezalandırılacaktır.

³⁴⁴ K.A. 46/19.17.

³⁴⁵ Detaylı olarak Bkz. Üsera Hakkında Talimatname,1331,bkz. BOA. HR. SYS.2216/7.

Esir kamplarına gelen mektupların Sansür Müfettişliği mührünü taşımayanların sahibine verilmemesi de isteniyordu. Gelen mektup ve paranın makbuzları ile ilgili, esir kampları ve Kızılay arasında haberleşme yürütülmüştür³⁴⁶.

Esirlerin yazmış oldukları mektuplar, kimi zaman da esirin bulunduğu garnizon tarafından sansüre tabi tutulurdu. Sansür edildiği ise, sonradan bilgilendirilirdi. Afyonkarahisar Kamp Komutanlığı'ndan, Üsera Komisyonu'na gönderilen yazıda, Fransız subay Baren de Sözyo tarafından yazılan mektubun garnizon tarafından sansür edilmiş olduğu ve cemiyet aracılığı ile gönderilmesinin rica edildiği belirtilmiştir³⁴⁷.

Esirlerin şikâyet ettiği bir başka konu ise kendilerine gönderilen mektup ve paketlerin ellerine çok geç ulaşması idi. Onlara göre bu durumu yaşamalarının tek nedeni kendilerine gelen paket ve mektupların çok uzun süre sansürde kalmasıydı. Zira esirler kendilerine gönderilen paketlerin ellerine ulaşması ve onları açmanın kendileri için ayrı bir zevk olduğunu belirtmişlerdir³⁴⁸. Ancak bazen yaşanan gecikmelerin sebebi aracı ülkelerin yönetmeliğinden kaynaklanabiliyordu.

Amerikan Büyükelçisi Elkus, yaşanan posta gecikmelerinin sebebi olarak Avusturya'yı göstermiştir. Çünkü çeşitli aralıklarla Avusturya Hükümeti, Türkiye'ye gelen posta yollarını engellemiştir. Başlangıçta esirler, bu gecikmelerin tek sorumlusu olarak Osmanlı Devleti ve onun hantal çalışanlarını göstermiştir. Bununla birlikte İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın gizli belgesinde, Mart 1917 tarihinde Anadolu'ya gidip gelen postaların askıya alınmış olunduğu söylenmiştir. Amerikan Büyükelçiliği ise, yapılan bu kısıtlamadan dolayı büyük rahatsızlık duyduklarını Avusturya-Macaristan Hükümeti'ne bildirmiştir³⁴⁹.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi ile 13 Şubat 1918 tarihinde yapılan yazışmalarda, mahkûmlara mektup ve paketlerin ulaşmasında bildirilen gecikmelerin sebebinin başlangıç noktasından kaynaklanmadığı bildirilmiştir. Yaşanan gecikmelerin sebebi ara ülkelerdeki posta ve demiryolu idarelerinden kaynaklı

³⁴⁶ Arslan, *a.g.e.*, s.185.

³⁴⁷ K.A.714/230.

³⁴⁸ Yeats-Brown, *a.g.e.*, s.80.

³⁴⁹ Lawless, *a.g.t.*, s.218.

olabileceği üzerinde durulmuştur. Bu konunun Avusturya ve Bulgaristan Demiryollarına şikâyet edilmesi gerektiği ifade edilmiştir³⁵⁰.

Osmanlı Devleti kimi kitapların gönderilmesine müsaade etmemiştir. Bunun sebebi kitapların içeriğiyle ilgili olduğu gibi; bazen de yabancı ülkelerde esir bulunan Osmanlı esirlerine de aynı tutumların sergilenmesi idi.

Kitapların sansürü konusu esirler için oldukça ciddi bir meseleydi ve bu durumdan hiç memnun değillerdi. Bu konuyla ilgili belgeler ise;

Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan, Başkomutanlık Vekâleti'ne 20 Mayıs 1917 tarihinde gönderilen yazıda, Osmanlı topraklarında bulunan harp esirlerine Kızılhaç Cemiyeti aracılığı ile gönderilen kitapların, karargâhlardaki görevli memurlar tarafından sansürlenip İstanbul'a yollandıkları belirtilmiştir³⁵¹.

Başkomutanlık Vekâleti'nden, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 19 Haziran 1917 tarihinde gönderilen ve Hollanda Büyükelçiliği'ne bildirilen yazıda ise, Osmanlı topraklarında bulunan harp esirlerine Salib-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla gönderilen kitapların kontrollerinin İstanbul askeri makamları tarafından yapılacağı, başka türlü gönderilmesinin mümkün olmadığı bilgisi verilmiştir³⁵².

Konuyla ilgili bir başka belgede, 20 Haziran 1917 tarihinde Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan, Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderilmiştir. Osmanlı topraklarında bulunan harp esirlerine Salib-i Ahmer vasıtasıyla gönderilen paketlerin numunelerinin Anglinton'da bulunduğu anlaşılmış olduğu, bu kitapların İstanbul'da sansür edilmek üzere alıkonmuş olabileceğinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle paketlerin karargâha gönderilip oradan iadesinden dolayı, ortaya çıkan bu geciktirmeleri ve bazı ifadeleri içine alarak İngiltere Dışışleri Bakanlığı'ndan, Londra'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne 4 Nisan 1917 tarihinde gönderilen ve İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nden gönderilen notanın örneği mektupla

³⁵⁰ K.A.599/235.

³⁵¹ BOA. HR. SYS.2224/65.

³⁵² BOA. HR. SYS.2225/19.

birlikte verilmiştir. Bu notada yer alan talebin görevli memurlar tarafından inceleneceği ve gerekli cevabın verileceği bildirilmiştir³⁵³.

Esirlere gönderilen tüm kâğıt, baskı ve kitap çeşitleri İstanbul'da denetleme yapıldıktan sonra esir garnizonlarına gönderilmiştir. Esir garnizonlarının bulunduğu yerlerde yabancı dille yazılan yazıların denetlenmesi için bir düzenleme yapmak imkânsız olduğundan, yabancı dillerde yazılan kitaplar yine denetlenmek üzere İstanbul'a gönderiliyordu.

³⁵³ BOA. HR. SYS.2225/23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFYONKARAHİSAR'DAKİ ESİRLERİN MÜBADELESİ, SEVK VE İADESİ

1. SEVK VE İADE EDİLEN ESİRLER

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra esir alınan diğer devlet vatandaşları savaş sırasında yaralanmış ve esir kamplarında hastalananlar olmuştur. Bu şekildeki esirler ya mübadele edilmiş ya da sevk ve iade edilmişlerdir. Yine esirler çalıştırılmak amacıyla başka garnizonlara sevk edilirken, garnizonlar arasında da sürekli bir esir sevki gerçekleşmiştir. Bu konuyla ilgili belgeler değerlendirildiğinde şu hususlar dikkati çekmektedir;

Esirlerin bulundukları Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan başka garnizonlara sevklerin gerçekleştiği gibi, diğer garnizonlardan da bu garnizona sevkler olmuştur.

Konuyla ilgili, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'ndan Afyonkarahisar Kamp Komutanlığı'na 6 Ocak 1915 tarihinde gönderilen belgede, harp esirlerinin Bilecik ve Yenişehir'de layıkıyla muhafazaları mümkün olamadığı Afyonkarahisar'da Taş Medrese'nin bulunduğu ve kapıdan başka hiçbir tarafla ilişkisi bulunmayan binada esirlerin korunmasının daha uygun olduğu dile getirilmiştir. Bundan dolayı beş yüz askerin ikametine uygun olacağının anlaşılmasıyla ikametlerinin burada olması için gereğinin yapılmasının istendiği belirtilmiştir³⁵⁴.

Esirler farklı yerlere sevk olursa da onlara ait mektup, para ve malzeme kendilerine gönderilmiştir.

³⁵⁴ BOA. DH. ŞFR.48/292.

Konuyla ilgili, Menzil Nokta Kumandanlığı'ndan, Hilal-i Ahmer'e 13 Ekim 1915 tarihinde gönderilen bir telgrafta; "On onbeş gündür Afyonkarahisar'dan Bursa'ya sevk edilen Fransız esire ait paket ve evraklar Sivas'da Garnizon Komutanlığı'nda olduğundan gelen evrak ve malzemeler buradan sahiplerine ulaştırılmıştır" denilmiştir³⁵⁵.

29 Kasım 1915 tarihli bir diğer belgede yine Afyonkarahisar'dan Sivas'a sevk edilmiş Fransız esiri Henri Brent'e Osmanlı Bankası aracılığı ile iki bin on yedi kuruş verilmiş olduğu bilgisi verilmiştir³⁵⁶.

Esir sevkleri çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleştirilmiştir. Bu gerekçeler arasında; çeşitli yerlerde işçi olarak çalıştırılmak, esirlerin tedavilerini gerçekleştirmek, doktor ve din görevlilerinin görevlerini yerine getirmeleri için kimi zamanda esirlerin garnizon değişikliğini sağlamak için yapılmıştır.

Konuyla ilgili belge, 29 Kasım 1915 tarihinde Bilemedik Üsera Amele Tabur Kumandanı Mehmet Lütfü Bey tarafından Hilal-i Ahmer'e gönderilmiştir. Yazıda, Afyonkarahisar'da bulunan esirlerden üç yüz otuz beş esirin Bilemedik'e sevk olduğu haberi verilmiştir³⁵⁷. Afyonkarahisar Esir Kampı'ndan esirler çalıştırılmak üzere Bilemedik'e sevk olunmuştur.

Hilal-i Ahmer ikinci başkanı tarafından Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 5 Eylül 1916 tarihinde gönderilen yazıda, Ankara, Afyon ve Resülayn'da bulunan İngiliz esirlerin iade işlemleri için isimleriyle birlikte 56 sayfalık bir listenin hükümetlerine verildiği bildirilmiştir³⁵⁸. Bu belgede de adı geçen yerlerdeki İngiliz esirlerin memleketlerine iade işlemleri ile ilgili belgelerin düzenlenip ilgili kurumlara takdim edildiği bilgisi verilmiştir.

Başkomutan Vekili Enver Bey'den Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 21 Kasım 1916 tarihinde gönderilen belgede; "Kamran"da İngilizler tarafından tutulan Osmanlı sağlıkçısının Atina'ya gönderilmesinden dolayı karşılık olarak Afyonkarahisar'da

³⁵⁵ K.A.693/1.

³⁵⁶ K.A.568/150.

³⁵⁷ K.A.282/92.

³⁵⁸ BOA. HR. SYS.2222/26.

bulunan sivil esirlerden beş İngiliz'in İstanbul'a sevk olunmasının istendiği ve buna izin verildiği belirtilmiştir. Esirlerin durum ve halleri İstanbul'a gelmelerine uygun olup olmadığının bilgisinin gerekli olduğu, esirlerle ilgili bilgilerin İngilizce olarak verilmiş olduğu bildirilmiştir³⁵⁹.

Belirli dönemlerde esirler, özellikle Pozantı ve Bilemedik'te çalıştırılmak üzere gönderilmiştir. Konuyla ilgili, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 12 Aralık 1916 tarihinde gönderilen yazıda, Afyonkarahisar ve Çankırı Esir Kamplarından Pozantı ve Bilemedik'e esir amele nakil edilmiş olduğu, Fransız harp esirlerinin birer adet fotoğraflarıyla takdim kılınarak gereğinin yapılıp iznin verilmesi istenmiştir, denilmiştir³⁶⁰.

Başkomutanlık Vekâleti'nden Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 29 Ocak 1917 tarihinde gönderilen yazıda, İngiliz tebaasından olup önce Afyonkarahisar'dan uzaklaştırılan ve bu defa İstanbul'a gelmesi için müsaade edileceğinden ahval ve durumları araştırılmış İngiliz tebaasından Perslton'un geri dönmesinde bir mahzur olmadığı, dile getirilmiştir. Yazıda, "Herald Şower" in geri dönmesinin mümkün görülmediği devletlerine bildirilmiştir. "Henri Koln" un hakkında verilen bilgiler gayri mühim görüldüğü gibi diğer "Heri Hor" hakkında hiçbir malumat verilmemiş olduğundan bu son ikisi için verilen bilgiler dikkate alındığında İstanbul'a dönmeleri uygun görülmemiş ve bunların yerine diğer İngilizlerden dört kişinin seçilip durumlarının bildirilmesi istenmiştir³⁶¹.

Aynı konu üzerine Emniyet Genel Müdürlüğü'nden 26 Şubat 1917 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderilen yazıda, İngiliz tebaasından önceden Afyonkarahisar'a uzaklaştırılmayıp bu defa mübadele için İstanbul'a gönderilmeleri gereken beş İngiliz'den sakıncalı görülmüş üçünün yerine, durumlarında sakınca olmayan diğer üç İngiliz için bir an evvel gereğinin yapılması istenmiştir³⁶².

³⁵⁹ BOA. DH. EUM.5.ŞB.84/14.

³⁶⁰ BOA. HR. SYS.2221/4-3.

³⁶¹ BOA. DH. EUM.5.ŞB.84/58-8.

³⁶² BOA. DH. EUM.5.ŞB.84/58-14.

Mübadele edilmek üzere İstanbul'a gönderilen üç İngiliz'le ilgili gerekli yazılar gönderilmiştir³⁶³.

18 Ağustos 1917 tarihinde Genel Menzil Müfettişliği'nden, Hilal-i Ahmer'e gönderilen yazıda, müracaatları üzerine Afyonkarahisar Esir Kampı'nda ziraat makinesini kullanmayı bilen 11 İngiliz esirin var olduğu anlaşılmıştır, denilmiştir. Adı geçen esirlerin nereye sevk ve kime teslim edileceğinin acilen bildirilmesi istenmiştir³⁶⁴. 23 Ağustos 1917 tarihinde gönderilen cevapta, Afyonkarahisar Kamp Komutanlığı'ndan Eskişehir'deki Hilal-i Ahmer'e, Genel Menzil Müfettişliğinin esirlerin gönderilmesi isteğinde bulunup, ziraat makinesini kullanmayı bilen 11 askerin bir görevli eşliğinde sevk edilmelerinin istendiği belirtilmiştir. Ancak bu esirlerin hasta olmaları sebebiyle hastanede tedavi edilmekte oldukları henüz gönderilemeyecekleri kamp komutanı tarafından bildirilmiştir³⁶⁵.

Bulundukları garnizonlardan kurtulmak için kimi esirler hasta numarası yaparak tedavi bahanesiyle de olsa buradan kurtulmaya çalışmışlardır. Afyonkarahisar Kampı'nda esir olarak bulunan İngiliz Pilot Alan Bott, esir olarak bulunduğu sürede İngiltere ile Türkiye arasında yaralı ve malul esirlerin değişiminin söz konusu olması üzerine esirlerin yaralarını azdırıp topal taklidi yaptıklarını, bazı esirlerin akıl hastası, kimisinin de yaşlı taklidi yaparak memleketlerine iadelerini hızlandırmaya çalıştıklarını belirtmiştir³⁶⁶.

Buradaki diğer bir esir Avustralyalı Çavuş Arch ise, 60 kişiden oluşan esir kafilesinin Afyonkarahisar'dan Adapazarı'ndaki esir garnizonuna sevk edildiğini, değişim umuduyla İstanbul'a giden 5 sakat esirin geri döndüğünü ama yine de onların iyi vakit geçirmiş olduğunu yazmıştır³⁶⁷.

Esirler, hiçbir inceleme yapılmaksızın, hastalıkları bahanesiyle garnizonlarından çıkma istekleri yerine getirilmemiştir. Tedavi amacıyla böyle

³⁶³ BOA. DH. EUM.5.ŞB.84/58-24.

³⁶⁴ K.A.539/22.

³⁶⁵ K.A.587/318.

³⁶⁶ Bott, *a.g.e.*, s.135.

³⁶⁷ Arch, *a.g.e.*, s.44.

istekte bulunanlar öncelikle sağlık kontrolünden geçirilmişler, gerçekten böyle bir ihtiyaç hissediliyorsa üst sağlık kurumlarına gönderilmişlerdir.

Başkomutanlık Vekâleti'nden Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 28 Şubat 1917 tarihinde gönderilen belge bu duruma çok iyi bir örnektir. Berlin'deki Fransa Elçiliği'ne İsviçre'de bir ay oturma isteğinde bulunan ve Afyonkarahisar'daki Esir Kampı'nda bulunan Fransız tayyareci Baron de Sözyo'nun kendini hasta göstererek İsviçre'ye gitmek istediği, ancak muayene sonucu böyle bir şeye ihtiyacı olmadığı görülmüş ve bu isteği kabul edilmemiştir³⁶⁸.

Vilayet ve mutasarrıflıklar merkeze başvurarak esirlerin sevk için ek ödenek talebinde bulunmuşlardır. Merkezler, bu yöndeki talepleri dikkate almış ve gerekli gördüğü noktalarda ek sevk tahsisatı göndermiştir.

Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'ndan, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 7 Ağustos 1917 tarihinde gönderilen yazıda; Kastamonu'ya sevk edilmek üzere Aydın Vilayetine gönderilen kırk bir İngiliz ve İtalyan'ın yol masrafının temin edildiği, ancak düşman devlet tebaasının sevk havalenamesinin tükendiği ve bu yüzden on bin kuruşluk havalenameye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir³⁶⁹. Osmanlı İçişleri Bakanlığı'ndan 15 Ağustos 1917 tarihinde gönderilen yazı ile İtilaf Devletleri tebaasının sevk havalenamesi Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'na gönderilmiş ve havalenamenin bölgeye gönderilmesi telgrafla bildirilmiştir³⁷⁰.

Emi Cooke adlı bir esirin Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 10 Eylül 1917 tarihinde gönderdiği yazıda; 15 Ekim 1915 tarihinde sivil esirlerden bir kişi, iki sene boyunca Afyonkarahisar'da ikamet etmiş ve bu kişiyle birlikte bulunan İngiliz halkından Mösyö Link'in serbest bırakılarak İstanbul'a dönmesine izin verilmiş olduğu dile getirilmiştir³⁷¹.

³⁶⁸ BOA. HR. SYS.2224/4.

³⁶⁹ BOA. DH. EUM.5.ŞB.41/18.

³⁷⁰ BOA. DH. EUM.5.ŞB.41/52-2.

³⁷¹ BOA. DH. EUM.5.ŞB.43/19.

2. ESİRLERİN MÜBADELESİ VE YAPILAN ANLAŞMALAR

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte, devletler birbirlerinden esir almıştır. Tarafların birbirinden almış oldukları esirler arasında, savaş sırasında yaralanmış ve esir kamplarında hastalanmış esirler de bulunmaktaydı. Esir mübadelesi ile ilgili resmi görüşmeler söz konusu olmadan önce sakat ve hasta esirlerin mübadelesi gündeme gelmiştir. Malul esirlerin iadesi ve kimlerin malul sayılabileceği hakkındaki şartların kabul edilmesiyle birlikte 24 Aralık 1915 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan esirlerin maluliyet şartlarına uyanların değiştirilebilmesi için bunların muayyelerinin yapılıp, sayılarının tespit edilmesine başlanmıştır. Osmanlı Devleti, bu konuya sıcak bakmış ve söz edilen esirlerin tıbbi kontroller neticesinde ve belirli derecedeki esirlerin mübadelesinin gerçekleştirilebileceği belirtilmiş, böylece hasta ve sakat esirlerin mübadelesinde bu esirlerin tedavileri yapıldıktan sonra ülkelerine iadeleri gerçekleştirilmiştir.

Ülkelerine iade edilen esirlerin ortak noktası sağlık durumlarının iyi olmayışydı. Kampların çeşitli temsilcilikler tarafından ziyaretleri sırasında durumu ağır olan esirler tespit edilmiştir. Bu konuya uygun olarak ilk girişim, Papalık makamı tarafından yapılmıştır. Bu çağrıya olumlu yaklaşan Osmanlı Hükümeti, 6 Şubat 1915'te hasta ve malul esirlerin karşılıklı mübadele edilebileceğini kabul etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, Afyonkarahisar'da esir tutulan denizci Teğmen Geoffrey Fitz Gerald'ı Şubat 1916'da serbest bırakmıştır. İngiltere Hükümeti, 1915 yılının sonuna doğru Almanya'ya teklif etmiş olduğu 13 maddelik esir değişim anlaşmasının bir suretini de Osmanlı Hükümeti'ne iletmıştır³⁷². İki devletin de yapıcı girişimlerde bulunmasına rağmen savaş şartlarının zorluğu nedeniyle olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Esir değişimine dönük ilk ciddi girişim başarısız olsa da gelecekteki muhtemel bir esir değişiminde sorun yaşanmaması için 20 Ekim 1917'de Mübadele-i Üsera Komisyonu oluşturulmuştur³⁷³.

³⁷² Akkor, *a.g.m.*, s. 862.

³⁷³ Akkor, *a.g.m.*, s. 863.

1917 yılına girilmesiyle birlikte, savaşan ülkeler esirlerin iade edilmesi ile ilgili bir takım girişimlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, gerek İtilaf Devletleriyle gerekse Rusya ile bu konuda görüşmelere başlamıştır. Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa ile Bern Konferansı'nda, Rusya ile Kopenhag Konferansı'nda esirlerin nasıl değiştirileceği konusundaki ilkeleri görüşmüştür.

Savaşın sonlanması ve 1918 tarihine girilmesiyle birlikte artık garnizonlarda bulunan esirler İstanbul ve İzmir'de toplanmak üzere batıdaki garnizonlara sevk ediliyordu. Belemelik Esir Garnizon kumandanı da esirleri Ekim 1918 tarihinden itibaren Afyonkarahisar Esir Kampı'na gönderilmeleri için harekete geçmiştir. Esirler toplu olarak değil gruplar halinde ve tren yolu ile ulaştırılmıştır³⁷⁴.

Osmanlı İçişleri Bakanlığı'nın 28 Kasım 1918 tarihli yazısında, "İtilaf Devletleri'ne mensup tüm esirlerin İstanbul'da toplanması ve İtilaf Hükümetlerine teslimleri mütareke gereğidir" denilmiştir. "İtilaf Devletleri, Yunan ve Amerikan tebaasından memleketlerine gitme arzusunda bulunanların İstanbul'a gelmeleri gerekli görülmüş, mübadeleleri söylenmiş olan İngiliz, Fransız ve Belçikalılardan çoğunun İzmir'de bulundukları ve tekrar İstanbul'da toplanıp buradan teslim edilmelerinin hem kendileri hem de hükümet için daha uygun olacağı kararlaştırılmıştır" denilmiştir. Esirlerin, İzmir'de teslim edilmek istediklerini belirtmeleri takdirde İzmir'in ikinci bir teslim yeri olarak kararlaştırıldığı ve gönderileceklerin miktarı istenmiştir³⁷⁵. Belgeden de anlaşılacağı üzere esirlerin teslim yeri sadece İstanbul değildir. Bir şekilde İzmir'de bulunan esirler buradan teslim edilmek istediklerini önceden belirtirlerse, buradan da esir teslimi yapılabileceği üzerinde durulmuştur.

Devletlerarasında mukabele-i bil misil kurallarının uygulandığı daha önceki bölümlerde de değinilmiştir. Benzer sıkıntılar mütareke döneminde de yaşanmıştır. Afyonkarahisar'da bulunan Fransız esirlerin Korsika'da bulunan Osmanlı esirlerine karşılıklı olarak evlerden çıkmalarına müsaade edilmediği konusu iddia edilmiştir. Bu durumun hem ruh sağlıklarını etkilediğini; hem de kendilerine ait paket ve mektup konusunda serbestlik tanınması talebini dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili

³⁷⁴ Lawless, *a.g.t.*, s.295.

³⁷⁵ BOA. DH. ŞFR. 93/296.

olarak, Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'ndan 25 Nisan 1918 tarihinde gönderilen yazıda, Afyonkarahisar karargâhında bulunan esirlerin uzun müddetten beri bulundukları evlerden çıkmalarına müsaade edilmediği ve bunun Korsika'da bulunan Osmanlı esirlerinin Bastia kalesinden çıkarılmamalarına bil misil olarak yapıldığı iddia edilmiştir. Bu konunun dışında Fransız subay ve esirlerinin aylardan beri dışarı çıkmamalarının kendilerinin sağlık durumlarını kötü etkilediği buna binaen kendilerine ait paket ve mektupta biraz serbestlik tanınmasını rica ederek gereğinin yapılmasını istemişlerdir³⁷⁶.

Konuyla ilgili olarak Osmanlı Dışışleri Bakanlığı'na 15 Ağustos 1918 tarihinde gönderilen yazıda, Fransa'da bulunan Osmanlı esirlerine yapılan muamelenin karşılığında Afyonkarahisar'da bulunan Fransız subayların geniş olan garnizon havalisinde gezmelerine ve hareket etmelerine engel olunmayacağı belirtilmiştir. Fransız subayların bu serbestîye sahip olabilmeleri Bastia kalesinde bulunan esir subaylarımıza gösterilecek serbestlikle mümkün olduğu, Hollanda Elçiliği'ne bildirilmiştir³⁷⁷. Belgeden de anlaşıldığı gibi, Afyonkarahisar'da bulunan Fransız esirlerin serbesti durumunun Bastia kalesinde bulunan Osmanlı esirlerine uygulanan muamele ile eş değer olduğu, eğer onların durumu düzeltilirse aynı şekilde Fransız esirlere de muamele edileceği bildirilmiştir.

Esirlerin mübadele işleriyle Genelkurmay Başkanlığı Muamelat şubesi ilgilenmiştir. Mübadelesi gerçekleştirecek esirlerin önceden künyeleri gönderilerek bu işlem başlatılmaktadır.

Karahisar-ı Sahip Sancağı'ndan, Afyonkarahisar Kamp Komutanlığı'na 24 Temmuz 1918 tarihli tezkerede, Sivil Ukraynalıların serbest bırakıldıkları ve Fransız, İngiliz esirlerinden mübadele isteğinde bulunanların mübadeleleri hakkında kendilerinin gönderdikleri tezkere örnekleri çıkarılarak Genelkurmay Başkanlığı esir muamelat şubesine gönderildiği belirtilmiştir. Gelecek cevap üzerine gerekenin yapıldığı, halen garnizonda gemi kaptanı ve mertebesinden olan 28 esir bulunduğu

³⁷⁶ BOA. HR. SYS.2229/91-3.

³⁷⁷ BOA. HR. SYS.2207/15-8.

ve mübadele arzusunda bulunan İngiliz subayların künyelerinin ilişitirilmiş olarak takdim edildiği bildirilmiştir³⁷⁸.

15 Ağustos 1918 tarihli bir diğer belge, Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'ndan Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Harp esirleri hakkında Afyonkarahisar Kampı'nda bulunan şifreli telgraf kendilerine arz edilen İngiliz tebaasından George Bill Resisor adlı askerin geçenlerde Manisa Kampı'na sevk edilmiş olduğu, İngiliz ve Fransız halkından başka sivil esirlerin bulunduğu, subay ve eşrafça kabul edildiği, İstanbul'a gidecek olanların garnizon komutanlığına bildirildiği ifade edilmiştir. Bunlardan başka anlaşma şartlarına uyacak beş İngiliz askerin isimlerinin kaydedildiği ve bulundukları yerin baş komiserliğe bildirildiği dile getirilmiştir³⁷⁹.

Belgeler incelendiğinde dikkat çeken bir husus ise, mübadele isteğinde bulunan esirlerin, isteklerinin sebeplerini künyeleriyle birlikte ve bazen fotoğraflarına da ilişitirerek gönderdikleridir. Esirlerin mübadelesinin uygun olup olmadığına bakılıp mübadele şartlarına uygunsa bu istekleri gerçekleştirilmiştir. Mübadele için uygun şartları taşımayan esirlerin hali hazırda bu istekleri reddedilmiştir.

Benzer konuyla ilgili, Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'ndan 2 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na konuyla ilgili belge gönderilmiştir. 15 Ağustos 1918 tarihli belgede, bahsi geçen harp esiri sıfatıyla Afyonkarahisar'da ikamet etmek üzere takdim edilen beş İngiliz askerine ait takdim kılınmış pakette isim, yer ve tarihi bilgileri verilen dört askerin müracaatında sözleşme şartlarına uyan İngilizlerin mübadele için gösterdikleri sebeplerini birer fotoğraf ile takdim etmiş oldukları ifade edilmiştir.

2 Eylül 1918 tarihli belgeye cevap olarak; 12 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı İçişleri Bakanlığı'ndan Afyonkarahisar Telgrafhanesine gönderilen yazıda, memleketlerine dönmek isteyen dört İngiliz'in müracaatlarına bakılmış olduğu bildirilmiştir. Memleketlerine gitmek için müracaat ettikleri anlaşılan İngiliz esirlerden şimdilik 17-50 yaş aralığında bulunan esirlerin mübadele hakkının

³⁷⁸ BOA. DH. EUM.5.ŞB.85/84.

³⁷⁹ BOA. DH. EUM.5.ŞB.85/84.

bulunduğu dile getirilmiştir³⁸⁰. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile 1917 ve 1918 tarihinde imzalamış olduğu Bern Anlaşması'nda esirlerin mübadelelerinin gerçekleşebilmesi için aranan şartlar arasında, 17-50 yaş aralığındaki esirlere öncelik tanındığı dikkat çekmektedir.

Başka bir belge, 26 Eylül 1918 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü'nden, Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'na gönderilmiştir. Afyonkarahisar'da ikâmet eden İngiliz harp esirlerinden rahip Y.Dright'in memleketine gitme arzusunda olduğu İngiltere Hükümetinin isteği üzerine Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'nca bildirilmiştir. Adı geçen rahibin durum ve kimliğinin ve orada ne amaçla esir edildiğinin bildirilmesi istenmiştir³⁸¹. Konuyla ilgili olarak Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'ndan, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 30 Ekim 1918 tarihinde gönderilen cevapta, İngiliz esirlerinden rahip Dright hakkında araştırma yapıldığı bu isimdeki bir esirin şu an garnizonda bulunmadığı ancak Yüzbaşı John Artan Wright ve Rayn isimli esirlerin mevcut olduğu beyan edilmiştir. İsim karışıklığının muhtemel olduğu ve asıl kişinin Yüzbaşı John Artan Wright olduğu tespit edilmiştir. Bu kişinin de garnizonda bulunduğu zaten kendi isteği ile memleketine geri dönmek için başvuru yaptığı bildirilmiştir³⁸².

Esir değişimi söz konusu olunca memleketlerine dönmek isteyen esirler, bunun için gerekli evrakları hazırlayarak değişim talebinde bulunmuştur. Konuyla ilgili belge çok fazla olmakla birlikte bir diğeri de şöyledir: Genelkurmay Başkanlığı'ndan, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na 1 Ekim 1918 tarihinde gönderilen belgede, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan İngiliz harp esirlerinden Tayyareci Yüzbaşı Ferdinand'ın memleketine dönmek için ikişer adet fotoğrafının gönderildiği ve gereğinin yapılması istenmiştir³⁸³.

Konuyla ilgili başka bir belge 28 Ekim 1918 tarihinde Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'ndan, Osmanlı İçişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Afyonkarahisar'da mukabele-i bil misil beş İngiliz harp esirinin gizlice İstanbul'a gönderildiği,

³⁸⁰ BOA. DH. EUM.5.ŞB.70/26.

³⁸¹ BOA. DH. EUM.5.ŞB.86/69.

³⁸² BOA. DH. EUM.5.ŞB.86/69.

³⁸³ BOA. DH. EUM.5.ŞB.63/43.

bunlardan ikisinin İstanbul'da kaldığı diğer ikisinin de İzmir'e gitmiş oldukları ve burada kalan bir askerinde İzmir'e gitme arzusunda olduğu ama henüz gitmemesi sebebiyle isim ve kimliğini belirten bir cetvel takdimi istendiği belirtilmiştir³⁸⁴.

Esir olan oğlunun uygun şartlar içinde tarafsız bir ülkeye iadesi için de bir anne Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na yazı göndermiştir. İstanbul Hollanda Elçiliği'nden, Osmanlı Dışişleri Bakanlığı'na 18 Ocak 1918 tarihinde gönderilen yazıda, Madam Ph. Bossy, Afyonkarahisar'da esir olan Fransız Mariotte denizaltında Yüzbaşı olan oğlu Andre Bossy'nin mümkünse tarafsız bir ülkeye gönderilmesini istemiştir. En kısa sürede bu konu hakkında Hollanda Elçiliği'nin cevap beklediği bildirilmiştir³⁸⁵.

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. 24 maddeden oluşan mütarekenin doğrudan esirlerle alakalı iki maddesi bulunmaktadır. 4. madde "*İtilaf Devletleri'nin bütün esirleri ile Ermeni esirleri kayıtsız şartsız İstanbul'da teslim olunacaktır*" diyordu³⁸⁶. Maddeden de anlaşılacağı üzere tek taraflı esir iadesi ortaya çıkmış, Türk esirlerinin ne zaman iade edileceğine dair herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Daha sonra yapılan görüşmeler neticesinde karşılıklı esir değişimi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan esirler yapılan anlaşmalar neticesinde memleketlerine iade edilmişlerdir. Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan Fransız esirlerin mübadelesinin 27 Aralık 1918 tarihinde sona erdiğini yine bu tarihli belgeden anlaşılmaktadır. ---- kıta müfettişi tarafından Genelkurmay Bakanlığı'na gönderilen telgrafta Fransız esirlerin Afyonkarahisar'dan İzmir'e sevk olundukları ve burada Fransız esiri kalmadığı bilgisi verilmiştir³⁸⁷.

İngiliz esirlerinin içinde en önemlisi Yarbay Rawlinson'du. Ondan sonra Yüzbaşı Campell ve Teğmen Bowring gelmekteydi. Bu üç esir İngiliz'in serbest bırakılması için aileleri İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na baskı yapıyordu. Ancak Malta'da bulunan Türk esirler sebebiyle bu istekleri hemen gerçekleştirilmemiştir.

³⁸⁴ BOA. DH. EUM.5.ŞB.74/7.

³⁸⁵ BOA. HR. SYS.2228/59.

³⁸⁶ Akkor, *a.g.m.*, s.864.

³⁸⁷ ATASE, İSH, D:85,F:12-25.

Burada da mukabele-i bil misil uygulanmış ve Malta’da bulunan Türk esirler serbest bırakılmadığı sürece Türkiye’de bulunan İngiliz esirlerin serbest bırakılmayacağı söylenmiştir. Birazda bu sebepten dolayı, TBMM ile İngiltere arasında mübadele anlaşmasının imzalanması gerçekleştirilmiştir. Bu esirlerin mübadelesi ile ilgili diplomatik faaliyetlere 1921’de Londra Konferansı sırasında başlanmıştır. TBMM’nin temsilcisi Bekir Sami Bey ile İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkilerinden Robert Vansittart arasında 16 Mart 1921’de mübadele anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma neticesinde 24 Martta serbest bırakılanlarla birlikte, Nisan ve Mayıs ayında 37 kişi serbest bırakılmıştır. Ancak anlaşma istedikleri gibi uygulanmayan Türk hükümeti, İngilizlerin, Türk esirlerinin tümünü serbest bırakacağını sanan ve Yarbay Rawlinson’u serbest bırakmaya hazırlanan Ankara hükümeti, İngilizlerin sadece “bazı savaş suçlularını” serbest bırakmayıp yargılayacaklarını öğrenince, Anadolu’daki İngiliz esirlerini serbest bırakmamıştır³⁸⁸.

Yapılan ikili görüşmelerin ardından anlaşmaya varılarak; 12 Ekimde Yüzbaşı Campell; 14 Ekim’de de Yarbay Rawlinson mübadele için İnebolu’ya getirilmiştir. Bunların dışında Anadolu’da bulunan her cinse mensup İngiliz esirlerinin Malta’daki her kategoriye mensup Osmanlı esiriyle “tüme tüm” esasına göre İnebolu’da 30 Ekim 1921’de mübadeleleri yapılmıştır³⁸⁹. Esirler teslim edilene kadar iskân, iâşe ve nakliye masrafları Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından üstlenmiştir³⁹⁰.

Afyonkarahisar Esir Kampı’nda, 1922 yılına kadar esir bulunduğu bu belgeden anlaşılmaktadır. Üsera Şube Müdürlüğü’nden Sevkiyat ve Neşriyat Müdüriyeti’ne 3 Aralık 1922 tarihinde gönderilen belgede, Afyonkarahisar Esir Kampı’nda bulunan esirlerden 120 askerin bir bölük halinde vakıflar idaresi emrine verilmek üzere Isparta’ya sevklerinin istendiği ve bu konuda garnizona emir verilerek, esirlerin Isparta’ya sevk edilmeleri ricasında bulunulduğu belirtilmiştir³⁹¹.

³⁸⁸ Mesut Çapa, “Sakarya Savaşından Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.I, S.3, 1989, s.401.

³⁸⁹ Çapa, *a.g.m.*, s.404.

³⁹⁰ Çapa, *a.g.m.*, s.406.

³⁹¹ ATASE, İSH, D:53, F:4.

Aralık 1922 tarihli belgede ise Afyonkarahisar'daki 120 esir neferin bir bölüm halinde Isparta'ya sevk olunacakları ve bunun için Afyon-Burdur hattının kullanılacağı bilgisi verilmiştir³⁹².

Yapılan esir mübadelesi anlaşmaları neticesinde, taraflar ellerinde bulunan esirleri demiryolu ve deniz yolu ile güvenli bir şekilde memleketlerine ulaştırmaya çalışmıştır. Esirlerin memleketlerine iadelerinde yapılan anlaşma şartları dikkate alınarak ve tarafların birbirlerine karşı tutumu doğrultusunda esir mübadeleleri yapılmıştır.

2.1. İNGİLTERE VE FRANSA İLE YAPILAN BERN ANLAŞMASI

Esirlerin mübadelesi konusu ile ilgili; harp esirleri ile sivil esirlere dair Osmanlı Hükümeti hem İngiltere hem de Fransa Hükümeti ile Bern Anlaşması imzalamıştır. İngiltere ile 28 Aralık 1917 tarihinde; Fransa ile 23 Mart 1918 tarihinde bu itilaf namelere imza atılmıştır.

Bu itilaf namenin taraflarca onaylanmasından sonra, tüm cenahlar kendi dillerindeki itilaf name nüshalarını diğer devlete verecekler ve bu devletlerde bu metinleri esir karargâhlarında bulundurmakla mükellef olacaklardı.

İngiltere ve Fransa ile yapılan Bern Anlaşması genel çerçevede incelendiğinde³⁹³;

İngilizlerle yapılan Bern Anlaşmasının Birinci Faslı “*Üseranın Memleketlerine İadesi*” ile ilgilidir. Bu fasıl sekiz maddeden oluşmaktadır. Her bir madde kendi içinde bölünerek maddeler halinde verilmiştir. Esirlerin memleketlerine iadesi, harp esirleri arasında sağlığı el veren tüm esirlerin memleketlerine iade edilmesi gerektiği, esirlerin bulundukları karargâhta tıbbi komisyonlarca ki bu komisyon iki Osmanlı tabibi ve harp esirlerinden İngiliz tabibinden oluşacağı, esirlerin kontrolleri yapılarak karargâhların üç ayda bir ziyaret edileceği konusunda bilgi verilmiştir.

³⁹² ATASE, İSH, D:53, F:4-1.

³⁹³ İngiltere ve Fransa ile imzalanan Bern Anlaşmasının orijinal metni ektedir. Belgelerin bir kaçı paylaşılmıştır. Bkz. EK-5.

Harp esirlerinin iadelerine derhal başlamak için her iki hükümette rütbelere bakmaksızın mümkün olduğu kadar 300'ü beyaz ve 700'ü Hint olmak üzere İngiliz harp esirlerinden 1000 esirin, Osmanlı harp esirlerinden 1500 esirin bir an evvel memleketlerine iadesini kararlaştırmışlardır.

Sıhhi heyetler de en kısa süre içerisinde memleketlerine iade edilecek ve İngiliz harp esirlerinden her 1000 kişi için 1 sıhhiye subayı ile 5 sıhhiye küçük subayı ve sıhhiye askerini gönderme hakkına sahip olacaktır. Sıhhiye heyeti ile harp esirleri mümkün mertebe aynı zamanda memleketlerine iade olunacaklardır, denilmiştir.

Sivil esirler de kendi arzularına göre memleketlerine iade olunacaktır. 17 yaşından 50 yaşına kadar olanlara ise öncelik tanınacaktır. Sivil esirler memleketlerine dönme hususunda önceden bilgilendirilecekler ve haber edilen tarihten itibaren 20 gün içinde memleketlerine gitme veya kalma hususundaki niyetlerini bildirecekleri belirtilmiştir.

Harp esirlerinin memleketlerine iadesi mümkün olduğu takdirde her iki hükümet tarafından kararlaştırılan limanlar arasında sevkleri gerçekleştirilecektir. Esirlerin nakliye masrafları ise esir eden devlet tarafından karşılanacaktır. Bahsedilen nakliyat gerçekleşemezse İngiliz esirler kara yolu ile Bulgaristan, Avusturya, Macaristan, İsviçre ve Fransa üzerine memleketlerine iade olunacakları söylenmiştir³⁹⁴.

İkinci Fasıl “*Esirlere Yapılacak Muamele*” ile ilgilidir. Taraflar delegeleriyle karargâhları ziyaret edebilecek ve ziyaret eden delege ile esirler yanlarında başka kimse olmaksızın görüşme hakkına sahip olacaktır, diye ifade edilmiştir.

Her karargâhta karargâhın ahval ve genel durumunun ıslahı için içinde harp esirlerinin de bulunacağı komite oluşturulacaktır. Bu komite beş esirden oluşacak ve komitede sıhhi tabipler, dini reisler bulunacaktır. En yüksek rütbedeki kişi de komitenin reisliğini üstlenecektir. Komitenin görevleri arasında, kayıt ve tescil işlemleri, vefat ve firar edenlere ait paketlerin dağıtımı, esir listelerinin Türkçe ve

³⁹⁴ BOA. HR. SYS.2238/7-92.

İngilizce nüshalarının hazırlanması, eğlence tertibi, kitap tedariki, şikâyetlerin tebliğ bulunacağı, belirtilmiştir.

Tüm esirler münasip ve sağlıklı mahallerde iskân edileceklerdir. Gerek karargâhlarda gerekse hariçte ihtiyaçları olan eşya İngiliz-Osmanlı esirlerine verilecektir. Memleketlerine iade olanlar ellerindeki eşyaları götürebilecektir. Harp esirlerine gelen paketler sansüre uğramadan hızlı bir şekilde sahiplerine ulaştırılacaktır. Osmanlıda ise, İngiliz harp esirlerine ait paketler İstanbul’da sansür edilebileceklerdir. Esirler, haftada iki mektup yazabileceklerdir ve 200 kelimeyi geçmeyecektir, denilmiştir.

Harp esirleri bir subay refakatinde karargâh haricinde gezebilecektir. Esirlere ayin yaptırmak için bir din görevlisi bulunacaktır. Esirlerin dinlerine uygun ayin yapmasına izin verileceği belirtilmiştir.

Fırar eden esirlerin fırar süresi 14 günü geçmez ise kendilerine hapis cezası verilecektir. Herhangi bir esir bir olaydan dolayı itham edilecek olursa hakkında tahkikat yapıp gereken ceza verilecektir. Esirlere karşı muamele-i müteakabile tedbiri ancak bu tedbir diplomasi gereği tebliğ edildikten 8 hafta sonra kabul edilecektir, denilmiştir³⁹⁵.

Anlaşmanın üçüncü faslını “*Muamelat*” kısmı oluşturmaktadır. Bu kısımda esirlere özel oluşturulan esir defterleri hakkında bilgi verilmiş defterlerin düzgün bir şekilde tutulması gerektiği, Osmanlı esirler için Türkçe; İngiliz esirler için İngilizce olarak kaleme alınması gerektiği ve asılları ilgili devletlere gönderilecektir. Esirlerin vefat haberleri zamanında verilecektir, denilmiştir³⁹⁶.

Fransa ile yapılan Bern Anlaşmasına genel çerçevede değerlendirildiğinde;

İlk kısımda, sivil esirlerin ülkelerine iadesi konusuna değinilmiştir. Sivil esirler kendi memleketlerine iade olunabilecekler, mahkûm veya yaralı esirler bunun dışında tutulacaklardır. 17 ve 50 yaş aralığındaki esirlere öncelik tanınacaktır. Memleketlerine gönderileceği haberi önceden verilecek ve 20 gün içinde

³⁹⁵ BOA. HR. SYS.2238/7-95.

³⁹⁶ BOA. HR. SYS.2238/7-96.

memleketlerine gidip gitmeyecekleri hususunda haber vereceklerine değinilmiştir³⁹⁷. Bu kısmın İngilizlerle yapılan anlaşma ile aynı olduğunu görülmektedir.

İkinci kısmında, hasta ve yaralı esirlerin memleketlerine iadesi, her memlekette harp esirleri refakatinde esir eden devlete mensup bir tabip bulunduğu halde İsviçreli bir tabip tarafından da muayene edileceklerdir. Ve sonunda bu İsviçreli tabibin kararının tercih edileceği, söylenmiştir³⁹⁸.

İlk teftişten sonra Fransa'da bulunan Osmanlı esiri ile Osmanlı'da bulunan Fransız esirlerin memleketlerine iade edilmek üzere mümkün olduğu takdirde bitaraf bir tabip tarafından her üç ayda bir kere muayene olacaklardır. Tedavi masrafları ise bulundukları devlet tarafından karşılanacaktır, denilmiştir.

Memleketlerine iade olunacak esirler hiçbir yerde hiçbir şekilde çalıştırılmayacaklardır. Bu itilaf nameden faydalanacak harp ve sivil esirlerin memleketlerine iadeleri tayin edilecek bir Fransız limanı ile Anadolu'da "*Kuşadası*" arasında gerçekleşecektir. Esirlerin kara yolu ile memleketlerine iadeleri için ise, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan hükümetlerinden yardım alınacaktır. İade sırasında masraf, kaldıkları ülkenin hududuna kadar o ülke tarafından; huduttan sonra ise esirlerin sahibi ülke tarafından karşılanacak olacağı, söylenmiştir³⁹⁹. Bu kısımda İngilizlerle yapılan anlaşma maddeleriyle benzer özellikler göstermektedir.

Anlaşmanın *üçüncü kısmını*, üsera hakkında edilecek muamele oluşturmaktadır. Esirlere karşı uygulanacak muameleye ve bilhassa esirlerin çalıştırılmasına dair Fransa ile Almanya arasında 16 Mart 1918 tarihli itilaf name, her iki taraftaki esirlere uygulanacaktır. Esirlerin durumunu öğrenmek adına delegeler garnizonlara gönderilip ziyaret gerçekleştirebileceklerdir. Teftiş ve iase için giden delegeler gittikleri mahallerde ikamet edecektir, denilmiştir⁴⁰⁰.

³⁹⁷ BOA. HR. TO.547/84-9.

³⁹⁸ BOA. HR. TO.547/84-1.

³⁹⁹ BOA. HR. TO.547/84-3.

⁴⁰⁰ BOA. HR. TO.547/84-5.

İngiltere ve Fransa ile yapılan Bern Anlaşması'nda esir iadelerinde üzerinde durulan ortak konular ise;

Sivil esirler kendi memleketlerine iade olunabilecekler, mahkûm veya yaralı esirler bunun dışında (tedavileri gerçekleştirildikten sonra iade edilecekler) tutulacaklardır.

17 ve 50 yaş aralığındaki esirlere öncelik tanınacaktır. Memleketlerine gönderileceği haberi önceden verilecek ve 20 gün içinde memleketlerine gidip gitmeyecekleri hususunda haber vereceklerdir.

Harp ve sivil esirlerin deniz yoluyla iadelerinde Anadolu'da Kuşadası, karayolu ile iadelerinde ise Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan hükümetlerinden yardım alınacaktır.

İade sırasında masraf, kaldıkları ülkenin hududuna kadar o ülke tarafından; huduttan sonra ise esirlerin sahibi ülke tarafından karşılanacak olacağı, söylenmiştir. Taraf devletler bu gibi belli başlı konulara değinmiş ve taraflar arasındaki mübadele işlemlerinde bu hususlara dikkate alınmıştır.

2.2. RUSYA İLE YAPILAN BREST-LİTOVSK ANLAŞMASI

Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye ile Sovyet Rusya arasında, Brest-Litovsk şehrinde, 2-15 Aralık 1917 tarihinde bütün cephelerde uygulanmak üzere “mütareke” akdedildi ve “barış müzakerelerine başlanması” kararlaştırılmıştır. Mütarekeyi Osmanlı Devleti adına Berlin'deki Türk Askeri Ataşesi Zeki Paşa, Sovyet Rusya adına ise A.J. Joffe, L.Kamenev ve Bitsenko imzalamıştır.

Bu mütareke 11 madde olmakla birlikte, Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında imzalanan ilk resmi vesikadır. Bu mütareke anlaşmasına ek olarak aynı tarihte imzalanan bir protokole göre de: “Bir an evvel sivil esirler ve malullerin, hemen cephe üzerinden, iadeleri ve bilhassa kadınlarla 14 yaşına kadar olan

çocukların geri gönderilmelerine gayret edileceği” kararlaştırılmıştır⁴⁰¹. Yapılan uzun görüşmelerin ardından 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Anlaşması imzalanmıştır. 14 maddeden oluşan bu barış, Almanya, Avusturya-Macaristan, Türkiye, Bulgaristan ile Sovyet Rusya arasında yapılmıştır. Bu barış anlaşması Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı tarafından 28 Mart 1918 tarihinde tasdik edilmiştir.

Brest-Litovsk Anlaşması’nın esirlerle ilgili olan 13. Maddesi: “Bütün harp esirleri -maluller veya askeri hizmete yaramayanlar- hemen vatanlarına geri gönderileceklerdir. Bütün diğer esirler veya askeri ve içtimai mülahazat dolayısıyla alıkonmuş olanlar, en kısa bir zaman içinde mübadeleye tabidirler. Böyle bir mübadele işbu anlaşmanın tasdikinden hemen sonra, her iki tarafça, sırf bu iş için tayin edilen komiserler vasıtasıyla icra edilecektir. Esirlerin, gemiye bindirilecekleri limana veya hududa kadar nakil masrafları, bunları esir alan memlekete aittir. Sivil esirler hemen serbest bırakılacaklardır. Bu sivil esirleri tutan taraf, bunların, bulundukları yerden, alındıkları yere kadar nakil masraflarını üzerlerine alır.” Anlaşmanın 14. Maddesi ise: “ Akid taraflardan her biri kendi arazisinde bulunan harp ve sivil esirlere ve keza karşı tarafın vatandaşlarına, Brest- Litovsk’ta 3 Mart 1918 tarihli Rus- Alman tamamlayıcı anlaşmasının, umumi affa ait 23. maddesindeki esaslar tatbik edilir.” denilmiştir⁴⁰².

Brest- Litovsk Anlaşması’ndan sonra Moskova Büyükelçiliği’ne atanan Galip Kemali Bey, kendisini bekleyen birçok mesele ile ilgilenmeye başlamıştır. Bunların arasında en önemlisi ise Sovyet Rusya’daki 60-70 bin harp esiri Türk’ün yurda gönderilmesi meselesi olmuştur⁴⁰³. Türk heyeti Moskova’ya gittikten sonra başlayan esir değişimi görüşmelerinde Alman heyeti esirlerin birebir serbest bırakılmasını, kalan esir için ise tazminat ödenmesini teklif etmiştir. Anadolu’da 4624 Rus esiri olmasına karşılık Rusya’da 47.685 Türk esiri bulunmaktaydı. Böyle bir durumda Osmanlı Devleti’nin yüklü miktarda tazminat ödemesi gerekmektedir. Bundan dolayı Türk heyeti bu teklifi kabul etmemiş, Avusturya-Macaristan heyetinin de savunduğu gibi tüm esirlerin tazminatsız olarak tahliye esilmesi fikrini

⁴⁰¹ Akdes Nimet Kurat, “Brest- Litovsk Müzakereleri ve Barışı”, *Belleten*, C.XXXI, Sayı: 123, Ankara 1967, s.378.

⁴⁰² Kurat, *a.g.m.*, s.412-413.

⁴⁰³ Kurat, *a.g.m.*, s.403.

benimsemiştir. Brest-Litovsk Anlaşması'ndaki şartlar gereği, Anadolu'da bulunan Rus esirler için esirlerin karşılıklı serbest bırakılmaları amacıyla umumi af ilan edilmiştir. Anlaşmadan sonra, Rus esirler gemilerle Karadeniz üzerinden memleketlerine gönderilmeye başlanmıştır⁴⁰⁴. Anlaşma şartlarına uyararak gerek Sovyet Rusya gerekse Osmanlı Devleti, muhafaza altında tuttıkları esirleri memleketlerine iade etmişlerdir.

3. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ESİRLER

Milli Mücadelede Türk tarafının en fazla esir aldığı cephe “Batı Cephesi” olmuştur. Yunanlılara karşı açılan bu cephe, Milli Mücadele içerisinde yapılan savaşların merkezi olmuştur. Birinci İnönü Savaşı'na kadar bu cephede milli kuvvetler tarafından zaman zaman Yunan kuvvetlerinden esirler alınmıştır. Birinci İnönü Savaşı ile birlikte Türk ordusu, çok sayıda Yunan askerini esir olarak ele geçirmiştir.

25-26 Ağustos 1922 Cumayı Cumartesi gününe bağlayan saatlerde ise Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi, Batı Cephesi Komutanı İsmet ve 1. Ordu Komutanı Nurettin Paşalarla birlikte 26 Ağustos sabahı savaşı yönetmek üzere Kocatepe'ye ulaşmıştır⁴⁰⁵. Yunan ordusu komutanı General Trikopis'in ise aynı gece Afyonkarahisar'da balo vermesinden, Türk Taarruzunu büyük bir ihtimal dahilinde görmediği anlaşılmaktadır⁴⁰⁶. 26-27'sine (1922) bağlayan gece Afyonkarahisar'da Büyük Taarruz başlamıştır⁴⁰⁷.

Türk birliklerinin ileri hareketi ile Yunan birlikleri, Tirkopis'in emri ile bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır. Yunan kuvvetleri, geriye doğru çekilirken her türlü zulüm ve insanlık dışı davranışlar yapmaktan da geri kalmamışlardır. Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde, gecikmeler ve taktik

⁴⁰⁴ Özçelik, *a.g.e.*, s.174.

⁴⁰⁵ Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, Afyonkarahisar Valiliği Yayınları, Afyonkarahisar 2011, s.322.

⁴⁰⁶ Altıntaş, *a.g.e.*, s. 315.

⁴⁰⁷ Osman Akandere, “1923 Yılı Ortalarında Uluslararası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen Heyetin Anadolu'daki Teftiş Gezileri ve Hazırladıkları Rapor”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S:53, C.XVIII, Temmuz 2002, s.446.

hataları sebebi ile gündüz 5. Yunan Tümeninin bir kısmı ile 9'uncu Tümen komutanı Albay Gordikos müfrezesi, gece de Trikopis komutasında 7-8 bin kişilik bir kuvvet çekilmeyi başarmıştır. Trikopis ile çekilen kuvvetlerden bir kısmı 1 Eylül'de ve Trikopis'in yanında kalan 5-6 bin kişilik kuvvet de 2 Eylül de ele geçirilmiştir⁴⁰⁸. 2 Eylül de 1. Yunan Kolordusu Komutanı General Trikopis ile 2. Yunan Kolordusu Komutanı General Diyenis ve bir kısım yüksek rütbeli subaylar esir alınmıştır⁴⁰⁹. Trikopis beraberindekilerle Uşak'ta teslim olacaktır⁴¹⁰.

Milli Mücadele boyunca Türkler tarafından esir alınan Yunan savaş esirlerinin sayısı kesin olmamakla beraber, 3'ü general, 381'i subay, 14.385'i asker ve 10.527'si sivilden oluşmaktadır⁴¹¹.

Yunanlılardan alınan esirler arasında Osmanlı tabiiyetini taşıyanların Divan-ı Harbe verilmesi uygun görülmüş, geriye kalanlar esir garnizonlarında tutulmuştur⁴¹².

3.1. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE AFYONKARAHİSAR ESİR KAMPI VE ESİRLERİN MÜBADELELERİ

Savaş sonrasında Türk tarafının eline onbeş binden fazla esir geçmiş bunlardan onbini Lozan Barışı'ndan önce serbest bırakılmıştır. Mübadele edilmeyen 352'si subay olmak üzere 4629 Yunan savaş esiri savaştan sonra Anadolu'daki çeşitli esir kamplarında tutulmuşlardır⁴¹³.

Esir Yunan subayları için 26 Eylül 1922 önce Balıklı nahiyesinde kamp kurulması düşünülmüştür. Sonra sırasıyla Afyonkarahisar'a, oradan Kırşehir ve

⁴⁰⁸ Altıntaş, *a.g.e.*, s. 365.

⁴⁰⁹ Burhan Sayılır, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S.16, Bahar 2014, s.93.

⁴¹⁰ İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.38. ayrıca; Mustafa Kemal Atatürk ile General Trikopis'in yakalandıktan sonra aralarında geçen konuşmaların detayları için bkz. A.Turan Oflazoğlu, *Mütarekeden Büyük Taarruza*, İz Yay., İstanbul 2011.

⁴¹¹ Akandere, *a.g.m.*, s.447.

⁴¹² Hikmet Öksüz, "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, S.48, 2000, s.757.

⁴¹³ Öksüz, *a.g.m.*, s. 757.

Kayseri'ye sevkleri gerçekleştirilmiştir. Diğer esirler (asker ve siviller) Anadolu'nun değişik yerlerine gönderilmişlerdir⁴¹⁴. Bu kamplar arasında Ankara, Adana, Konya, Talas, Uşak, İzmir gibi şehirlerde bulunmaktaydı⁴¹⁵.

Esirler Anadolu'daki çeşitli esir kamplarına sevk edilmiştir. Savaş esirleri konusu, 1923'te mübadelenin uygulanmasına kadar, Türk ve Yunan tarafları arasında önemli bir sorun olmuştur. Bu nedenle her iki ülkedeki esir garnizonları, 1922 ve 1923 yıllarında Uluslar arası Kızılhaç Komitesince teftiş edilmiştir.

Lozan'da barış görüşmelerinin yapıldığı günlerde, Lozan'daki Yunan delegeler ve Yunan Salib-i Ahmer Cemiyeti'nce ortaya atılan "Türkiye'deki Yunan esirlerine kötü muamele edildiği" şeklindeki iddialar üzerine Uluslar arası Kızılhaç Komitesi'nce bu iddiaların doğruluğunu tespit etmek üzere Türkiye'ye inceleme heyeti gönderilmiştir.

Bu amaçla 1922 ve 1923 yıllarında değişik teftiş heyetleri, Yunan savaş esirlerinin bulunduğu kampları denetlemek için Anadolu'ya gönderilmiştir⁴¹⁶.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından görevlendirilen İstanbul delegesi olarak görev yapan Georges Burnier ve Charles Burckhardt Yunan esirlerinin durumlarını teftiş etmek üzere 1922-1923 tarihlerinde Ankara, Kırşehir, Kayseri, Adana, Konya, Talas, Afyonkarahisar, Uşak, İzmir gibi karargâhların bulunduğu şehirleri ziyaret etmişlerdir⁴¹⁷. Hazırlamış oldukları teftiş raporlarını ilgili yerlere göndermiş ve gerekenin yapılması istemişlerdir.

3.1.1. Milli Mücadele Döneminde Afyonkarahisar Esir Kampı

Bu dönemde Uluslararası Kızılhaç Komitesinin görevlendirmiş olduğu Georges Burnier ve Charles Burckhardt Yunan esirlerinin durumlarını teftiş etmek üzere 1922-1923 tarihlerinde Anadolu'daki birçok şehir gibi Afyonkarahisar Esir Kampı'na da gelmiştir.

⁴¹⁴ Özdemir, *Milli Mücadelede Üsra Taburları*, s. 136.

⁴¹⁵ Akandere, *a.g.m.*, s. 454.

⁴¹⁶ Akandere, *a.g.m.*, s. 449.

⁴¹⁷ Akandere, *a.g.m.*, s. 454.

Milli Mücadele döneminde esir alınan Yunan askerlerinden Afyonkarahisar Karargâhında da bulunmaktaydı. Burada, tıpkı diğer esir raporlarında olduğu gibi, esirlerin şehir içinde gezmeleri serbestti. Halk esirlere iyi davranmakta ve kin beslememekteydi. Esirler halkla direkt temasta olmamaları dışında ancak alışveriş ve çalışma sırasında iletişim kurabiliyorlardı. Yunan esirlerin neredeyse tüm çamaşırlarını Afyonkarahisar'daki halk tedarik etmiştir. Yöre halkı esirler için beş yüz kat çamaşır vermiştir.

Heyetin Karargâh ziyareti sırasında, tren tamiratında çalıştırılmak üzere 56 esir, Afyonkarahisar'dan Azarı köyüne nakil edilmişler ve hiç birinden bir şikâyet alınmamış olduğu belirtilmiştir. Kampta, 220 esir bulunmakta olduğu, sağlıklarının yerinde, bulaşıcı hastalıklarının bulunmadığı ancak esirlerin çoğunda hazım sorunu yaşamakta olduğu ifade edilmiştir.

Raporda, esirlerin daha çok mektupların geç gelmesinden veya hiç alınamamasından başka şikâyetlerinin bulunmadığı, Türk askerlerinin de aynı zorluk içinde bulunduğu da belirtilmiştir. Afyonkarahisar Askeri Hastanesi'nde muhtelif karargâhlardan gönderilmiş 55 hastanın bulunduğu, Yunanlı bir teğmenin bir Türk subayının yanında çalışmakta olduğu söylenmiştir⁴¹⁸.

Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonucunda birçok Yunan askeri esir alınmıştır. Bunların içinde en önemlisi hiç şüphesiz General Trikopis'dir. Aynı heyet, 1 Temmuz 1923'te Kayseri'ye de gitmiştir. Kayseri'nin Talas ilçesinde bulunan garnizonda yalnız esir subaylar bulunmaktaydı. Generallere ayrı bir ev verilmişti. Bu evlerin birinde Yunan esirlerinin en önemlisi General Trikopis' de bulunmaktaydı. General, gelen heyete gördükleri hüsnü niyetten oldukça memnun olduğunu, dile getirmiştir⁴¹⁹. Heyetin Anadolu'da teftiş gezilerini yaptığı dönemde Yunan esirlerin mübadelesi ile ilgili çalışmalar sürmekteydi.

Anadolu'daki 3 yılı aşan mücadele, Lozan Barış Antlaşması'yla son bulmuştur. Lozan'dan önce Mudanya'da bir silah bırakışması sözleşmesi imzalanmıştır. 3 Ekim 1922' de toplanan Mudanya Konferansı'na Türkiye adına İsmet Paşa, İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Charpy ve

⁴¹⁸ Akandere, *a.g.m.*, s. 462.

⁴¹⁹ Erol Kaya, *Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Anadolu ve Yunanistan'daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar*, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/2, Kış 2008, s. 480.

İtalya adına ise General Monbelli katılmış ve 11 Ekim’de sözleşmeyi imzalayan taraflar olmuşlardır⁴²⁰. Mudanya Ateşkesi, Osmanlı Devleti’nin imzalamak zorunda kaldığı Mondros Mütarekesini de hükümsüz hale getirerek bunun yerini almıştır. Mudanya Sözleşmesiyle, Türk- Yunan savaşı da son bulmuştur⁴²¹.

Heyetin Anadolu’daki kampları teftiş gezilerinin sürdürdüğü dönemde Lozan’da sürmekte olan konferans görüşmelerinde Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923’te “*Sivil Rehinelerin Geri Verilmesine ve Savaş Tutsaklarının Mübadelesine İlişkin Türk-Yunan Anlaşması*” imzalanmış ve mübadele konusu çözüme kavuşturulmuştur⁴²². Aynı gün “*Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*” de imzalanmıştır⁴²³. Sözleşmenin 1. maddesi uyarınca, Türkiye’de bulunan Ortodoks Rumlarla, Yunanistan’da bulunan Müslüman Yunan uyrukları, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren zorunlu göçe tabi tutulacaklar ve göç edenler Türk ve Yunan makamlarının izni olmadıkça geldikleri ülkelere yerleşmek amacıyla geri dönemeyeceklerdi⁴²⁴.

Görüşmeler sonunda her iki tarafın temsilci heyeti savaş tutsaklarının mübadelesi konusunda şu ilkeyi kabul etmişlerdir: iki devlette elinde tuttuğu esirlerden eşit sayıda birbirine geri vericek, Türk savaş esirlerini İzmir’e taşıyacak gemiler dönüşlerinde, aynı sayıda Yunan savaş esirini alıp götürecektir ve mübadele hemen hemen aynı zamanda yapılmış olacaktı. Mübadeleden arda kalan savaş tutsakları ise barış yapılmasından sonra geri verilecektir, denilmiştir.

Lozan Antlaşmasına göre esirler en kısa sürede iade edilecekti. Nisan ayında mübadele işlemlerine başlanmıştır⁴²⁵. Esirlerin mübadelesiyle ilgili Lozan

⁴²⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II’nci Cilt Batı Cephesi 6’ncı Kısım 4’ncü Kitap İstiklal Harbi’nin Son Safhası*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 100. ; ayrıca bkz. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I. 1919-1980)*, İletişim Yayınları, 2001 İstanbul, s.213.

⁴²¹ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II’nci Cilt Batı Cephesi 6’ncı Kısım 4’ncü Kitap İstiklal Harbi’nin Son Safhası*, s.101.

⁴²² Akandere, *a.g.m.*, s.451.

⁴²³ Öksüz, *a.g.m.*, s.758.

⁴²⁴ Yücel Bozdağlıoğlu, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.180, C. 180, Ocak 2014, s.10.

⁴²⁵ Ahmet Özdemir, “Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, C.2, S.6, 1990, s. 329.

Antlaşması'nın imzalanmasından sonra birliklere emir verilmiş ve çalıştırılmak üzere dağıtılan esirler de geri çağırılmıştır. Esirlerin iadesine 1. Ordu emrindeki taburlardan başlanmıştır. Garnizon ve taburlar boşaldıkça lağv edilmiştir. 1-15 Şubat 1923 tarihinde çeşitli garnizonlardaki asker ve sivil esir mevcutları verilmiş, Afyonkarahisar'daki esir sayısı ise 1.116'dır⁴²⁶. Yunan esirler belirlenen mübadele şartları dâhilinde memleketlerine gönderilmiştir.

⁴²⁶ Özdemir, *Milli Mücadelede Üsera Taburları*, s. 143.

SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, 1914 ve 1923 yılları arasında Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan esirlerin durumlarını çeşitli arşiv kaynaklarına, gazete ve esir günlüklerine göre çözümlemek olarak tanımlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için arşivde bulunan raporlar, elçilikler arasındaki yazışmalar ve esir mektupları ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Esirlerin yaşam şartları araştırılırken, içinde bulundukları esaret şartları nedeniyle kendi aile ve memleketlerinden uzak bir coğrafyada alışık olmadıkları bir hayatı yaşamalarından kaynaklanabilecek olumsuz duygulara sahip olma eğilimi göz önünde tutulmuştur.

Bu bakış açısı dikkate alınarak arşiv belgeleri ışığında Afyonkarahisar Esir Kampı incelendiğinde iki zaman diliminin belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. Afyonkarahisar'a gelen esirler, Osmanlı Devleti'nin taraf devletlerle savaşı neticesinde tutsak düşmüşlerdir. Bu durum dikkate alındığında, esaret hayatının ilk yıllarında bu yenilgilerin ardından arşiv kayıtlarına yansıyan rapor ve mektupların daha önyargılı olduğu görülür. Bu olumsuz algı esirlerle ilgili alınan bilgilerin yetersizliğinden kaynaklı olabileceği gibi yenilginin yarattığı hayal kırıklığına da bağlanabilir. Öyle ki Afyonkarahisar'da esir olan subay ve erler yaşanan her türlü gecikme ve olumsuzluk hâlinde dahi şüpheyeye düşerek kasıt aramışlardır. Bu durum 1917 yılından itibaren yavaş yavaş yerini daha objektif değerlendirmelere bırakmıştır. 1918 ve sonraki yıllarda ise son derece ılımlı ve olumlu bir havanın oluşmaya başladığını değerlendirmek mümkündür.

Esirlerin büyük bir kısmı 1918 ve sonrasında ailelerine yazdıkları mektuplarda mutlu oldukları ve kendilerini iyi hissettiklerini dile getirmişler ve Afyonkarahisar'ın güzel bir yer olduğuna vurgu yapmışlardır. Aynı olumlu hava, elçilik raporlarında da kendini göstermiştir. ABD ve Hollanda Büyükelçilikleri tarafından gerekli makamlara gönderilen rapor ve mektuplarda Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan esirlerin ihtiyaçlarının giderildiği, kampın şartlarının son derece iyi olduğu, esirlere iyi muamele gösterildiği vurgulanan hususlar arasındadır. Bu olumlu havanın esirlerle ilgili imzalanan Bern Anlaşmasıyla ilgili olduğu da

düşünülebilir. Zira esirlerin takas edilmesi ve bu işlemlerin sistematik olarak yapılması için 1917 yılının sonunda Bern Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanması ile esir kamplarında olumlu bir hava esmiş, esirlerin memleketlerine ve ailelerine kavuşma ümitleri artmıştır.

Bu noktada üzerinde durulacak önemli hususlardan birisi de esirlerle ilgilenen Amerikan ve Hollanda Büyükelçilikleridir. Anılan büyükelçilikler, Afyonkarahisar Esir Kampı'na temsilci göndererek burada esirlerin durumunu ve ihtiyaçlarını tespit etmişlerdir. Büyükelçiliklerin ilgili makamlara yazdıkları mektup ve raporların mevcut şartlar altında objektif olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Anılan kurumların gönderdikleri raporlarda esirlerin şartlarının günden güne iyileştirildiği, Türk makamlarının bu konuda sürekli bir yenilik içinde olduğu değerlendirilmiştir.

Afyonkarahisar Esir Kampı'ndaki esirler, İtilaf Devletleri'nin elinde bulunan Türk esirlerinin bulunduğu ortamdan farklı bir şekilde muhafaza edilmiştir. Bu kampta esirler çit ve tel örgüyle çevrili bir kampta değil, yerel halkla iç içe mekânlarda tutulmuşlardır. Halkla birebir temasları haricinde haftanın belli günlerinde çarşıya çıkıp kendi ihtiyaçlarını karşılamalarına imkân verilmiştir. Hatta yerel esnaf ve halk esirlerin bir takım ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda yardımcı olmuştur. Gerek belirli dönemlerde kampın görevli memurlar tarafından ziyaretleri sonucunda oluşturdukları raporlarda gerekse kampta esir olan er ya da subayların günü güne tutmuş oldukları günlükler sayesinde, kamp koşullarının nasıl olduğu, günlük yaşantılarının nasıl geçtiği ve ne gibi etkinlikler yaptıkları gibi bilgilere ulaşılmıştır.

Kamptaki esirler, zorunlu olmamak kaydıyla, hem kendi garnizonlarında hem de ihtiyaç halinde Anadolu'daki garnizonlarda günlük yevmiye karşılığında çalıştırılmıştır. Yaptıkları işler onları çok fazla yoracak işler olmamakla birlikte ehli oldukları işleri yapmalarına da fırsat verilmiştir. O dönemde esirler, salgın hastalıklara karşı sürekli kontrolden geçmiş, esirlere hastalıklara karşı aşılar yapılmıştır. Özellikle 1916-1918 yıllarında Anadolu'nun genelinde görülen salgın hastalıklar sebebi ile kamp, bu gibi durumlarda karantinaya alınmış, gerekli temizlik ve bakım yapılarak esirlerin sağlığına özen gösterilmiştir. Tüm bu önlemlere rağmen

salgın hastalık sebebi ile vefat eden esirler olmuştur. Vefatı gerçekleşen esirlerin ne sebeple, nerede, ne zaman vefat ettiği gibi bilgiler Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından hazırlanan ölüm varakaları ile esirlere ait özel eşyaları, elçilikler vasıtasıyla esirlerin ailelerine ulaştırılmıştır. Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan esirler hangi din ve mezhebe sahip olursa olsun dinî ayinlerini gerçekleştirmeleri için kendilerine bu konuda saygı duyularak gerekli imkânlar sağlanmıştır. Esirlerin dini ayinlerini gerçekleştirmeleri için bir de farklı mezheplere sahip rahipler garnizonlarda görevlendirilmiştir. Vefat eden esirlerin cenaze törenlerinin yapılmasına özen gösterilmiş ve inanışlarına uygun olarak defin işlemleri yapılmıştır.

Kamptaki esirler için hayati öneme sahip olan haberleşme konusu ise, Osmanlı Devleti'nin bu konuda ortaya koymuş olduğu, Esir Talimatnamesi ve Sansür Talimatnamesi ile belirli kurallar çerçevesinde gerçekleşmesi sağlanmıştır. Savaşın ilk zamanlarında haberleşme işlerine konusunda uzman olmayan memurların bakması sebebi ile bir takım sıkıntılar yaşanmış, ancak daha sonra bu görevi Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin üstlenmesi ile bu konudaki sıkıntıların önüne geçilmiştir. Bu vesileyle esirlerinde ilk dönemlerde konuyla ilgili yapmış oldukları şikâyetlerin de önüne geçilmiştir.

Önemli konulardan biri de, arşiv kaynakları incelendiğinde kamp komutanlarının yaşattığı birkaç münferit olay dışında Osmanlı Devleti'nin esirlere kötü muamele ettiğini düşündürecek herhangi bir belgeye rastlanmamıştır. Esirlerin yiyecek, giyecek ve yaşam koşullarında eksiklikler ve sıkıntılar elbette olmuştur, ancak Osmanlı Devleti esirlerin yaşam koşullarını iyi bir noktaya taşımaya çalışmış, bu husus arşiv belgelerine de yansımıştır. Aynı şekilde arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar incelendiğinde Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunan esirlerin, devletlerarası yapılan anlaşmalar sonucunda gerekli imkânlar sağlanarak memleketlerine iade işlemleri de gerçekleştirilmiştir.

Bu konu esirlerle ilgili yapılacak diğer çalışmalar için örnek olabilecek ve kullanılan belgeler bakımından kaynak niteliği taşıyabilecektir. Savaş halinin en önemli unsurlarından birini oluşturan esirlerin hayatı, yaşam koşulları, sahip oldukları haklar ve akıbetlerinin neler olduğu sorularını yanıtlamaya çalışılan araştırmada konuyla ilgili incelemelerin devam ettirilmesi temenni edilmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti savaş döneminde yaşadığı ekonomik ve sosyal olumsuzluklara rağmen savaş mağduru esirlere karşı insani bir tutum sergilemiştir. Afyonkarahisar Esir Kampı bu insanî yaklaşıma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Atase Arşivi

ATASE, İSH, D:53,F:4.

ATASE, İSH, D:53,F:4-1.

ATASE, İSH. D:93,F:25-10.

ATASE, İSH. D:85,F:12-25.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. BEO.4554/341518-02/01.

BOA. DH. EUM. SSM.55/80.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.31/48-10.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.31/48-20.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.31/48-22.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.34/25-5.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.34/25.

BOA. DH. EUM.5. ŞB.34/30.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.41/18.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.41/52-2.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.43/19.

BOA. DH. EUM.5.ŞB. 58/28.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.63/43.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.70/26.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.74/7.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.80/57.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.84/14.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.84/58-8.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.84/58-14.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.84/58-24.

BOA. DH. EUM.5.ŞB.85/84.
BOA. DH. EUM.5.ŞB.86/69.
BOA. DH. EUM.6.ŞB.21/35.
BOA. DH. EUM.6.ŞB.22/8-6.
BOA. DH. EUM.6.ŞB.31/49-3.
BOA. DH. EUM.6.ŞB.31/49-7.
BOA. DH. EUM.6.ŞB.31/49-9.
BOA. DH. EUM.6.ŞB 31/49-13.
BOA. DH. EUM.6.ŞB.32/81.
BOA. DH. İ.UM.89-2/1-21/1.1.
BOA. DH. İ.UM.89-2/1-21/2.1.
BOA. DH. ŞFR.48/292.
BOA. DH. ŞFR.62/156.
BOA. DH. ŞFR.62/183.
BOA. DH. ŞFR.63/64.
BOA. DH. ŞFR.64/125.
BOA. DH. ŞFR.70/97.
BOA. DH. ŞFR. 93/296.
BOA. HR. HMŞ. İŞO.67/57-1,1-2.
BOA. HR. HMŞ. İŞO.67/57-2-2.
BOA. HR. HMŞ. İŞO.67/57-2-3.
BOA. HR. SYS.2129/31.
BOA. HR. SYS.2131/3-3.
BOA. HR. SYS.2196/26.
BOA. HR. SYS.2196/34-5.
BOA. HR. SYS.2196/34-6.
BOA. HR. SYS.2196/34-8.
BOA. HR. SYS.2202/25-1.
BOA. HR. SYS.2202/25-6.
BOA. HR. SYS.2203/6-3.
BOA. HR. SYS.2203/6-4.
BOA. HR. SYS.2203/6-7.
BOA. HR. SYS.2207/15-8.
BOA. HR. SYS.2213/2-22.

BOA. HR. SYS.2213/2-17,18.
BOA. HR. SYS.2213/2-28.
BOA. HR. SYS.2213/2-58.
BOA. HR. SYS.2213/4.
BOA. HR. SYS.2213/4-18.
BOA. HR. SYS.2213/4-19.
BOA. HR. SYS. 2215/4.
BOA. HR. SYS.2215/02-11.
BOA. HR. SYS. 2216/7,5,6,7.
BOA. HR. SYS.2216/62-1.
BOA. HR. SYS.2417/13.
BOA. HR. SYS.2217/15-5,9.
BOA. HR. SYS.2219/12.
BOA. HR. SYS.2221/3-1.
BOA. HR. SYS.2221/4-3.
BOA. HR. SYS.2221/12-3.
BOA. HR. SYS.2221/15.
BOA. HR. SYS.2221/18.
BOA. HR. SYS.2221/60-1.
BOA. HR. SYS.2221/64.
BOA. HR. SYS.2221/65-1.
BOA. HR. SYS.2221/74-7.
BOA. HR. SYS.2222/8-8-7.
BOA. HR. SYS.2222/26.
BOA. HR. SY.2222/28.
BOA. HR. SYS.2222/46.
BOA. HR. SYS.2223/5.
BOA. HR. SYS.2223/8.
BOA. HR. SYS.2223/10.
BOA. HR. SYS.2223/24-1.
BOA. HR. SYS.2223/24-3.
BOA. HR. SYS.2224/4.
BOA. HR. SYS.2224/27.
BOA. HR. SYS.2224/41.

BOA. HR. SYS.2224/65.
BOA. HR. SYS.2225/19.
BOA. HR. SYS.2225/21.
BOA. HR. SYS.2225/23.
BOA. HR. SYS.2225/61.
BOA. HR. SYS.2226/50-1.
BOA. HR. SYS.2228/5.
BOA. HR. SYS.2228/59.
BOA. HR. SYS.2228/62.
BOA. HR. SYS.2228/65-7.
BOA. HR. SYS.2229/91-3.
BOA. HR. SYS.2230/43-7.
BOA. HR. SYS.2230/43-9.
BOA. HR. SYS.2230/71.
BOA. HR. SYS.2231/1.
BOA. HR. SYS.2231/12.
BOA. HR. SYS.2231/28.
BOA. HR. SYS.2231/65.
BOA. HR. SYS.2231/75.
BOA. HR. SYS.2238/7-92.
BOA. HR. SYS.2238/7-95.
BOA. HR. SYS.2238/7-96.
BOA. HR. SYS.2258/6-1.
BOA. HR. SYS.2258/6-4.
BOA. HR. SYS.2260/30-7.
BOA. HR. SYS.2260/52-3.
BOA. HR. TO.547/84-1.
BOA. HR. TO.547/84-3.
BOA. HR. TO.547/84-5.
BOA. HR. TO.547/84-9.
BOA. HR. MA.1118/4.
BOA. HR. MA.1118/11.
BOA. HR. MA.1139/27.
BOA. HR. MA.1155/5.1.

BOA. HR. MA.1155/60.

Kızılay Arşivi

K.A. 46/19.1.

K.A. 46/19.3.

K.A. 46/19.7.

K.A. 46/19.12.

K.A. 46/19.17.

K.A. 69/10.

K.A. 69/11.

K.A. 69/11-2.

K.A. 69/11-3.

K.A. 69/12.

K.A. 94/15.

K.A. 196/107-1.

K.A. 196/159.

K.A. 282/92.

K.A. 294/87.

K.A. 304/167.

K.A. 304/194.

K.A. 304/196.

K.A. 304/249.

K.A. 304/262.

K.A. 539/22.

K.A. 568/150.

K.A. 568/542.

K.A. 587/318.

K.A. 592/10.

K.A. 592/35.

K.A. 599/235.

K.A. 664/47.

K.A. 674/129.

K.A. 684/203.

K.A. 690/8.

K.A. 692/77.
K.A. 692/77-1,2,3.
K.A. 692/90.
K.A. 692/90.1,2,3.
K.A. 692/116.
K.A. 692/141.
K.A. 692/155.
K.A. 693/1.
K.A. 711/114.
K.A. 711/115.
K.A. 714/230.
K.A. 771/191.
K.A. 802/7.
K.A. 802/60.
K.A. 802/65.5.
K.A. 820/205.
K.A. 933/14.

KİTAPLAR

ARMAOĞLU, Fahir. *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınları, 2004.

AKBAY, Cemal. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1.inci Cilt Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991.

ALTINTAŞ, Ahmet. *Milli Mücadele'de Afyonkarahisar (1919-1922)*, Afyonkarahisar Valiliği Yayınları, Afyonkarahisar 2011.

ARSLAN, Nebahat Oran. *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

ARCH, Jonathan. *Diaries of a World War One Prisoner of War in Turkey*.

(Basılmamış Kitap).

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1.nci Cilt, *Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V.inci Cilt, *Çanakkale Cephesi Harekâtı 1.inci Kitap (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914- Ocak 1916), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2014.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI ncı Cilt, *Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi III. ncü Cilt, *Irak-İran Cephesi 1914-1918 1.nci Kısım*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1979.
- BOTT, Alan. *Eastern Nights-And Flights A Record of Oriental Adventure*, Doubleday, Page and Newyork Company,1919.
- Genelkurmay Başkanlığı, “1949 Tarihli Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmeleri”, Silahlı Çatışma Hukuku İle İlgili Uluslararası Hukuk Metinleri Cilt-I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 6'ncı Kısım 4'ncü Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- GÖRGÜLÜ, İsmet. *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.
- KARPAT, Kemal H. *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, 2016.
- KERR, Greg. *Lost Anzacs- The Story of Two Brothers*, Oxford University Press, Melbourne 1998.
- LAWLESS, Jennifer. *Kismet-The Fate of the Australian Gallipoli POW's*, University of New England,(Doktora Tezi), Haziran 2010.

- OFLAZOĞLU, A.Turan. *Mütarekeden Büyük Taarruza*, İz Yayınları.,İstanbul 2011.
- ORAN, Baskın. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I. 1919-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖZÇELİK, Mücahit. *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Esirler*, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Report On The Treatment Of British Prisoners Of War in Turkey, Published By His Majesty's Stationery Office, London 1918.
- STİLL, John. *A Prisoner in Turkey*, Jhon Lane Company, London 1920.
- STANLEY, Peter. *Prisoners Of War (Australia)1914-1918*, International Encyclopedia of the First World War (Dijital Koleksiyon), 2015.
- ŞAHİN, Doğan. *Türklere Esir Olmak-Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Savaş Yıllarında Yabancı Esirler*, Ozan Yayınları, İstanbul 2015.
- TETİK, Ahmet ve Mehmet Şükrü Güzel. *Kızılai ve Kızılhaç Belgeleriyle Osmanlılara Karşı İşlenen Savaş Suçları (1911-1921)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- TAŞKIRAN, Cemalettin. *Ana Ben Ölmedim, Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri*, İş bankası Kültür Yayınları, 2001.
- UÇAROL, Rifat. *Siyasi Tarih 1789-2010*, Der Yayınları, İstanbul 2010.
- YANIKDAĞ, Yücel. *Bir Millete Deva Olmak Osmanlı Savaş Esirleri Tıp ve Milliyetçilik 1914-1939*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- YANIKDAĞ, Yücel. *Prisoners of War (Ottoman Empire/Middle East)*, International Encyclopedia of the First World War 1914-1918, (Dijital Koleksiyon).
- YEATS-BROWN, Francis. *Caught By The Turks*, The Macmillan Company, Newyork 1920.
- 12 Ağustos1949 Tarihli Cenevre Sözleşmesi ve Ek Protokolleri, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Yay. Haz. Melike Batur Yamaner, Emre Öktem, Bleda Kurtarcan ve Mehmet C. Uzun, İstanbul.

GAZETELER

Donanma Mecmuası, *Fransız Bahriyesinin Osmanlı Filosuna Kıymetli Bir Hediyesi*, 18 Kasım 1915, no: 116/67.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *Mağruki Tahtül-Bahrin Sergedeşti*, 18 Nisan 1915, no:1414.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *Üsera Gördükleri Hüsnü Muameleden Minnettar*, 21 Nisan 1915, no: 1417.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *Tahtül-bahir Mürettebatı İstanbul'a Geliyor*, 22 Nisan 1915, no:1418.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *İngiliz Esirler*, 23 Nisan 1915, no:1419.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *(15-E) Tahtül-bahrinden Alınan Esirler*, 25 Nisan 1915, no:1421.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *İstanbul'a Nihayet Gelmeye Başladılar*, 1 Mayıs 1915, no:1427.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *Tebli-i Resmi*, 2 Mayıs 1915, no:1427.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *Esir Edilen Zabitlerin İsimleri*, 2 Mayıs 1915, no: 1428.

Tasvir-i Efkâr Gazetesi, *Bir Tahtül-bahri Daha Batırdık*, 27 Temmuz 1915, no:1514.

MAKALELER

AKANDERE, Osman. “1923 Yılı Ortalarında Uluslar arası Kızılhaç Komitesince Görevlendirilen Heyetin Anadolu'daki Teftiş Gezileri ve Hazırladıkları Rapor”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S:53, C.XVIII, Temmuz 2002, ss. 443-469.

AKKOR, Mahmut. “*1. Dünya Savaşında Kocaeli'nde İngiliz Esirleri*”, Ed: Haluk Selvi ve M. Bilal Çelik, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Kocaeli 2015, ss. 849-867.

AKGÜNDÜZ, Ahmet. “Bir Aile ve Hizmet Müessesesi Olarak Osmanlıda Harem”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.10, Ankara 2002, 315- 347.

- ASLAN, M. Yasin. “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, *TBB Dergisi*, S:79, Ankara 2008, 235- 274.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel. “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.180, C. 180, Ocak 2014, ss. 9-32.
- ÇAPA, Mesut. “Sakarya Savaşından Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.I, S.3, 1989, ss. 399-418.
- ÇAPA, Mesut. “Birinci Dünya Savaşında Türkiye’de İtilaf Devletleri Esirleri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, C.II. S.12, Haziran 1999, ss.49-56.
- GÜNEK, H.Tahsin. “I.Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Esir Kampı”, *Taşpınar*, S.8, 2012, ss. 30-38.
- KAYA, Erol. *Milli Mücadele Döneminde Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Anadolu ve Yunanistan’daki Türk ve Yunan Esirlerine Yaptığı Yardımlar*, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/2, Kış 2008, ss. 465-486.
- KURAT, Akdes Nimet. “Brest- Litovsk Müzakereleri ve Barışı”, *Belleten*, C.XXXI, Sayı: 123, Ankara 1967, ss. 375-413.
- ÖKSÜZ, Hikmet. “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, S.48, 2000, ss.753-768.
- ÖZDEMİR, Ahmet. “Milli Mücadelede Üsera Taburları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C:2, S:5, Mayıs 1990, ss. 129-150.
- ÖZDEMİR, Ahmet. “Savaş Esirlerinin Milli Mücadeledeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.2, S.6, 1990, ss. 321-333.
- ÖZDEMİR, Ahmet. “Hukuk Dilinde Harp Esirleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:7, 1991, ss. 573-577.
- ÖZEL, Ahmet. “Esir”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul,1995, ss. 382-389.

SÖYLEMEZ, Haşim ve Sedat Gülmez. “Emanet Düşmanlar”, *Aksiyon Dergisi*, C.11, S.851, 2011.

Şahin, Feyza Kurnaz. “İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu’ndaki İngiliz Esirler”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.56, Erzurum 2016, ss. 1255-1307.

TOK, Abdullah ve Hakan Ayaz. Çanakkale Kara Muharebelerinin İngiliz “TheTimes” Gazetesine Yansımaları, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, Bahar, ss. 189-204.

TETİK, Ahmet. “Kızılhaç Raporlarından; Osmanlı’ya Tutsak Düşenler, Anadolu’daki Esir Kampları”, *Atlas Tarih Dergisi*, S.19, Nisan-Mayıs 2013, ss. 84-89.

YILLIKLAR

SAYILIR, Burhan. “30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz İle İlgili Bazı Bilgiler”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.16, Bahar 2014, ss. 89-114.

ŞAHİN, Feyza Kurnaz. “I.Dünya Savaşı Yıllarında İki Flemenk Temsilcisinin Afyonkarahisar Üsera Garnizonu Hakkındaki İzlenimleri: Dirk Johannes Van Bommel ve Dr. Emile Ernest Menten Raporları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.20, Bahar 2016, ss. 35-63.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

[http://www.geliboluyuanlamak.com/335_1-Dunya-Savasinda-Turkiye-Disinda-ve-Anadoluda-Esir-Kamplari-Balikesir-Esir-Kampi-\(Aydin-Ayhan\).](http://www.geliboluyuanlamak.com/335_1-Dunya-Savasinda-Turkiye-Disinda-ve-Anadoluda-Esir-Kamplari-Balikesir-Esir-Kampi-(Aydin-Ayhan).) (2016, Mart)

[http://wiki.fibis.org/index.php/Prisoners_of_the_Turks_\(First_World_War\).](http://wiki.fibis.org/index.php/Prisoners_of_the_Turks_(First_World_War).) (2016,Mart)

[https://www.awm.gov.au/blog/2010.10.20/experiences-of-a-prisoner-of-war-in-turkey-the-captain-white-story/.](https://www.awm.gov.au/blog/2010.10.20/experiences-of-a-prisoner-of-war-in-turkey-the-captain-white-story/) (2016, Mart)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Dizanteri.](https://tr.wikipedia.org/wiki/Dizanteri) (2017, Mart)

<http://tr.healthline.com/health/enterit>. (2017, Mart)

<http://www.healthline.com/health/pneumonia>. (2017, Mart)

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ispanyol_gribi. (2017, Mart)

http://www.ibb.gov.tr/sites/ks/tr-TR/1-Gezi-Ulasim/sinagog_kiliseler/Pages/staphan-kilisesi.aspx. (2017, Haziran)

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Libre_\(K  tle_birimi\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Libre_(K  tle_birimi)). (2017, Haziran)

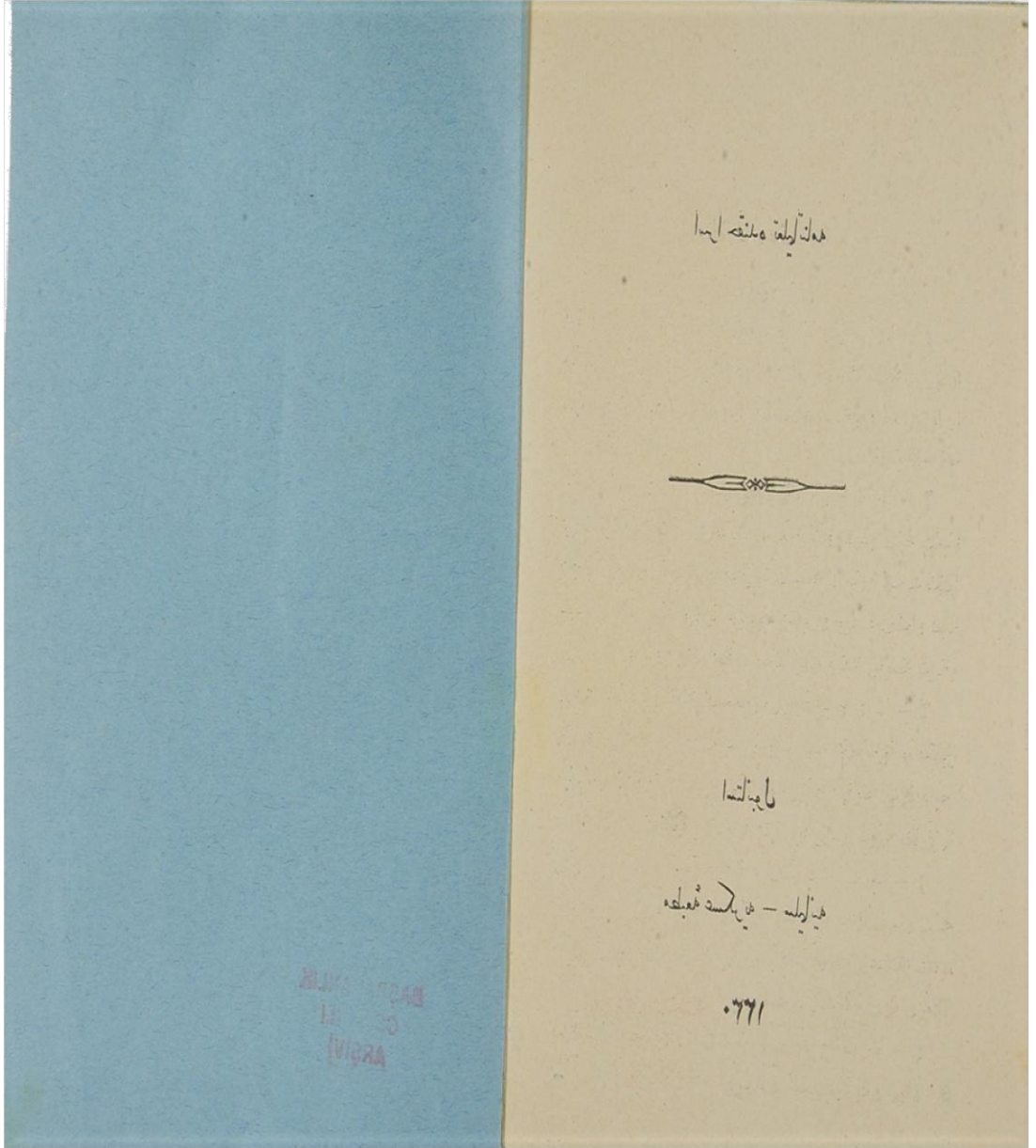
<https://www.turkcebilgi.com/pint>. (2017, Haziran)

<https://www.awm.gov.au/blog/2010/10/20/experiences-of-a-prisoner-of-war-in-turkey-the-captain-white-story/>. (2016, Mart)

http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/prisoners_of_war_australia. (2016, Mart)

EKLER

EK.1 ÜSERA HAKKINDA TALİMATNAME

۲ - مساعداًت عمومی

۶ - اسیر افرادك قنود و ذی قیمت شیری بامقبوض امانه اخذ و اسرا قوماسیونك قاصه سنده حفظ اولوب احتیاجاً چون اوزرنده بر مجیدیدن فضله یاره پراقلماز و صرف ایدوب یاره احتیاج اولدغی مقبوضدن بالتزیرل جسته جسته امانت اچمی تسویه اولور .

اسیر ضابطان ، قنود و ذی قیمت موادی امانه قاصیه تودیع ایتك و یا نزدلرنده حفظ ایتك خصوصاً لنده مختاردرلر .

۷ - اسرای حربیه مخصوص اولان و یا اولور طرفندن ارسال اولان مکتوبلر ، حواله ناملر ، قنود و پوسته باکتلری کرک مورد و کرک خرج مالکده ، کرکسه متوسط ملکیته دره درلو پوسته اجوراندن معافدر . اسرای حربیه مخصوص هدایا و امانات عنبیه هر درلو ادخالات رسومندن و سائرندن معاف اولدغی کی حکومتجه ایشلدیلن خطوطده اجورات نقله دنده معافدر . بالعموم اسرای حربیه مالک عثمانیه داخلده نقلی مصارفی حکومت سینهجه ایا اولور .

۸ - اسرای حربیه مکتوبلری ، ناملریه کلان باکتلر ، غزنه لر و کذا ارسال ایدم جگوری مواد دائماً سانسوره تابعدر . بناء علیه ایشو مواد سانسور ایدم لکه ارسال اولمچغی کی سانسور ایدم لکه کنیدیلرینه برلر . محدوددن سالم اولماتلر ایشه اعطا اولماز .

۹ - جهت عسکریهجه و حکومت خلیجه امر اولمچغی تدابیر آسایش و روانیه توفیق حرکت شرطیه اسرا دین و مذهبیه عائد معاملانده حاضر بولمق دخی داخل اولق اوزره آیین مذهبیه ایتك اجرا سنده سربستی نامیه مظهر اولور . ایجابات احواله کوره درجه سربستی غازیرون قوماندانلغجه تحدید اولمیلر .

اسرا حقیقده تعلیماتنامه

۱ - سوق و اداره

۱ - اسرا ؛ حربیه نظارتجه ، تعین اولان غازیرونلره سوق و اقامه اولور . ایجابنده غازیرونلر يك قسماً و یا کاملاً تبدیلی کذا حربیه نظارتجه امر اولور سنده احوال مستعجده قول اردو قوماندانلری و کیلری بویاده حازر صلاحیتدرلر .

۲ - اسیر ضابطلر ؛ حازر اولدغی رتبهك ، اردوی همایونده معادلی رتبهك حیثیت و شرفه و کذا حکومت متبعه لری طرفندن بالاخره تسویه ایدم شرطیه اور رتبهك مخصوصات شهریه مظهر ایدیلورلر . اسیر کوچك ضابط و اصناف عسکریه و رتبه سربلرله افراد ؛ عثمانی کوچك ضابط و غیره مخصوص تعیناته مظهر ایدیلور . فقط معاش و برلر .

۳ - اسرای حربیه هر درلو سوء معامالندن محفوظ و انسایتك هر درلو ایجابنده موافق معاملانده مظهر ایدیلورلر . اسرا لك انضباط و محافظه سی و هر درلو احواله قارشی حقوق و جیشلر يك تأمین بولمق غازیرون قوماندانیه غازیرونك مربوط اولدغی قول اردو قوماندانانی و کاتندن مسئولدر .

۴ - اسیر ضابطلر ك اسکان و اقامه لری ایچون ممکن مرتبه موافق حیثیت و شرف اوتار و یا فوئاقلر کبرالتهرق تأمین اولور . اسیر ضابطلر موقعك ایجاباتندن اولهرق کندی کنیدیلرینی اناشه ایدم مزلسه طلبری حالده اناشه لری طرف حکومتدن در عهده و تأمین اولور .

۵ - اسیر سراح اندازان غازیرونده کی قشیه و یا مناسب مؤسسه دره اقامه اولور و طوغریدن طوغریه طرف دولتن اناشه و ایجابنده اکسا وندای ایدیلورلر .

١٥ - اسرايك امانه سيچون ارزاقك نوعي ايجابات مذهبيه كوره
 انتخاب ايتك وبالذات طبخ و احضار ايتك حتى مجبوريت قطعيه كورلدنجه
 اسرايه تماماً ترك اولئي و بالكن امان باله اعتباريه منتخب ارزاقك بر نفر
 تعيينه تقابلي نظر دفته طوئلدنر . فضله مصرف ايجاب ايدر و اسرا بوني
 بالذات تأديه ايدر لسه اينده كاري اطعمه ك احضاري ممكن اولدجه موافق
 ولازمدر .

١١ - اسرايك مظهر ايديله چي مساعدات مخصوصه و خصوصه
 ايجابه كوره حريمه نظارتجه تعين و امر اولنور .

٣ - مخصصات و اعاشه

١٢ - اسير ضابطلر حائز اولدقاري رتبه ك اردوي هر يونده كي معادل
 رتبه ك مخصصات شهره سي آيلق اولق اوزره هر ايك نه ايتده اعطا اولنور .
 اوئل و فونلق كي مؤسسات خصوصيه اقامه اولدقاري حاليه اجرت
 شهره سي و شايه طرف حكومتين اعاشه ايدلكنده اسير اعاشه مصرفي معاشرلندن
 توقيف و بول و ورقه امانتي و حريدن متولد جريحه و خسته قتلردن اولموبده
 وجودلريه عارض اولان ديكر راحتسز قتلر ك مصارف نداويسي قطع اولنور .
 فقط قاعده عائداني امانات ناميه بر باده قطع و توقيف ايدنر . حريدن متولد
 جريحه و خسته قتلر ك نداويسي حكومت سنيه عائددر .

١٣ - سلاح اندازلر بر عتباتي نفرينك تعيينات شهره سي مخصص
 و بر آرده اعاشه لري و فشفه و مؤسسات عموميه اقامه لري تاين و ايجابنده
 اكسا اولنور . فقط نه اكسا و اعاشه و اقامه نه ده ايجابنده نداوي به مقابل
 كندلرلندن بر باده طلب اولنوماز .

١٤ - اسير ضابطلر هر درلو خدمتالندن معافدر فقط سلاح انداز
 اسراي دولت استعدادلرينه كوره عمله و ايشجي اولهرق استخدام حتمي حائزدر .

١٥ - عمله و ايشجي اولهرق استخدام ايدلان اسرايه دولتيه تقدير
 اولان بر يوميه اعطا اولنور . انجق و يوميه ك بر قسمي حين اعلا فده اعطا
 قلق اوزره امانه قوميسيونك قاضيه حفظ و تهوين احتياجه مدار
 اوله حق قدر بر مقداري هفتلق و ساره طرزنده بدينه اعطا قتلور .

٤ - اسرا قوميسيونلري

١٦ - اسرايك اقامه و اسكاني ، امانه و ادارسي ، تأديه مخصصاتي
 خسته لرينك نداويسي ، حقارنده كي معاملات قوميه ك ايجابي ، الضباط
 و سوق اداره لرينك تايني ايچون اسرا قوميسيونلري تشكيل اولنور .

١٧ - اسرا قوميسيوني رئيسي ايجابه كوره امرادن بر ذات ويا بر
 ضابط اولق اوزره بر رئيس ايله بر امانه و حساب هيتي و ايجابي قدر محافظ
 عسكر و يازا ندارمدين تركيب و تشكيل اولنور . بوقوميسيونلري و هيتلريني
 منطقه سنده بولان قول اردو قوماندان و كيلري انتخاب و تعين ايدنر .

١٨ - اسرا قوميسيوني اسرايك بر كيه دفترى نمونه ١ تنظيم ايدر .
 هر يكي اسرا اقامه سي كلدجه عين دفتره منسللاً صره نومروسي تعقيب ايدرك
 قيد ايدر . اشبو كيه دفترينك بر صورتى هر يكي قافه كلدجه بر دفعيه
 مخصوص اولهرق تنظيم و طوغرلندن طوغرى به حريمه نظارتنه ارسال ايدر .

١٩ - اسرا قوميسيوني اسرايه مخصوص بر وقوعات دفترى نمونه ٢
 تنظيم ايدر . و اسراند و قباني و قوعبولان اولورسه اشبو دفتره مخلصاتيه برابر
 كوني كونه قيد ايدر . اشبو وقوعات دفترينك هر اي نه ايتده بر صورتى
 وقوعات جدوللرينه املا ايدرك مع مختلفات حريمه نظارتى مستشارلغه
 ارسال ايدر .

٢٠ - اسرا قوميسيوني بر مخصصات دفترى نمونه ٣ تنظيم ايدر .
 و اسرا ضابطه معاش و برلديجه اشبو دفترى املا و اسير ضابطلر امضا

EK.2 ETKİNLİK KARTI

AFION KARA HISSAR. **BABES IN THE WOOD.** **XMAS 1917.**

PANTOMIME.

<u>CHARACTERS.</u>		<u>SCENES.</u>
PRINCE LEOPOLD	P ^{TE} W. AZE.	SCENE I VILLAGE GREEN.
DAME. (BABES GUARDIAN.)	S ^T . BELL C. E. R. A.	SCENE II SCHOOL ROOM
WICKED UNCLE.	C ^{PL} CALVER.	TEN MINUTES INTERVAL
BAD ROBBER.	" EVANS.	SCENE III FOREST,
" "	T ^{MR} PEACEY.	SCENE IV PRINCES PALACE.
DE MON.	C ^{PL} REID.	
GOOD FAIRY.	T ^{MR} POOLE.	
CISSIE.	P ^{TE} ROURKE.	
ARCHIBND.	B ^{OMD} BINNING.	
TWO BABES		
MANDOLINE SOLOIST, P ^{TE} ANDERSON.		
MUSICAL DIRECTOR, T ^{MR} TIMMINS.		
MANAGING DIRECTOR, S ^T . BELL C. E. R. A.		
ASSISTANT, P ^{TE} HARRIS.		

<u>CHORUS.</u>	
T ^{MR} PREEN,	C ^{PL} WALWIN.
" LOCKLEY.	" PEARCE.
" OVERTON.	" RUFFELL.
" RICH.	" HITCHMAN.
" CLOWES.	D ^{MR} BELL.
" CRUMP.	S ^{IS} BOY. HALL.

Afyonkarahisar'da Çavuş Arch ve arkadaşlarının 1917 yılbaşında hazırlamış oldukları etkinlik kartı.

EK.3 OSMANLI BANKASI MAKBUZ ÖRNEĞİ

802/65.5

BANQUE IMPÉRIALE OTTOMANE
SERVICE DE CAISSE

N° 5035

Reçu de Régation du Pays Bas
d'ordre
et pour compte de la Société du Croissant Rouge Ottoman
la somme de quarante-neuf livres six sous

Fait en Double valable pour un seul.

Constantinople, le 31 Mai 1914

B. P. 1489

Le Gérant-Président

Le Sous-Directeur

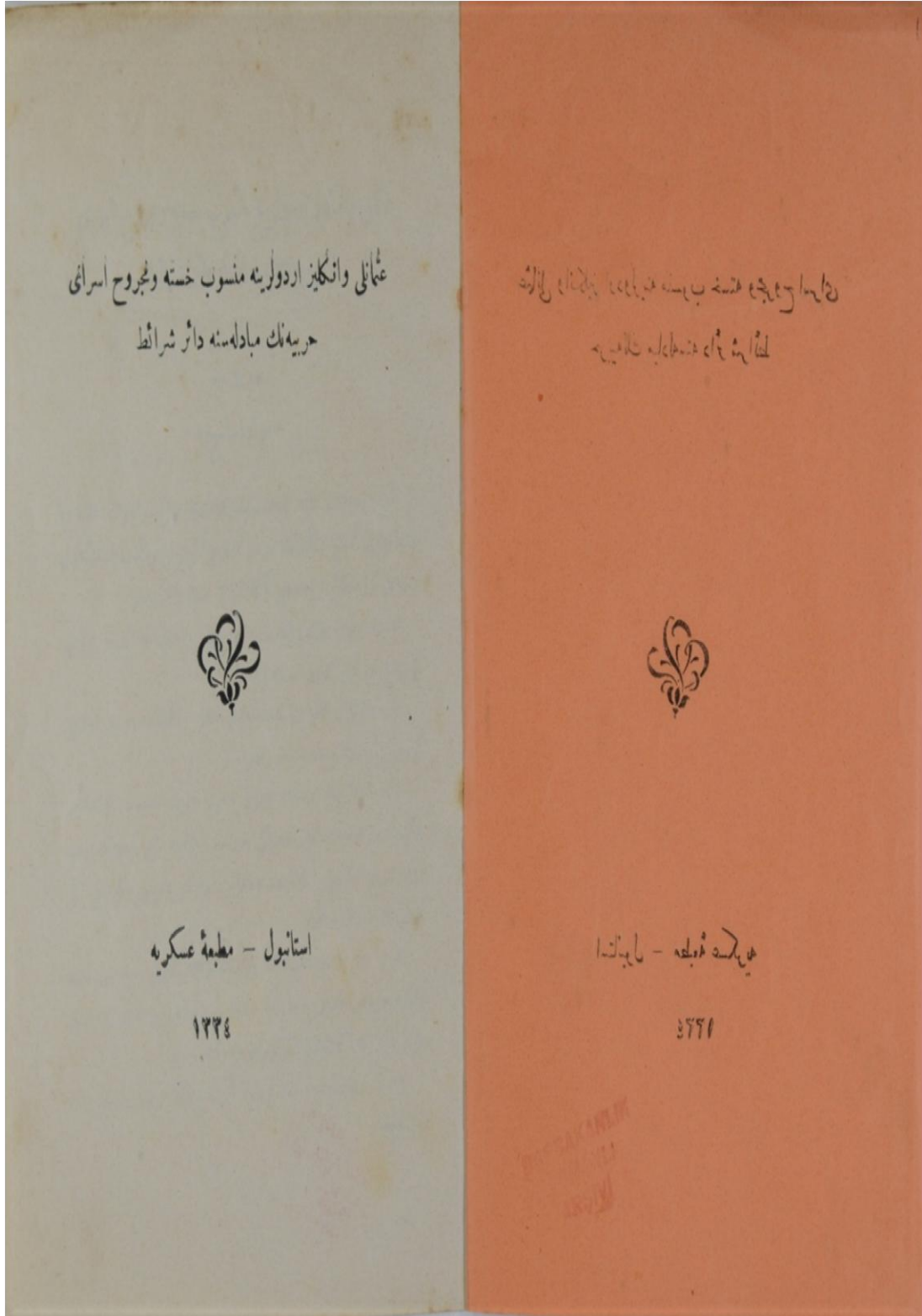
BANQUE IMPÉRIALE OTTOMANE

[Signature]

Ek.4 HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ TARAFINDAN ESİRLERE GÖNDERİLEN POSTA PAKETLERİNE AİT POSTA BİLDİRİMİ ÖRNEĞİ

[illegible]

EK.5 İNGİLTERE VE FRANSA İLE YAPILAN BERN ANLAŞMASI

واشیا بیطرف صلیب احمر دلکاری و با دول حایه سفارتاری طرفین
توزیع اوله جقدر .

اوبشنجی ماده

با کتیر و مکاتب

ح - هر ایکی حکومت اسرای حربیه مخصوص مکاتب و با کتیرک
سانسور و ارسال ایدلنی تسریعه چالیش جقدر در .

د - انگلیز صلیب احمری الیه عثمانی هلال احمر و بیطرف صلیب احمر جمعیان
طرفین اسرای حربیه ارسال ایدیلان با کتیر بولده سانسور تابع
طوقشمن مرسل الیه بلیتک بولند قری قرارگاهله الی سریع صورتده ارسال
اوله جقدر . قرارگاهده اجرا ایدیله چک اولان سانسور معاملیه سی حد اصری به
تزیل ایدیله جقدر .

د - فزیه لر مستقلا اولدینی حالده مطبوع آثار منحصرأ بو آثاری مختوی
اوله حق اولان و خارجاً « مطبوع » و یا « برقیه مائر » اشارتی حای
بوله حق اولان با کتیر دروننده ارسال ایدیله جقدر . اسرای هر نوع اوراق
مطبوعه بی سانسور طرفین معاینه ایدیلدن صکره اخذ ایدیه جقدر در .
ه - محاکم عثمانیه به کتجه انگلیز اسرای حربیه سنه مخصوص آثار
مطبوعه بی حای با کتیر معاملیه تک ممکن مرته تسریعی ایچون اثنای مردونده
در سعادته سانسور ایدیله جقدر .

ح - هفته ده ایکی مکتوب یا زمری ایچون بالجه اسرایه مأذونیت اعطا
ایدلشد . هر مکتوب تقریباً دوت یوز ساعتمو مرینه اوله حق و ایکی یوز
کلمنی تجاوز اتمیه جقدر . اسرایه هفته ده ایکی مکتوب بقاغد مجاناً و بریله جقدر
گ - مساعده اولان اشو محاربان ماعدا اسرا با کتیری و با خود
ارسال اولان مبالغی اخذ ایدیلکنه دائر مطبوع نمونه کوره محرر قازنلر
ارساله صلاحیتدار ددرلر .

پ - هر ایکی حکومت بالجه قرارگاهله هر قرارگاهک مطبوع آدره سی
حای جوابلی قازن پوستالر با دیرتمق و بولنری توزیع ایدیلر مک امکاتی
تدقیق ایدیه جقدر در .

ا - اسرا تک اخذ ایدیه جکاری عدد مکاتب غیر محدود در .

ا - کندی منافعی حایه ایدیلدن دولتک بیوک سفارت ، سفارت و یا
شهنشینه اسرا طرفین ارسال ایدیلان مکاتب و بو مکاتیک مجرد اسرا تک
اقامت ایدیلکری محار اداره سنه و منحصرأ طوغریدن طوغری به اسرایه عائد
امور و مصالحه متعلق اولدینی ثابت اولدینی تقدیرده انگیزده مصر و هندستان و سائر
محارده کی اسرا قرارگاهری قوماندانلری و در سعادته حکومت عسکریه
طرفین در حال مرسل الیه بلیتک ارسال اوله جقدر . بو تقدیرده مکتوب
مندرجاتجه بر کونا تصدیقات اجرا ایدیله جقدر . بالکتر قوماندانلر
بو مکتوبله مناسب کوره جکاری شرحری آیری برکافد اوزونده اوله حق
رابط ایدیه جکاری کی عبارات مذکور دن اطلاع حاصل ایدیه جکاری
تکلیف و مدعیات حقه تحقیقات اجرا سی امر ایدیه جقدر در .

ز - دولت حایه سفارت ، کوچک سفارت و شهنشدرلیت کوندریلان
مکتوبلرک بالاده ذکر و تصریح ایدیلان مسائلدن ماعدا مسائل سائر به
متعلق بعض فقراتی احتوا ایدیلکری ثابت اولدینی تقدیرده مکاتب مذکور
حربیه نظارته ارسال ایدیله جقدر .

ا - دولت حایه سفارت ، کوچک سفارت و شهنشدرلی طرفین
اسرایه کوندریله چک مکاتب ماهیت رسمیه لری مأمورین عسکریه به ثابت
اولور ایسه اولدینی کی اسرایه و بریله جقدر .

ه - اسرایه کوندریله چک و اسرا طرفین اخذ ایدیله چک اولان
اولان سائر بالجه مکاتب سانسور فوائد عمومیه نابع طوبیه جقدر .

اون آلتیجی ماده

کیزی

اسیر حرب ضابطان بالکتر رفاهلرند بر ضابط بولدیغی حالده سوز اوزرینه قرارگاهلر خارجنده مجتمعا کزیتیلر اجراسنه ماذون اوله جقدر در سوزلرند خلف ابدنلر فرار ایدله جک اولان اسرای حربیه منسوب اولدقلری حکومت طرفندن اعاده اوله جقدر .

اون بدنجی ماده

اجرای آیین مذهب

اسیر حرب مأمورین روحانیه دائما آیین مذهب اجراسنه مأمور و اسرای حربیه نیک احوال منویسبیه اشتغاله ماذون اوله جقدر در . سیویل مأمورین روحانیه عین وظائفی سیویل موقوفینک بولدقلری قرارگاهلرده ایضا ایله جقدر در دوا رهسکره عاذه اجرای آیین مذهب خصوصنده اسرا قرارگاهلرینک احتیاجاتی دائما نظرق و اعتنایه آله جقدر در دوا رمذ کوره مأمورین روحانیه نیک مختلف قرارگاهلره تقریفی کیفیتک کرلنقرات و سیویل موقوفین و کرلضابطان قرارگاهلرند اسرا نیک احتیاجات منویسمی نظرا اعتبار آلتیق صورتیه اجرا ایدلسنه نظارت ایدله جقدر در .

اون سکنزنجی ماده

اسرای حربیه طرفندن ارتکاب ایدله جک فرار تعدیاتنک تجزیه می

ح - ساده چه یعنی هیچ برجنجه ایله متوافق اولمیهرق فراره تصدی اون دوت کونی تجاوز ایتامک اوزره عسکری حبس جزاسبیه تجزیه ایدله جقدر .

خ - فرار ایتامنده ویا فرار ایتک ایچون برطافم سرفقار ، حسارات و امواله قارشی سارجنجهلر ویا بعض ایتامک اخذنی منع ایدن او امره قارشی قانون شکسته افعالی وحرکت ارتکاب ایدله جک اولور ایسه بو افعالی

BAŞBAKANLIK
OSMANLI
ARŞIVI

ارتکاب ایدله جک اولنلر ایکی آبی تجاوز ایتامک اوزره عسکری حبس جزاسبیه تجزیه ایدله جقدر .

اون طقوزنجی ماده

تقیات عدلیه

براسر هر هانکی برجنجه دن طولانی ایتام ایدله جک اولور ایسه حقدده تحقیقات اجرا ایدله جک ولدی الحاجه مدت قلبیه ممکنه طرفنده بلحا که حکم ویریه جقدر .

یکرمینجی ماده

اسرای حربیه نیک رفیع رتبیلری

اسیر حرب بالجه ضابطانک رفیع رتبیلری بونلری اسیر ایدن دولت طرفندن تصدیق ایدله جقدر . اسیر حرب اولان کوچک ضابطان و نهرانک ضابط رتبیه رفیعی اسارتلرندن مقدم و قوعولش اولیق شرطیه بو رفیع اسارتلری ایتامه علاقه دارانه اشعار ایدلماش اولسه بیله تصدیق اوله جقدر .

یکرمی برنجی ماده

معامله متقابله

اسرایه قارشی معامله متقابله تدابیری آنجق بوندابیر دیپلوماسی طریقیه تبلیغ ایدلکدن سکنز هفته صکره اخاذ اوله جقدر . بومدت متصور اولان تدابیر متقابلیه متضمن تبلیغ علاقه دار اولان حکومت طرفندن اخذ و تلقی ایدله جکی نابیندن اعتباراً ایتدار ایدله جقدر .

اوجنچی فصل

معلومات

یگرمی ایکینچی ماده

اسرا دقتلری

A - هر ایکی حکومت یکیدن اسیر و یا توفیق ایدیش اولان اسرا دقتلری مدت قبله ممکنه طرفده تنظیم و ارسال ایلکه و قرارگاهلرده وقوعه کلان تحولات و وفاتی متقابلاً یکدیگرینه تبلیغ و اشعار ایلکه جالبه حقتدر.

B - هر قرارگاهده اسراک خصوصی دقتلری قرارگاهلرده کی معاونت قومیلری و اسلحه سبله تنظیم ایدیه جکدر. بودقتلر عثمانلی اسراسی ایچون ترکیه و انگلیز اسراسی ایچونده انگلیزجه اولهرق قلمه آلهحق و اصللری علاقه دار اولان دولتره ارسال ایدیه جکدر.

یگرمی اوجنچی ماده

وفیات علم و خبرلری

اسراک و وفیات علم و خبرلری تنظیم و مدت قبله ممکنه طرفده ارسال ایدیه جکدر.

یگرمی دوردنچی ماده

تحقیقات نمونه لری

هر ملکنده غالب و یا خسته اسرا به مخصوص اونی اوزره مرتب و مطبوع جهتی انگلیزجه و ترکیه اولهرق محور بولان تحقیقات و رقتلری احداث و بر طرفدن درسعادنده هلال احمره و دیگر طرفدن لوندرده و برنیوزس اوف و مرافقور ویشین بوره به ارسال ایدیه جک و بونلر سرعت ممکنه ایه اعلا و مرسل ایلرینه اعاده قلمه حقتدر.

برنجی ملفوف

بیاناته

۱ - بالعموم اسرای حربیه حقتده ایدیلان معامله

انگلیز هیئت مرخصیسی انگلیز حکومتک کندی ضابطانی حقتده ایدیلان معامله ایه نه درجه اشتغال ایدیور ایسه ایبراطورلنک هر هانکی قطعیه منسوب اولورسه اولسون کندی افراد عسکریمسی حقتده ایدیلان معامله ایلده او درجه اشتغال ایلکده اولدیقی بیان ایلر. عثمانلی هیئت مرخصیسی ده حکومت عثمانیه کندی ضابطانی حقتده ایدیلان معامله ایه نه درجه اشتغال ایدیور ایسه دولک اجزای مالکندن هر هانکی قطعیه منسوب اولورسه اولسون کندی افراد عسکریمسی حقتده ایدیلان معامله ایلده او درجه اشتغال ایلکده اولدیقی بیان ایلر.

۲ - محروقات

انگلیز هیئت مرخصیسی انگلیز حکومتک الله بولان اسیر حرب ضابطانک کندیلرینه مقتضی محروقاتی بجای آلقده اولدقلری و آله حققلری بیان ایلر.

عثمانلی هیئت مرخصیسی حکومت عثمانیه کندی ضابطانیه بایمقده اولدینی کی اسیر حرب انگلیز ضابطانیه کاهون فیتاهه محروقات تدارکی ایچون الدن کلانی بایمقده اولدینی و یا پجنی بیان ایلر.

۳ - اسراک مخاریمسی

عثمانلی هیئت مرخصیسی حکومت عثمانیه کین الملل صلیب احمر قومیمسی طرفدن اعطای اولان معلوماتی نظر اعتباره آلهرق مالک عثمانیه و ورود ایدن و مالک مذکوردهن کوندریلان مکتوبلر حقتده و یا نه و بعضاده

اسرای حربیه ایله سیویل اسرایه دائر انکلتزه حکومتی
ایله حکومت عثمانیه بیننده منعقد اتلافنامه

در سعادت — مطبعه عسکریه

۱۳۳۴

اسرای حربیه ایله سیویل اسرایه دائر انکلتزه حکومتی ایله
حکومت عثمانیه پیشده منعقد اتلاقامه

زبرده واضع الامضا انکلیز و عثمانلی مرخصلری جریان ایدن مذات مشترکه
اوزربنه اسرای حربیه ایله سیویل اسرایه دائر اولان اشبو اتلاقامه پروژهنسی
قلمه المشردر . مرخصین مشارالهم حکومت متبوعه لرین اشبو پروژهنی
تصدیق دعوت ایده جککردر .

زبرده واضع الامضا اسویجره امور خارجه قاطری منافع احتییه بنی تبیل
ایدن واقامت اموریله اشتغال ایلین شعبه رئیسده حاضر بولندی حالده
فوقر انسلره ریاست ایله شددر .

اشبو اتلاقامه ایله مربوطانک برنسخه مصدقسی اسویجره حکومتی
طرفدن علاقه دار اولان ایکی حکومته تبلیغ قلمه جقددر .

برن ۳۸ کانون اول ۱۹۱۷

اسویجره امور خارجه نظارتی

آدور

نیونون . ا . مختار

جنرال ح . بلفیلد . ز . خلیل

ا . دوپوری . عزیز

ا . ضیا

عزت

REDAKAT
TUNIS
1917

نصريح اولونان معاینات طبیه يك اجراسی ایچون مقضی معاملاتك اجراسنه
انتظار ایتمکسین بر آن اول ملکترینه اعاده سی قرارلشدیرمشلردر .

آلتنجی ماده

ملکترینه اعاده اولونان اسرای حربیه يك بالآخره استفداملی

اوجنجی ویشنجی ماده لره توقیفاً ملکترینه اعاده اولونان اسرای حربیه
نهجهلردن هیچ برنده عسکری منزللرنده نهده اراضی مشغولهده خدمت
عسکر نهده قطعاً استفدام ایدیلجکلردر .

پدنجی ماده

هبت صبیك ملکترینه اعاده سی

a - آئیده ذکر ونصريح اولونان استنا آدن ماعد اقوای عثمانیه طرفدن
اسیر ایدیلان بالجه انکیز هبت صبیك ایله انکیز قوای عسکریه سی طرفدن
اسیر ایدیلان بالجه عثمانی هبت صبیك مدت قلیله ممکنه طرفده ملکترینه
اعاده قلمجکلردر .

b - انکیزه حکومتی منحصراً عثمانی اسرای حربیه سیک خدمترینه
تخصیص ایدلک اوزره عثمانی اسرای حربیه سندن هر ایکی بیک بشیوز کسی
ایچون بر صبی ضابطی ایله اون صبی کوچوک ضابطی و صبی نفرنی توقیف ایتک
حق و صلاحیتی حائز اوله جننی کی حکومت عثمانیه ده مجرد انکیز اسرای
حربیه سیک خدمترینه تخصیص قلمق اوزره انکیز اسرای حربیه سندن
هر بیک کسی ایچون بر صبی ضابطی ایله بش صبی کوچوک ضابطی و صبی نفرنی
توقیف ایتک حق و صلاحیتی حائز اوله جکلردر .

c - احزرا حیلر ملکترینه اعاده ایدیلجک اولان اشخاص میانه داخل
اولوب بیطرلر ایه بو اشخاص میانه داخل دکلردر .

d - اوجنجی ماده موجنبه ملکترینه عاده قلمحق اولان صبی
(ضابطه ، کوچوک ضابطه و نفرلی) بوجه مشروح ملکترینه اعاده

اوله جکلردر بونلر مذکور ماده يك (b) اشارتلی نفر سی موجنبه توقیف
اوله به جکلردر .

e - هبت صبی معیولین اسرای حربیه ایله ممکن مرتبه عینی زمانده
ملکترینه اعاده اوله جکلردر .

f - انکیزه حکومتی ایله حکومت عثمانیه اشبو ماده يك (a) اشارتلی
نفر سی موجنبه ملکترینه اعاده ایدیلک لایق و مستحق عدولتی ایدیلکری
اسرای حربیه لیستلرینی دیپلوماسی طرفیه یکدیگریه تبلیغ و ایصال
ایدیلجکلردر . معاینه هر خصوص ایچون قرار قطعی موضوع بحث اولان
شخصک احوال صبی مدق و معاینه ایدیلدن سوکره اسیر ایدن دولت
طرفدن انخاذ قلمجکلردر .

g - هر ایکی حکومت اشبو اتلاقده موجنبه ملکترینه اعاده قلمان
صبی هبتلرینی حربک دوامی مدتیجه آلتنجی خدمت صبیده استفدام ایتمکی
نهاد ایدرلر .

سکرنجی ماده

سیولارک ملکترینه اعاده سی

a - طرفین عاقیدن هر بری قرار کله رده موقوف ویا کندی طور اعاده
مریست بولونان غاصم طرفک بالجه سیول تبعه سی کندی آرزولرینه کوره
ملکترینه عودت ایتک حق اعطایلمکی قبول ایدرلر .

b - محکوم ویا مقنونا موقوف بولان سیولار بولن استنا ایدیلجکلردر .

c - اونیدی یاشندن الی یاشنه قدر اولان ذکر اسرا بالکزر اول بول
لیستلرک متقابلاً مبادله سی صورتیه عتد ایدیلجک اتلافلر موجنبه مساوی
مقدارده مبادله اوله بیله جکلردر .

d - هر مملکتده محاصم طرفك سيويل تبعه سی مملکتلرینه عودت ایتک ایچون کندیلرینه اعطا ایدلش اولان ماذونیدن حکومت محلیه واسطه سیه خبردار ایدله جکدر. واشبو اخبار تاریخندن اعتباراً بکرمی کون مدت طرفده قانلق ویا عزیمت ایتک خصوصنده کی بیلرینی بیلدره جکدر.

e - سفائن تجاریه (سواری و طاقه لری) ایله مأمورین اداره عثمانی سیویل زاندارمه سی، (ثابت زاندارمه) ده داخل اولدینی حالده پولیس و متقاعد ضابطان اشبو استلاقامه یه توقیفاً مملکتلرینه اعاده اولتق ویا مبادله ایدلک اوزره سیویل صفندن کذلک استفاده ایله جکدر.

f - ایوب صبری، ذی النور و رشید سعدی بکدر اشبو استلاقامه دن بلا تاخر استفاده ایدله جکدر.

طقوزنجی ماده

طرز اعاده ایله قلم مصارف

a - اسرای حربیه ک مملکتلرینه اعاده سی، ممکن اولدینی تقدیرده بلا آخره ایکی حکومت طرفندن تعین اوله جق لیانلر آرسنده بحرراً اجرا ایدله جکدر. انکیزه حکومتی ایله حکومت عثمانیه اسرا ک مملکتلرینه اعاده لریه تخصیص قلمه جق اولان سفائنک برکونه تعرضه هدف اولیه جق لری حقدده بحر سفیده قوای بحریه لری بولونان متقلزلندن ثابنات آلمه صرف مساعی ایله جکدر.

b - هر ایکی حکومت اشبو نقلیاتک عزیمت تاریخلریه، سفائنک علامات خارجیه لریه و ساویه متعلق قرقاقی دیپلوماسی طریقه تنظیم ایدله جکدر.

c - اسیر ایدن دولتک اراضیسنده ویا اداره سنده بولان ویا سفائنک محل مقصوده مواضندن مقدم اوغرا دقلری صولک لیانندن اعتباراً قلمه مصارفی اسرای حربیه ک تابع بولوندینی دولت طرفندن دو عهده ایدله جکدر.

d - بالاده ذکر اولتان نقلیات اجرا اوله مدینه تقدیرده انکیزه اسرای حربیه سی قره طریقه (بلغارستان، آستریا - مجارستان، اسویجره و فرانسه) و عثمانی اسرای حربیه سی دخی ایتالیا، فرانسه و لمانکه قدر بحرراً و بیده قره طریقه (اسویجره، یاخود آلمانیا، آستریا - مجارستان و بلغارستان) مملکتلرینه اعاده قلمه جکدر.

e - بو تقدیرده مصارف بی طرف مملکتک حدودینه قدر اسیر ایدن دولت طرفندن در عهده ایدله جک و بونک بقیه سی ایچون اولان مصارف دخی اسرای حربیه ک تابع بولوندینی دولت هاند اوله جکدر.

f - سکرنجی ماده موجبه مملکتلرینه اعاده ایدله جک اولان مصر، هندستان، مالطه و قبرسنده کی عثمانی سیویلر ایله مملک عثمانیه بولتان انکیزه سیویلری اسرای حربیه ک مملکتلرینه اعاده لریه تخصیص قلمن سفائن ایله نقل ایدله جکدر.

g - بالاده ذکر و تصریح اولتان حوالیدن غیری حوالیده بولتان و مملکتلرینه اعاده ایدله جک اولان عثمانی سیویلر انکیزه حکومتک مصارفه اوله جق برانکیزه حدودینه قدر نقل ایدله جکدر. اورادن مملک عثمانیه عودت ایچون کندیلرینه مساعده اعطا اوله جکدر.

اوتنجی ماده

ایلك نقلیاتک تنظیمی

بشنجی ماده ده ذکر و تصریح اولوندینی و جهایله مملکتلرینه ایلك اعاده اوله جق اسرا ایچون وقوع بولاجق نقلیات آتی الذکر صورتده تنظیم ایدله جکدر:

a - انکیزه تبعه سی ایچون:

اون بشنجی ماده موجبه و اشبو ماده ده مصرح بیاضلرله هندیلر آرسنده کی

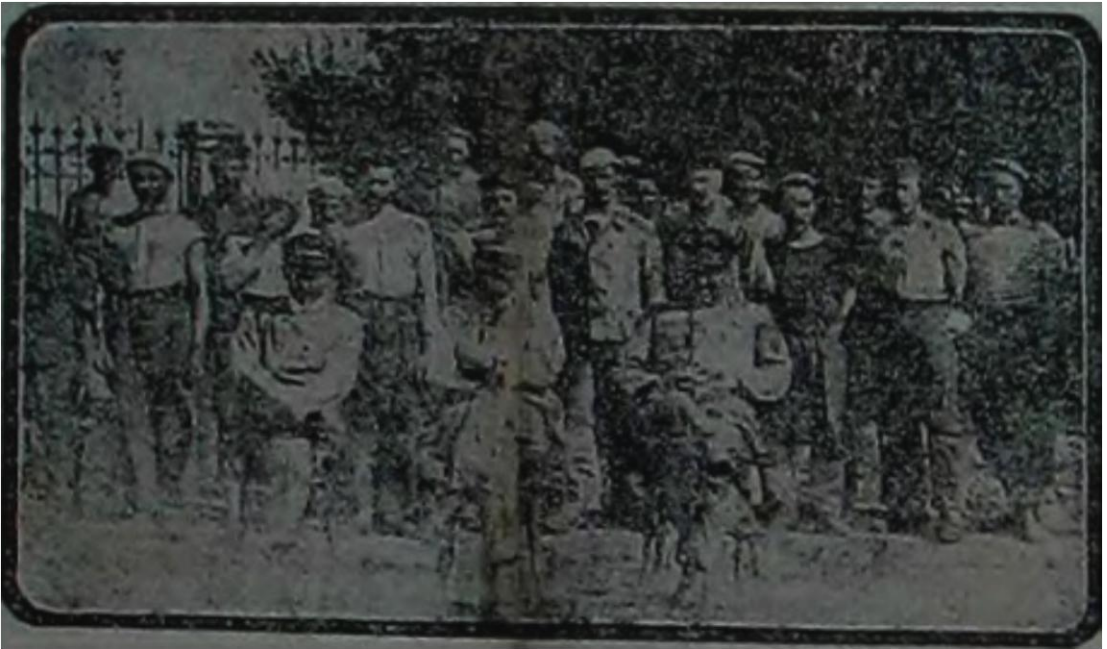
باب عالی	مترجم	مبشر	مدیر
نظارت خارجه ترجمه مدرسی اومرو	مکمل ۱۳۴۲ ۱۴	مکمل ۱۳۴۲ ۱۴	
ملکته به اعاده لزمه اسری صریحاً به سویل اسرائیل و از حکومت عثمانیه بفرست منقذ استوفیه اسیجیه امور خارجه ناطق میگوید: "ک تحتاً به استوفیه در فرست حکومت جمهوریه بی بیض غیر مصلحتی است" در ماسویل "اید دولت عید محضی تحتاً به استوفیه در ماسویل، ضابطه به استوفیه ۱۳۴۲ سال ۱۳۴۲ و ۱۳۴۲ ماسویل تا بخیر نه "به ده استوفیه به استوفیه اسری صریحاً به سویل اسرائیل ملکته به اعاده لزمه را از آنکه اسناد لزمه بر استوفیه عقد استوفیه - ۴- سویل اسرائیل ملکته به اعاده سی: برخی ماده - طرفه عاقدینده هربری قرار داده موقوف و عاقدینده و یا کندی هوای خنده سرب بولنه خاص طرفت بچید سویل نه سی کندی از لزمه کدره ملکته به عودت ایلک صفه اعطاء ایلک قبول اید لر ایکینجه ماده - حکوم و یا مملکتاً موقوف بولنه سیوید بولنه استعنا اید بچید لر اوینجه ماده - اوندیری یا سنده الیائیه قدر اولاد فکراسرا بیکر اول باول لزمه از تقارباً مبادلسی صورتید عقد اید بچید استوفیه بولنه مادی مقداره مبارله اولنه بچید لر			

باب عالی	مترجم	نمیز	مدیر
نظارت خارجه ترجمه مدیری اومرو	۱۲	۱۲	۱۲
در ونجی ماده - هر مملکتی مخاصم طرف سبیل بند می مملکتی عودت اجناس بجهت بند بند اعضا علیه اولاد ما و دینیه حکمیه بجهت معرفت خبر دا اید بجهت ر استوار علیه بجهت اعتبار گیری کرده در طرفه فایده و یا غرضت اجناس حضوره که تیرتی بلیه بجهت بشخصه - خاصه تجاری (سوی و دینیه) اید مملکتی (سوی) (عقاری) سوی (سوی) «تاجت» «تاجت» ده داخل دولتیه (سوی) و تقاضا بجهت استوار علیه بجهت توفیقاً مملکتی اعاده اومرو و یا مبارزه اید مملکتی اومرو سبیل بجهت کند استعاره اید بجهت B. خسته و معارضه برای سبیل بند مملکتی اعاده می آنچه ماده - احوال سبیل برای استوار علیه مملکتی اعاده می بجهت و از و الحاق حکومتی طرفه ۱۸۱۸ نه می مملکتی بجهت قبول اید بجهت بجهت داخل دولتیه اولاد بجهت برای سبیل بجهت و بجهت نظر اعتبار بجهت مملکتی اعاده اولاد بجهت بجهت بجهت مملکتی اعاده اقامت بجهت بجهت داخل اولاد بجهت استوار علیه مملکتی اعاده اید بجهت در ونجی ماده - هر مملکتی بجهت برای سبیل بجهت رفاق استوار علیه دولتیه شعب بجهت بجهت سبیل بجهت بجهت طرفه مدتی بجهت بجهت طرفه بجهت بجهت سبیل بجهت بجهت اولاد بجهت بجهت بجهت بجهت بجهت سبیل بجهت بجهت بجهت بجهت بجهت بجهت بجهت بجهت سبیل بجهت بجهت بجهت بجهت بجهت بجهت سوی بجهت سبیل بجهت بجهت بجهت بجهت بجهت			

EK.6. GÖRSELLER

Müstecip Onbaşı'nın nişanıyla avlanan 'Turkuvaz' denizaltısının esir mürettebatı. Bu mürettebatının bir kısmı Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunmuştur. *Bkz. Harp Mecmuası, Kanunisanı 1331, Sayı:3, s:48.*

Çanakkale'de batırılan ve sonrasında İstanbul'a getirilen Mariotte denizaltısının bir kısım mürettebatı. Bu mürettebatın bir kısmı Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunmuştur. *Bkz. Tasvir-i Efkar, 1 Ağustos 1915, no:1519.*

General Townshend ve asker arkadaşları Kut'ül-âmare'de esir alındıktan sonra topluca alınan bir resim. Esirlerin bir kısmı Afyonkarahisar Esir Kampı'nda bulunmuştur. Bkz. Harp Mecmuası, Haziran 1332, S.10, s.153.

Afyonkarahisar,1915. Bkz. [www. awm. gov.au](http://www.awm.gov.au).

Afyonkarahisar'da 1915 yılında İngiliz ve Avustralyalı esirler. Resimde Yüzbaşı MC. Donald, Teğmen G.Haggard ve Kaptan White bulunmaktadır. Bkz. awm.gov.au.

Gelibolu'dan esir alınan Luscombe, Jordan ve Elston, Afyonkarahisar Esir Kampı'nda. Bkz. www.awm.gov.au.

Afyonkarahisar'da 1917 yılında esir olarak bulunan Lt. Vautin, Lt. Jordan, Cpt. White, Lt. Luscombe'nin kaldığı evin önü. Bkz. www.awm.gov.au.

Afyonkarahisar Kampı'nda çeşitli milletlerden savaş esiri. Bu grupta olduğu düşünülen: Trooper, White, Bamford, Lawrence ve Sapper Joe O'Raw Kraliyet Mühendisi. Bkz. www.awm.gov.au.

Afyonkarahisar'da günlük kıyafetleriyle esirler. (Doğan Şahin Koleksiyonu.)

Resimde bir İngiliz havacısı ve bir ordu subayı olan Anzak esir dâhil olmak üzere Afyonkarahisar'da esirler. (Doğan Şahin koleksiyonu.)

1922 yılında Afyonkarahisar. Bkz. ert-archives.gr.

Esirlerin muhafaza altında tutulduğu Taş Medrese ve külliyesinin günümüzdeki durumu. Bkz. <https://tr.pinterest.com/pin/450711875184232951/>

Taş medresenin giriş kapısı. *Bkz.* <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/tarihi-ve-turistik-yerler>

Taş Medrese'nin restore edilmiş durumu. *Bkz.* <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/afyonkarahisar/gezilecekyer/tas-medrese-gedik-ahmet-pasa-medresesi>

İki görselde Afyonkarahisar'daki esirlerin kaldığı Ermeni Kilisesi'nin günümüze ulaşmış kalıntıları. Bkz. <https://tr.pinterest.com/search/pins/?q=afyonkarahisar&rs=typed&>